

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS FAKULTETAS

Senovės ir Vidurinių amžių istorijos katedra

Valentina Karpova

STAČIATIKIŲ ĮSILIEJIMAS Į KATALIKIŠKĄ LDK VISUOMENĘ.

BRATOŠŲ – ZENAVIČIŲ GIMINĖS ATVEJIS

(XIV a. PABAIGA – XVII a. PIRMA PUSĖ)

Magistrinis darbas

Darbo vadovas: Doc. R. Petrauskas

VILNIUS

2007

TURINYS

TURINYS	2
ĮVADAS	4
<i>Tyrimo problema</i>	4
<i>Tyrimo objektas</i>	6
<i>Tyrimo metodas</i>	6
<i>Darbo uždaviniai</i>	7
<i>Darbo struktūra</i>	8
ISTORIOGRAFIJA	8
<i>Genealoginiai tyrimai</i>	9
<i>Stačiatikiai LDK visuomenėje</i>	12
<i>Bajorijos raidos tyrimas</i>	15
ŠALTINIAI	20
<i>Archyviniai šaltiniai</i>	20
<i>Publikuoti šaltiniai</i>	21
1. KILMĖS ISTORIJA	24
<i>1.1 Herbas ir jo legendinė kilmė</i>	24
<i>1.2 Giminės kilmė</i>	29
<i>1.3 Titulo reikšmė</i>	31
2. TĖVONIJA	34
<i>2.1 Ankstyvoji tėvonija</i>	34
<i>2.2 Vėlesnių laikų žemėvalda</i>	36
3. ZENAVIČIAI KLIJENTINĖJE SISTEMOJE	45
4. PAREGYBINĖ KARJERA	48
<i>4.1 Stačiatikybės laikotarpis Zenavičių karjeroje</i>	48
<i>4.2 Reformacijos laikai</i>	58
<i>4.3 Zenavičiai tampa katalikais</i>	61
IŠVADOS	64
SUMMARY	68

<i>PRIEDAS 1 – Zenavičių giminės herbas</i>	70
<i>PRIEDAS 2 – Zenavičių giminės genealogija</i>	71
<i>PRIEDAS 3 – Zenavičių žemėvaldos lentelė</i>	72
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	75
I. ŠALTINIAI	75
II. LITERATŪRA	77
III. INTERNETINIAI PUSLAPIAI	79

IVADAS

Tyrimo problema

Magistrinio darbo tema yra Bratošų – Zenavičių giminės tyrimas, kuriuo pagrindu bandoma atskleisti stačiatikių bajorų integraciją į XIV – XVII a. pirmos pusės LDK politinį ir ekonominį gyvenimą. Šių tyrimų esmė – ištirti minėtos giminės genealogiją ir turimų šaltinių pagalba nustatyti jos vietą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) daugiakultūrinėje ir daugiakonfesinėje visuomenėje. Šiuo darbo aktualumas yra tas, kad žvelgdami į Bratošų - Zenavičių giminę kaip į tam tikros visuomenės dalies veidrodį galima pamatyti platesnio sluoksnio gyvavimą LDK. Šiuo atveju giminė yra tam tikras rodiklis, kuris tyrinėtojiui, besidominčiam stačiatikybę išpažįstančio sluoksnio veikimo valstybėje galimybę gali suteikti atramos tašką. Įvairių stačiatikiškų giminių (nors, kaip matysime vėliau, stačiatikybė yra pasirinktos giminės tik pradinio laikotarpio religija) tyrimai¹ įvairiapusiškai apžvelgia minėto sluoksnio gyvenimą ir gali būti vieno bendro tyrimo sudedamosios dalys. Šiuo metu vis dažniau pasirodo stačiatikybę išpažįstančios LDK visuomenės tyrimai. Siekiant atkurti bendrą LDK valstybės viziją, atsirado galimybė bendradarbiauti su dabartinėmis Baltarusijos ir Ukrainos valstybėmis, kuriuos savo laiku įėjo į LDK sudėtį. Tokiu būdu, stačiatikių visuomenės dalis vis dažniau patraukia tyrinėtojų dėmesį.

Šio tyrimo problema yra dvejopa. Iš vienos pusės, bandoma pažvelgti į stačiatikybę išpažįstančią LDK visuomenės dalį, suprasti šio sluoksnio karjeros galimybes. Įdomu suprasti patį pareigybių siekimo principą, kadangi stačiatikybė nebuvo oficiali valstybės religija ir, nors ją pradiniam valstybės gyvavimo etape išpažino didesnė visuomenės dalis, tai, dažniausiai, ne tik nepadėdavo įsitvirtinti valdovo aplinkoje, o ir trukdydavo. Iš čia kyla problema: ar LDK stačiatikiai buvo ištikimi savo religiniams nusistatymams, ar lojalumas valdovui ir padėtis valstybėje jiems buvo pirmoje vietoje? O gal šį klausimą jie sprendavo siekdami valdovo pavyzdžiu? Mes tiksliai nežinome ar Bratošų – Zenavičių giminė, atvykusi į LDK XIV a. jau buvo priėmusi krikštą, ar ne. Žinant didžiojo kunigaikščio Vytauto politiką, aišku, kad jo palankumą galėjo pelnyti ir kitokios konfesijos asmuo. Svarbu, kad jo nuopelnai būtų reikšmingi valstybei ir palankus paties kunigaikščio politikai. Toks nusipelnęs valstybei asmuo – Bratošas buvo apdovanotas Vytauto žeme. Natūralu, kad jis kunigaikščio asmeny matė globėją ir užtarėją.

¹ Pavyzdžiui, G. Kirkienės daktaro disertacija skirta Chodkevičių vaidmeniui LDK politinio elito struktūroje XV – XVI a. aptarti.

Svarbu paminėti, kad kunigaikščio pavyzdžio Bratošas galėjo siekti ir apsisprendamas dėl krikšto.² Tolesnėje giminės istorijoje pastebime ne vieną kontraversijos aktą, tad galima prielaida, kad LDK valstybėje visada egzistavo tam tikrą visuomenės dalis, kuri buvo pasiryžusi palaikyti valstybėje vyraujančią religinę santvarką. Taigi, chronologiškai Zenavičių giminės stačiatikiškas laikotarpis tęsiasi iki XVI a. vidurio, o jau pradėdant Jurgiu Zenavičiumi pereina į protestantizmą.³ Vėlesnis giminės tyrimas nurodo, kad ji jau nebegrižta į stačiatikybę, bet pereina į katalikų tikėjimą. Tokį tyrimą galima atlikti tik nuo XIV a. pabaigos, kai atsirado nuodugnesni šaltiniai, atskleidžiantys įvairiausių diduomenės tarpusavio santykius.

Kitą problemos pusę sudaro pati giminė. Dažniausiai istoriografijoje vyrauja klaidinga nuomonė, kad kai mes kalbame apie stačiatikius prieš akis iškyla rusėniškos⁴ LDK žemės. Tačiau, anaipol, ne kiekvienas rusėnas yra stačiatikis ir ne kiekvienas stačiatikis yra rusėnas. Taigi, kyla klausimas – kaip vadinti nerusėnišką svetimšalių atvykėlių Bratošų giminę? Deja, ankstyviausio laikotarpio šaltinių stoka neleidžia mums prieiti vieningos ir teisingos nuomonės kada Bratošų giminė nustoja būti svetimšaliais ir tampa tradiciškai laikomais valstybės gyventojais. Mes galime tik nustatyti, kada jie patys pradeda save laikyti LDK piliečiais.

Apskritai Bratošų-Zenavičių giminės priklausymas „LDK politiniam elitui“⁵ jau nuo Vytauto laikų gali būti traktuojamas kaip žinomų privilegijų (1387, 1413 m.) pažeidimas, kurios vienu ar kitu aspektu riboja stačiatikių dalyvavimą politikoje.

Šio darbo chronologiniai rėmai apima visą Zenavičių giminės iškilimo laikotarpį nuo XIV a. pabaigos iki XVII a. pradžios. Genealogiškai darbas apima nuo Bratošos iki Kristupo Zenavičiaus kartos. Vėlesnis laikotarpis netiriamas, kadangi tai jau konfesinio stabilumo periodas. Zenavičių konfesinės paieškos baigiasi, o taip pat sulig šio laikotarpiu ir politinis giminės iškilimas. Ir nors giminė neišnyko ir jos palikuonių galima surasti iki šiol, tačiau šlovingiausias savo metus giminė išgyveno būtent XV – XVII a. pirmojoje pusėje. Iš kitos pusės, būtent tokie rėmai įtraukia Zenavičių giminės religinę metamorfozę: stačiatikiai – reformatai – katalikai. Pats adaptacijos procesas stačiatikių konfesijai priklausantiems Zenavičiams atsispindi ir jų kontraversijų aktuose. Svarbu tai, kad aptariamo laikotarpio pabaigoje giminės religinius klaidžiojimus vainikuoja dvigubos religijos išpažinimo procesas, kuris yra būdingas tam tikroms LGK reformatų giminėms, pereinančioms į oficialią valstybės religiją – katalikybę.

² Ši prielaida galioja tik tada, jei laikysime, kad Zenavičių giminės pradininkas Bratošas atvykdamas į LDK neturėjo stačiatikiško krikšto.

³ Пташицкий С. Деспоты Зеновичи// Русская старина, год 9, 1 книга, том XXI, 1878, p. 129.

⁴ Nėra vieningos nuomonės, kaip traktuoti prijungtas prie LDK buvusios Kijevo Rusios žemes. Kai kurie sociologiškai mąstantys tyrinėtojai linkę tas žemes vadinti rusiškomis. Vis dėlto teisingiau jas būtų vadinti rusėniškomis kultūriniu pagrindu (ilgalaikė bendros istorijos LDK įtaka šių kraštų gyventojams).

⁵ Suchocki J. Formiowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza// Zapiski historyczne, T. 48, d. 1-2, Toruń, 1983, p. 31.

Tyrimo objektas

XIV – XVII a. LDK visuomenės tyrimuose pastaruoju metu dominuoja jos bajoriškosios dalies, kuri savo rankose buvo sutelkusi visą politinę ir ekonominę valdžią, problematika. Tačiau minėtas sluoksnis nebuvo vienalytis. Bajoriškoje visuomenėje dominavo atskiros socialinės grupės. Nors LDK bajorai ir buvo kai kada aplinkinio pasaulio laikomi vieningu sluoksniu, tačiau šiuolaikiniai tyrimai leidžia tuo suabejoti. Jau nuo Vytauto laikų pastebimos šiuo sluoksnio diferenciacijos užuomazgos. Svarbia diferenciacijos priežastimi galėjo būti ir išorinis postūmis, susijęs su rusėniškų žemių integracija į LDK. Tas procesas gali būti aiškinamas dvejopai. Pirma, tai būtų suprantama, jog naujų šeimų pasirodymas Lietuvos politinėje arenoje galėjo sukelti tam tikrą nerimą jau susiformavusios vietinės diduomenės tarpe. Kita vertus, rusėniškų žemių inkorporacija buvo naudinga vietiniams valdantiesiems sluoksniams, kadangi atsiradus naujoms LDK žemėms atsirado ir nemaža galimybė jose įsitvirtinti, o šiuo atveju nelietuviškų žemių bajorija nebuvo priešininku kovoje dėl žemių, bet greičiau sąjungininku.

Pagrindiniu tyrimo objektu tampa Bratošų – Zenavičių giminė ir jos adaptacijos procesas išreikštas žemėvaldos tinklo išsiplėtimu, LDK susiformavusios herbinės tradicijos priėmimu ir pareigybinės karjeros galimybe. Be visa ko, esant giminei kaip tyrimo objektui, galima apžvelgti ir tam tikrus procesus, vykstančius jos viduje – tai yra žemėvaldos pasidalinimas tarp brolių Zenavičių, giminės lizdo formavimosi aspektas, kelių pareigybių susitelkimas vienuose rankose ir galimas kai kurių pareigybių paveldimumas valdovo akyse.

Tyrimo metodas

Pagrindinis šiuo darbo metodas yra genealoginis. Svarbu paminėti, jog genealoginis metodas leidžia tirti ne tik individo, bet ir visos grupės (giminės) istoriją, o tai ypač svarbu Viduramžių visuomenėje, kurioje individo gyvenimą ir veiklą smarkiai įtakojo jo artimiausia aplinka. Taigi toks tyrimas išryškina galimybes kiekvienam tiriamos šeimos nariui dalyvauti visuomeniniame gyvenime savo giminaičių ir globėjų paramos dėka.

Santykių tarp katalikų ir stačiatikių konfesijų tyrimui pasirinktas pakankamai unikalus svetimšalių bajorų giminės, išpažįstančios stačiatikišką tikėjimą (bent jau aptariamo laikotarpio pradžioje), iškėlimo atvejis LDK politiniame elite. Bratošų – Zenavičių giminės biografinis ir genealoginis tyrimas bus tam tikra prizmė, vertinant XIV – XVII a. Lietuvos valdantįjį elitą ir konfesines to elito nuostatas.

Darbo uždaviniai

Atsižvelgiant į sukaupią istoriografijos įdirbį ir empirinę medžiagą, šiame darbe bus siekiama šių uždavinių:

I. Atskirai apžvelgti stačiatikių visuomenę tiriančią istoriografiją ir išryškinti pagrindines šiuo sluoksnio gyvavimo tendencijas. Tai leidžia skaitytojui lengviau suvokti kas buvo stačiatikiai XIV – XVI a. LDK ir kokioje aplinkoje formavosi tiriamos giminės savimonės ir pilietiškumo jausmai. Natūralu, kad šie aspektai parodo, kas lėmė vėlesnių laikų kontraversijos aktus.

II. Nustatyti bajorijos sluoksnio pažiūras ir siekius ištyrus tam skirtą istoriografinę medžiagą.

III. Ištirti koks buvo Zenavičių giminės herbinės adaptacijos procesas ir kaip tai atsispindėjo bendrame LDK herbinės tradicijos kontekste. Kada ir kaip, sprendžiant iš Zenavičių giminės herbo giminė pradeda save suvokti vietine aristokratija ir kam, bei kada buvo sukurta giminės legenda.

IV. Turimų šaltinių pagalba nustatyti šios giminės atsikėlimo į LDK teritoriją kelius. Iš kur, kaip ir kada atvyko Zenavičiai į LDK teritoriją. Visa tai duoda pagrindą šnekėti apie bendros LDK kilmingųjų tradicijos siekimą išreikšti save ir savo giminę per aukštą padėtį ir kilmę.

V. Titulo „Despotas“ gavimo ir vartojimo tradicija. Šiame poskyry siekiama išsiaiškinti, ką reiškia šio legendinio titulo atsiradimas Zenavičių giminės aplinkoje. Kilmingumo išraiška giminės adaptacijos procese.

VI. Apžvelgti Ženavičių giminės ankstyvąją ir vėlyvąją tėvonijas. Kokia buvo didžiojo kunigaikščio Vytauto žemių skirimo vaidmuo tolesnei giminės kaip stambių žemvaldžių formavimuisi. Kada pastebimas Smurgainių fenomenas giminės istorijoje ir ką jis reiškė. Turimų šaltinių pagalba siekiama apžvelgti giminės narių galimybes laisvai disponuoti, palikti ir paveldėti savo turtą. Visa ši medžiaga bus išreikšta tam skirtoje lentelėje darbo gale prieduose.

VII. Nustatyti kokis buvo Zenavičių giminės patronų ir galimų klientų ratas, siekiant XVI a. LDK vyraujančios užtarėjų/globėjų tradicijos. Ar galima suvokti Zenavičių giminės adaptaciją per dalyvavimą šioje sistemoje?

VIII. Ištirti, kaip priklausė minėtos giminės karjera nuo religinio faktoriaus (pakilo, smuko ar nepasikeitė). Kontraversijų priežastys ir pasekmės. Suteiktų urėdų aptarimas ir jų vieta pareigybiniame valstybės aparate.

Darbo struktūra

Šio darbo struktūra priklauso nuo darbo tyrimo ir iškeltų uždavinių.

Visų pirma, įvadinėje tyrimo dalyje aptariamas stačiatikių gyvenimas LDK teritorijoje visos sukauptos istoriografinės medžiagos pagalba. Tai yra tam tikras tyrimo atramos taškas, kuris parodo, kokioje aplinkoje atsiduria atvykusi XIV a. pabaigoje Zenavičių giminė.

Atskirai apžvelgiamos diduomenės ir bajorijos sąvokų reikšmės LDK kontekste. Svarbu sužinoti, kaip save vertino stačiatikių bajorai ir kaip jie buvo vertinami aplinkinių.

Pirmas darbo skyrius nagrinėja Zenavičių giminės herbą ir legendą. Ši dalis tyrimui svarbi tuo, kad paliečia giminės kilmingumo klausimą. Svarbu nustatyti, kada gi tiriamą giminę gauna herbą (ne nuosavybės ženklų pagrindu sukurtą skiriamąjį ženklą), kada jis patenka į kilmingųjų vietinių giminių akiratį ir, ar galima atsekti Zenavičių giminės adaptacijos procesą per vietinę herbinės tradicijos priėmimą.

Kitas klausimas šiame skyriuje yra giminės legenda, jos pasirodymas ir reikšmė. Ne mažiau svarbu yra apžvelgti tiriamos giminės kilmės klausimą ir pabandyti atsekti, koks gi sąryšis su sukurta legenda galėjo būti iš tikrųjų.

Ekonominiam giminės tyrimui svarbu aptarti žemėvaldą ir jos genezę. Juk svetimšalio bajoro padėtis valstybėje turėjo būti ribojama. Kaip greitai atvykėlių giminė galėjo įsiliesti į naujos valstybės gyvenimą siekdama laisvai gauti ir disponuoti žeme?

Trečiame darbo skyriuje aptariami Zenavičių ir jų patronų santykiai.

Nuo žemėvaldai skirtos dalies neatsiejamas ir pareigybių gavimo mechanizmas. Į jį bandoma pažvelgti per religinio išpažinimo prizmę. Svarbu nustatyti ar galėjo riboti ar, atvirkščiai, įtakoti pareigybių gavimui nevalstybinės religijos išpažinimas. Kodėl gi Zenavičių net du kartus (stačiatikiai – reformatai, reformatai - katalikai) keitė savo tikėjimą? Kas labiau lėmė pareigybinį giminės šuolį XVI – XVII a. pradžioje? Gal tai buvo sėkmingos vedybinės politikos rezultatas, o gal tai lėmė svarbių globėjų (užtarėjų būvimas)? Į visus šiuos klausimus bandoma atsakyti ketvirtame darbo skyriuje, kur, genealoginių tyrimų pagalba siekiama iširti Zenavičių pareigybinės karjeros galimybę.

ISTORIOGRAFIJA

Dvigubas temos pobūdis lemia, kad visą tyrimui panaudotą istoriografinę medžiagą galima suskirstyti pagal jos informacijos pobūdį į dvi dalis. Pirmos dalies autorių tekstai vienaip ar kitaip aptaria Zenavičių giminės genealogiją. Tuo tarpu antros dalies studijos yra skirtos stačiatikių padėčiai LDK apžvelgti.

Genealoginiai tyrimai

Genealoginiu tyrimų tikslas yra – šaltinių ir literatūros pagalba atskleisti vienos konkrečios giminės ar giminių grupės istoriją. Kai kuriais atvejais genealoginiai tyrimai apima ir įvairesnius giminystės problematiką papildančius ar paaiškinančius aspektus, kaip antai pareigūnų sąrašus, žemėvaldos duomenis ir pan.

Lenkų giminių herbyno autorius Kasparas Niesieckis⁶, kurio daugiatomį veikalą jau galima priskirti istoriografijai, atskleidžia tam tikrą Zenavičių giminės istorijos dalį. Jis savo veikale mini legendą, kuri jam leidžia kalbėti apie giminės atsiradimo LDK teritorijoje laiką bei jos kilmės aspektus.⁷ Šis veikalas gali būti tik tam tikras išeities taškas, nagrinėjant giminės kilmės teorijas.

Vienas iš esminių darbų, kurių naudoju Bratošų – Zenavičių tyrimui yra Adamo Bonieckio studija apie LDK gimines XV - XVI a.⁸ Jis vertingas ne tik dėl išsamaus genealoginio Zenavičių giminės medžio, bet iš dalies ir dėl įvado, kuriame aptariama bendra bajorijos padėtis LDK XV ir XVI a. Autorius nurodo, kad jau tada rusėniškų žemių bajorija buvo patekusi į LDK politinį branduolį. Šiai nuomonei pagrįsti pateikiamas stačiatikiškos konfesijos diduomenės nagrinėjimas. Visų pirma, bandydamas sudaryti bendrą lietuviškosios bajorijos raidos modelį, Bonieckis nurodo, jog rusėniškų žemių inkorporavimas savaimė sąlygojo naują LDK bajorijos vystimosi etapą. Antra, bajoriško luomo klasifikacija nors ir nurodo rusėniškų žemių bajoriją kaip atskirą grupę, bet tokio skirtumo pagrindas nėra religinis. Atskiras dėmesys skiriamas pareigybės ir giminės santykiams nustatyti. Tas aspektas atsiskleidžia autoriaus pareigybių (urėdų) tyrime⁹. Studijos gale esančiame priede pateikiamas dignitorių ir urėdų sąrašas. Jis ypač naudingas aptariant tokią socialinę grupę kaip „naujoji bajorija“, kurių iškilimas buvo glaudžiai susijęs su tarnavimu didžiajam kunigaikščiui, o šio santykio materialinė išraiška buvo žemės skyrimo aktas¹⁰. Zenavičiams skirtas tyrimas Bonieckio studijoje panašus į kitų LDK bajorų giminių tyrimą. Jame gausių šaltinių pagrindu atskleidžiamos Zenavičių pareigybės, žemėvalda, iš dalies ir santykiai su kitomis giminėmis.¹¹

⁶ Niesiecki K. Herbarz Polski. T. X, Lipsk, 1845.

⁷ Tokių pat duomenų randame ir J. Ciechanowicziaus knygoje Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego. T.5. Rzeszów, 2001. Tai yra K. Niesieckio darbo atkartojimas, tačiau autorius nurodo kelis papildomus šaltinius Zenavičių giminės tyrimams.

⁸ Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1883.

⁹ Ten pat, p. 14 – 15.

¹⁰ Ten pat, p. 10.

¹¹ Ten pat, p. 417 – 419.

Vieną išsamiausių giminės tyrimų savo straipsnyje atliko Stanislovas Ptaszyckis¹². Straipsnis ne tik pateikia jau žinomus giminės paminėjimus, bet ir pabando įkomponuoti giminę į tuometinės LDK visuomenės paveikslą. Jis nurodo giminės kilmės, titulo, genealoginius ir kai kuriuos žemėvaldos aspektus, kurių pagalba galimas tolesnis giminės tyrimas. Svarbus ir tas faktas, kad Ptaszyckis vienintelis užakcentuoja konfesijos pakeitimo aspektą ir pabando išsiaiškinti jo priežastis. Šio tyrimo laikotarpis XIV a. pabaiga – XVII a. pradžia.

Lenkų tyrinėtojo Józefo Wolffo¹³ monografija mums svarbi dviem aspektais. Iš vienos pusės tai bendras LDK pareigybių tyrimas. O iš kitos pusės, jame atsiskleidžia ir tiriamos Zenavičių giminės vieta LDK pareigūnų tarpe. Wolffas pateikia Ponų tarybos hierarchinę sudėtį: vyskupai, vaivados, kaštelionai, žemių valdytojai, maršalkos, vietininkai, Žemaitijos tijūnai, pavietų atstovai ir pareigybių neužimantys kunigaikščiai ir ponai¹⁴. Administraciniam aparatui įvairėjant, pateikiama schema keitėsi administraciniu principu (pavyzdžiui, Aleksandro valdymo laikais valstybėje atsirado dvaro (nadworny) maršalkos ir etmono pareigybės, o 1504 – 1514 m. priskirtos Naugardo, Vitebsko, Polocko ir Smolensko vaivadijos¹⁵), tačiau bendri hierarchiniai principai išliko. Wolffo duomenys rodo, kad Zenavičių atstovai užima įvairaus rango pareigybes, pradedant vaivadomis ir baigiant raštininkais.

Šiuolaikinis Baltarusijos autorius Andrejus Narbutas Zenavičių giminę aptaria dabartinės Baltarusijos teritorijoje gyvenusios diduomenės kontekste¹⁶. Jo publikacijoje aptariama tokia diduomenės hierarchijos sistema: 1) dabartinės Baltarusijos ir kaimyninių šalių (Rusijos ir Lenkijos) valdančios dinastijos; 2) LDK kunigaikščių giminės; 3) etninės Lietuvos diduomenė; 4) dab. Baltarusijos teritorijoje gyvenusios valdančiojo elito giminės, suskirstytas pagal sritis (kilmingosios giminės ir sena bajorija)¹⁷. Zenavičius tyrinėtojas mini tarp kitų LDK diduomenės giminių (Korsakai, Zenavičiai – Korsakai, Nemiros, Pacai, Moniuškos, Potockiai, Paciejai, Pšezdeckiai, Tiškevičiai, Judickiai)¹⁸. Zenavičių genealoginis medis sudaromas įtraukiant ir moteriškos linijos atstoves (kiek tai leidžia nustatyti šaltiniai) ir nurodant užimamas pareigybes. Genealogija sudaroma iki XVII a. pradžios. Tačiau, kalbant apie A. Narbuto publikaciją, verta turėti omeny, kad joje įmanomas platesnis autoriaus žvilgsnis į aptariamą giminę. Tai atsispindi genealoginėje lentelėje. Autorius, norėdamas susisteminti aptariamą giminę, tikriausiai įtraukė ir kitų atšakų Zenavičius, kadangi šaltinių pagalba nepavyko aptikti kai kurių giminės narių paminėjimų. Žinoma, kad Zenavičiai buvo ne tik LDK bet ir Rusijos

¹² Пташицкий С. Деспоты Зеновичи//Русская старина, год 9, 1 книга, том XXI, 1878, р. 125 – 133.

¹³ Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386 – 1795, Kraków, 1885.

¹⁴ Ten pat, p. 1 – 2.

¹⁵ Ten pat, p. 2.

¹⁶ Нарбут Н. А. Генеалогия Белоруссии. Выпуск 4. Москва. 1996.

¹⁷ Ten pat, įvadinė dalis.

¹⁸ Ten pat, p. 46.

teritorijoje, tad, galimas daiktas, kad Narbutas galėjo įtraukt kuriuos nors rusiškos giminės atšakos atstovus į lietuvišką giminės tyrimą. Tad, pasiremiant A. Narbuto publikacija, verta prisimint, kad genealoginė giminės lentelė yra kur kas platesnė, negu ją galima patvirtinti išlikusių šaltinių pagalba.

Galima paminėti ir Franciszeko Piekosińskiego atliktą Zenavičių herbo tyrimą Lenkijos heraldikos kontekste¹⁹.

Rusų herbynai tiria rusiška Zenavičių giminės atšaką, tačiau nurodo bendrą giminės pradininką Zenovijų – pasak jų, serbų kilmės kunigaikštį²⁰. Tačiau verta suabejot rusų herbynų teikiama informacija dėl kai kurių neatitikmenų. Visų pirma, visi jie nurodo rusiškos giminės atšakos tiesioginį pradininką – Aleksandrą Zenavičių (iš visa ko galima spręsti, kad tai turėtų būti Zenovijaus sūnus). Tačiau nėra išlikusių šaltinių, kurie minėtų tokį Zenovijaus sūnų. Kitas abejotinas faktas yra tas, kad nurodoma, jog minėtas Aleksandras 1392 m. serbų Despotų Zenavičių palikuonis atvyko į Maskvą, kur didysis Maskvos kunigaikštis Vasilijus Dmitrijevičius suteikė jam milžiniškas valdas²¹. Mums iš vienalaikių šaltinių nėra žinomas Bratošų giminės Aleksandras, kuris XIV a. pabaigoje būtų gyvenęs Maskvos valstybėje. Aišku, galima numanyti, jog Bratošai atvykstant į LDK, Maskvoje galėjo apsigyventi jo giminaitis Aleksandras. Tačiau Despoto Zenavičiaus vardo vartojimas rodytų, kad maskvietiška legenda yra vėlesnis Lietuvoje susiformavusios Zenavičių kilmės legendos variantas. Todėl galima drąsiai teigti, kad XIV a. pabaigoje Bratošos giminaičių Maskvoje tikrai nebūta. Taigi, visi šie faktai leidžia suabejot tokia ankstyva rusiškos atšakos istorija. Tikriausiai, giminės pradininkai atvyko į Maskvą žymiai vėliau, o tokia giminės legenda yra analogiška LDK teritorijoje paplitusiai giminės legendai apie Zenavičių kilmę iš Serbijos (arba iš kitų kraštų kaip, pavyzdžiui, Moldavijos). Tokios priemonės buvo įprastos kilmingųjų tarpe, bandant pariežti savo aukštą kilmę.

¹⁹ F. Piekosiński. *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego.*, T. V, zeszyt 1, Kraków, 1899, p. 245 – 246.

²⁰ *Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи.* Ч. 1, Санкт – Петербург, 1890, сост. Гр. А. Бобринской.

В. Федорченко. *Дворянские роды, прославившие отечество. Энциклопедия дворянских родов.* Москва, 2001, p. 160.

Русский биографический словарь. Т. 6, 7, Москва, 1999, p. 240 – 241; 295.

²¹ Федорченко В. *Дворянские роды*, p. 160.

Дворянские роды, Ч. 1, p. 459.

Stačiatikiai LDK visuomenėje

Ši informacijos bloką norėčiau pradėti nuo Dariaus Barono straipsnio, kuriame reziumuojami ligšiolinės istoriografijos pasiekimai, dėl ko jis gali būti vertinamas kaip savotiškas įvadas į stačiatikių istorijos tyrimus²².

D. Baronas nurodo stačiatikių įtaką Lietuvos visuomenei nuo pat jos valstybinės istorijos pradžios. Be kita ko, jis pažymi, jog Lietuvos istoriografija neskiria pakankamai dėmesio Jogailos deryboms dėl stačiatikiško Lietuvos krikšto, kadangi jis nebuvo įgyvendintas, nors to meto visuomenėje iš tiesų nebuvo aišku kokią konfesiją pasirinkti – stačiatikišką ar katalikišką²³. Teigiama, kad „įvertinus stačiatikybės indėlį, galima deramai suvokti ir 1387 m. katalikiškojo krikšto epochinę reikšmę“²⁴. Minėtieji krikšto metai, Barono nuomone, svarbūs tuo, kad „nubrėžė konfesinę ribą tarp lietuvių ir rusų bei palaidojo viltis, kad lietuviai taps stačiatikiais“²⁵. Stačiatikių situacija po katalikiško valstybės krikšto tapo sudėtinga, tačiau natūralu, kad jų gyvenamose teritorijose stačiatikių tikėjimas išsaugojo savo reikšmę. Nurodomi keli bandymai apriboti stačiatikių veikimą LDK (1387 m. mišrių santuokų bei naujų cerkvių statybos ir senų cerkvių remonto draudimą ir 1413 m. Horodlės privilegijos apribojimai kitatikiams siekti valstybinės svarbos urėdų), kurie buvo ilgainiui naikinami, kol galiausiai 1563 m. privilegija sulyginu visų stačiatikiškų konfesijų teises LDK²⁶. Apžvelgiant stačiatikių Bažnyčios tradiciją LDK, Baronas pabrėžia, jog ji surado savo vietą tik daugiakultūrinės LDK tradicijos dėka²⁷. Kitas svarbus aspektas yra tas, kad XVI a. religinis valstybės gyvenimas buvo nulemtas katalikiškos ir protestantiškos srovių priešpriešos. Taigi pabrėžiama, „kad dėl naujų religinių sąjūdžių didelė dalis LDK stačiatikių didikų, kurių laiką pasisukiojusi protestantų gretose, perėjo į katalikybę“²⁸. Minėtą tendenciją galime atsekti ir mūsų tiriamos giminės istorijoje.

Kitas D. Barono skirtas apžvelgti stačiatikius katalikų valdžioje.²⁹ Trumpai apžvelgęs šiuolaikinės istoriografijos pernelyg „lietuvišką“ Viduramžių įvaizdį, autorius konstatuoja, kad „lietuviškos“, „rusiškos“ ir „baltarusiškos“ vizijų egzistavimas eilinį kartą įrodo, kad LDK fenomenas yra labai sudėtingas ir, kad „patogiausia jį traktuoti vadovaujantis ekskliuzyvine, „nacionalistine“ nuostata.“³⁰ Kaip pats autorius nurodo, jo tikslas yra nustatyti, kaip LDK gyvenantis stačiatikiai suvokė savo padėtį valstybėje, kuriuos dauguma valdovų buvo pagony, o

²² D. Baronas. *Stačiatikiai// LDK kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 674 – 689.

²³ Ten pat, p. 677.

²⁴ Ten pat, p. 678.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat, p. 679.

²⁷ Ten pa, p. 680.

²⁸ Ten pat, p. 685.

²⁹ Baronas D. *Stačiatikiai katalikų valdžioje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atvejis XIII – XV a. //Lietuvos istorijos metraštis 2004 metai 1*, Vilnius, 2005 m.

³⁰ Ten pat, p. 5.

nuo 1387 m. – katalikai. Esminis vertinimo kriterijus kada „svetima“ valstybė tampa „sava“.³¹ Pradėjęs nuo Kijevo Rusios laikų, autorius konstatuoja lietuvių apsipratimą ir susigyvenimą su konkrečia santvarka. Jam svarbu tai, kad lietuviai savo teritorijoje nebuvo naujokai ir jiems buvo gerai pažįstama Kijevo Rusios aplinka. Todėl natūralu, kad tiek Kijevo Rusia, tiek LDK kūrėsi panašiomis sąlygomis ir panašioje aplinkoje. Tai, kad Kijevo Rusia tampa nuolatiniu Lietuvos istorijos veiksniumi, anot autoriaus parodo, kad vietinis elitas Lietuvą laikė savo įtakos teritoriją, kurią reikia su laiku įsisavinti.³² XIII a. autorius metraščių pagalba fiksuoja labai neigiamą stačiatikių požiūrį į lietuvius. Pagrindinė tam priežastis – pagonybė. Tačiau XIII a. prijungtų rusėniškų žemių gyventojai turėjo kitokią nuomonę. Gynybos tikslais jie turėjo išsilaikyti LDK, todėl ieškojo kitokių būdų sugyventi su lietuviais. Taigi, lietuvių valdžiai pavyko įnešti kitokių lietuvių kunigaikščių ar apskritai stačiatikių lietuvių įvaizdį į rusų raštijos paminklus. Iš jų tampa aišku, kad dabar geras lietuvis gali būti tik stačiatikis lietuvis.³³ Akcentuojama, kad būtent šiais laikais užgimė atskirumas, savotiškas „antrarūšio“ sąvokos įvedimas.³⁴ Stabilizacijos laikotarpis prasidėjo tik sulig kunigaikščio Vytauto politika. Čia reikšmingas ne tiek atskiros bažnytinės metropolijos atsiradimas, kiek stačiatikių kilmingųjų integravimas į LDK, suteikiant jiems privilegijas ir sukuriant sąlygas dalyvauti valstybiniame gyvenime.³⁵

Edvardo Gudavičiaus požiūris į stačiatikių problematiką atsiskleidžia gudams skirtame apžvalginiame straipsnyje³⁶. Čia pabrėžiama slavų etnosu LDK problema (bandymai įvardinti gudų gyvenamąsias teritorijas). Gudų bendrumo jausmas augo Lietuvos ir Lenkijos valstybėje ir tuo pačiu ugdė priešingumą Rusų (Maskvos) valstybei³⁷. Gudų žemių etnosas priskirdavo save politinei LDK tautai, tačiau autorius pagrįstai akcentuoja, kad tokia politinė savimonė buvo būdinga tik specifiniam gudų tautos sluoksniui³⁸. Dabartinėse Lietuvos, Lenkijos bei Vengrijos teritorijose gyvenančios tautos, norint atskirti jas nuo rusų, vadintinos *rusinų*, *rusėnų*, *rutėnų*³⁹ terminais.

Ieškant LDK bendros tautos požymių, E. Gudavičius pažymi, kad istoriškai tauta suprantama kaip žmonių junginys, užimantis tam tikrą teritoriją, kalbantis tam tikra kalba ir gyvenimo eigoje susikūręs tam tikrą kultūrinę psichinę sandarą – papročius⁴⁰. Tačiau LDK atveju aišku, kad ši schema turi būti modifikuota. Jau pats valstybės daugiatautiškumas priverčia

³¹ Ten pat, p. 6.

³² Ten pat, p. 8.

³³ Ten pat, p. 17.

³⁴ Ten pat, p. 18.

³⁵ Ten pat, p. 23.

³⁶ Gudavičius E. Gudai// LDK kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai, Vilnius, 2001, p. 197 – 205.

³⁷ Ten pat, p. 198.

³⁸ Ten pat, p. 199.

³⁹ Ten pat, p. 200.

⁴⁰ Gudavičius E. Pastabos apie tautą/Naujasis – Židinys – Aidai, 1998/3, p. 163.

mus žvelgti į ją kaip į dvigubą junginį : katalikišką Lietuvą⁴¹ ir stačiatikišką gudų (arba rusinų, kaip juos apibūdina pats autorius, pasiremdamas jau amžininkų užfiksuotą valstybės dvilypumą)⁴². Tačiau Lietuvos valstybės centralizacijos spartumas, o taip pat išorinių veiksmų įtaka LDK vidaus gyvenimui lėmė politinės tautos formavimosi visos valstybės mastu eigą⁴³.

Pradiniame LDK gyvavimo etape bendros politinės tautos formavimasis akivaizdžiai buvo apribotas nevienoda teisine etninių Lietuvos žemių ir vėliau prijungtų rusėniškų žemių (kai kurių tyrinėtojų vadinamu tiesiog aneksais) teisine padėtimi, be to dar gyvas supratimas skirti tauta pagal sampratą „mes – ne mes“⁴⁴. Kaip pastebi, E. Gudavičius, tik 1432 ir 1434 m. privilegijoms sulyginus žemių aneksų teises ir laisves, formaliai šių žemių feodalams⁴⁵ atsivėrė kelias į aukštas pareigybes LDK administracinėje sistemoje⁴⁶. To pasėkoje, LDK bajorija sugeba išplėsti savo teises Europinio lygio mastu, kas paskatino LDK rusėnus atsigręžti nuo besikuriančios Maskvos valstybės, nesugebančios suteikti tokių pat garantijų savo pavaldiniams⁴⁷. Tad, reikėtų pastebėti, kad nors E. Gudavičiaus formuojamame rusėnų etnopolitiniame modelyje, ir akcentuojama stačiatikiškas minėto regiono atskirumas, labai greitai jis nusiteikia bendros tautos kūrimui ne su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste (kuri pagal savo kultūrinę tradiciją turėtų būti artimesnė LDK rusėnams), bet su LDK. E. Gudavičius nurodo, kad to pasėkoje, o taip pat per aktyvią Katalikų Bažnyčios veiklą stačiatikių areale, Bažnytinės unijos sudarymas ir vis dažniau pastebimų skirtingų konfesijų santuokų pradėjo procesą⁴⁸, kuris pasibaigė bendru polonizacijos (prasidėjusios po Liublino unijos) poveikiu visai tautai⁴⁹. Taigi jau XVI – XVII a. sandūroje susidarė vieninga politinė valdančiojo luomo lietuvių tauta, kurios tautinę savimonę išreiškė lenkų kalba⁵⁰. Tokios politinės lietuvių tautos rusėnai, anot E. Gudavičiaus, sava kilme buvo rusėnai, tikėjimu katalikai, savimone lietuviai, o kalbėjo lenkiškai⁵¹. Faktiškai, tokia formulė

⁴¹ Tūrima omeny taip vadinamą „Tikroji Lietuva“.

⁴² Trimonienė R., Gudavičius E. Bajoriškoji lietuvių tauta ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštija // Dienovidis Nr. 5., Vilnius, 1999, p. 11.

Taip pat žr. Trimonienė R. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės vidaus konsolidacijos ir „politinės tautos“ formavimosi problema//Lietuvos istorijos studijos, t.2, Vilnius, 1994, p. 17.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Gudavičius E. Pastabos apie tautą//Naujas Židinis – Aidai, 1998/3, p. 164.

⁴⁵ Manychiau, teisingiau vadinti vietinei diduomenei arba aukštesnei bajorijai (žr. Jučas M. Lietuvių politinės tautos genėzė//Kultūros barai, Nr.10, 1998, p. 79).

⁴⁶ Trimonienė R., Gudavičius E. Bajoriškoji lietuvių tauta.,//Dienovidis Nr. 5, 1999, p. 11.

Reikėtų pastebėti, kad tai nereiškia, kad šių žemių diduomenė buvo visiškai nušalinta nuo valdymo sistemos, tačiau minėtas draudimas galėjo galioti tik etninėse Lietuvos žemėse ir tik sprendžiant valstybės mąsto reikalus, idant apsaugoti valstybę nuo svetimšalių įtakos. Sulig draudimų panaikinimu, palapsniui pradėjo tolti rusėnų kaip svetimų įvaizdis.

⁴⁷ Ten pat, Nr. 6, p. 13.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Ten pat, Nr. 8, p. 12.

⁵⁰ Gudavičius E. Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje//Kultūros barai, Nr.11, 1993, p. 68.

⁵¹ Gudavičius E. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai: laimėjimai ir pralaimėjimai//Kultūros barai, Nr.5, 1994, p. 59.

išliko net iki 1794 m. gegužės 3 d. Konstitucijos, kuri įvedė vieną lenkų tautą, griaudama nusistovėjusią LDK savimonę⁵².

Kitas straipsnis, kuri galima priskirti šiai tematikai yra Remigijaus Černiaus konfesinio ir politinio XV a. pabaigos bažnytinės unijos aspekto LDK tyrimas. Jau straipsnio pradžioje nurodoma, kad jo tikslas nėra bažnytinės unijos analizė, bet kai kurių problemų iškėlimas, nesiekiant rasti galutinio atsakymo į jas⁵³. Pirma straipsnio dalis aptaria stačiatikių cerkvę Lietuvoje ir Maskvoje. Lietuvos cerkvės išskirtinumas, anot Černiaus, yra autokefalinis LDK cerkvės formavimosi procesas bei lokalus Bažnyčios struktūros suvokimas – LDK stačiatikių metropolija⁵⁴. Galėtume dar paminėti glaudesnę LDK stačiatikių ryšį su popiežiumi ir, kitaip negu Maskva, santykių su Konstantinopolio patriarchu išsaugojimą. Taigi, minėto skyriaus galutinė išvada tokia: buvusioje Kijevo Rusijoje susiformavo dvi skirtingos stačiatikių Bažnyčios, kurios skyrėsi savo kanonine motyvacija. Lietuvos stačiatikių Bažnyčia išlaikė tradicinius kanoninius santykius su Konstantinopoliu bei pritaikė tam tikras novacijas, tuo tarpu Maskvos kunigaikštystėje tai neįvyko⁵⁵. Kitą straipsnio dalį sudaro konfesinio dialogo tarp Vilniaus ir Maskvos aptarimas. Tai daugiausia valdovų bandymai užmegzti diplomatinis ryšius vedybų metu, o tuo pačiu ir bandymai įtakoti kai kuriuos religinius procesus. Trečia straipsnio dalis skiriama išsiaiškinti Ponų tarybos požiūrį į Bažnytinę uniją. Vieną iš galimų unijos sudarymo pretekstų nurodomos didžiojo kunigaikščio Aleksandro vedybos su stačiatike Ivano III dukterimi Elena – tokiu būdu konfesinė problema iškyla paties valdovo šeimoje⁵⁶.

Bajorijos raidos tyrimas

Verta trumpai aptarti ir studijas, kurių tema – bendra Lietuvos visuomenės, visų pirma bajorijos, raida.

Pirmiausia, minėtina Rimvydo Petrausko studija, skirta Lietuvos diduomenei⁵⁷. Mums svarbiausia tai, kad šiame LDK diduomenės prozopografiniame tyrime galima rasti duomenų apie ankstyvąją Bratošų-Zenavičių genealogiją⁵⁸. Čia trumpai pristatomi XIV a. pabaigos – XV a. giminės atstovai, nurodomi jų paminėjimai šaltiniuose ir pamėginta nusakyti jų vietą LDK valdančiojo elito tarpe. Socialiniu aspektu mums svarbus autoriaus požiūris į Lietuvos vidaus struktūrą. Tiesa, stačiatikiai, kaip sudėtinė LDK visuomenės dalis, atskirai nenagrinėjami. Tačiau

⁵² Trimonienė R., Gudavičius E. Bajoriškoji lietuvių tauta.//Dienovidis Nr. 9, 1999, p. 10.

⁵³ Černius R. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje// Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. E. Gudavičius 70- mėčiui, Aidai, Vilnius, 1999, p. 235.

⁵⁴ Ten pat, p. 240.

⁵⁵ Ten pat, p. 242 – 243.

⁵⁶ Ten pat, p. 243.

⁵⁷ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Vilnius, 2003.

⁵⁸ Ten pat, p. 218 – 219.

tyrimas svarbus Zenavičių giminės kaip diduomenės dalies suvokimu. Kadangi šaltinių terminų pagalba labai sunku išskirti ankstyvosios diduomenės apibrėžimą (vartojamos *nobiles* ir *bayoren* sąvokos yra bendras visų kilmingųjų vardas), reikia gilintis į jos vidinę padėtį. Čia nurodomas diduomenės kilmingumo pagrindas – ne luominė, o gimininė priklausomybė⁵⁹. Autorius nurodo, kad diduomenės formavimosi etape išryškėjo atskiras bajorų sluoksnis, kuris išsiskiria savo aukštesniu socialiniu statusu. Tai grupė žmonių, įtakingų giminaičių ar sėkmingų vedybų būdu užėmusi aukštas vietas valstybės valdyme⁶⁰. Valdovo įtaka šio sluoksnio formavimuisi buvo svarbi, tačiau ne lemiamą.

Autorius išsamiai aptaria XIV a. pabaigos – XV a. diduomenės sudėtį, nusako valdančiojo elito sąvoką, aptaria „naujųjų žmonių“ problemą. Tačiau svarbiausia yra pastaba apie bajorų ir giminės sąvokų neatsiejamą ryšį. Nauja giminės raida Lietuvoje prasideda maždaug XIV – XV a. sandūroje. Jei iki XIV a. pabaigos vyrauja vienanariai įvardijimai (pvz. Zenavičių giminės pradininkas – Bratoša (autorės pastaba)), tai XIV – XV a. sandūroje jau pasirodo dvigubo asmenvardžio atvejų (vardo ir tėvavardžio). XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje šaltiniuose jau galima sutikti didikų giminių vardus (pavardes). Tokio tyrimo dėka galima atsekti pokyčius giminės viduje, kurių pagalba galima nustatyti giminės iškilimo laipsnį.

Kelis žodžius reikia pasakyti apie monografijoje aptariamą diduomenės valdžios pobūdį, kuris atskleidžiamas pareigybių sistemos tyrimu. Šiai temai skirtas specialus autoriaus straipsnis⁶¹, kurio esminės hipotezės atsiskleidžia ir monografijoje. Aptariamo laikotarpio pareigūnų sistema Lietuvoje tik klostėsi. Tačiau mūsų tyrimui svarbu paminėti, kad vietinių pareigūnų sistema jau buvo pakankamai išvystyta, kadangi turėjo tvirtą lokalinės valdžios pagrindą. Autorius, nagrinėdamas nelietuviškų bajorų specifiškumą siekiant aukštesnio posto, aptaria tam tikrų pareigybių dvilipiškumą (pavyzdžiui, seniūno pareigybė), o taip pat nurodo valdovo pajėgumą skirti pareigūnui tam tikrą asmenį.

Rusų tyrinėtojas Michailas Kromas nagrinėdamas rusėniškų žemių vietą Lietuvos valstybėje XV- XVI a., pateikia pareigybių specifiką aptariančią medžiagą, tačiau į pirmą vietą tyrime iškelia vietinių gyventojų politinę savimonę nuolatinio karo su Maskva sąlygomis. Šiuo požiūriu atliekami tyrimai skiriasi, bet Kromo išvadas galima pritaikyti ir giminės tyrimams. Autorius pateikia Ukrainos, Baltarusijos kunigaikščių genealoginius tyrimus, tačiau Zenavičiai paminėti tik vienoje lentelėje, kur iškart nurodoma, jog duomenų apie giminę nerasta. Tam tikros socialinės grupės pozicijas Kromas vertina dvejopai: pirma, padėties analizė, kuria ji užėmė

⁵⁹ Ten pat, p. 49 – 51.

⁶⁰ Ten pat, p. 52.

⁶¹ Petrauskas R. Ponas savo žemėje : Lietuvos pareigūnai XIV pabaiga – XVI a.//Lietuvos metraštinis, 2001/1, Vilnius, 2002.

LDK (privilegijos, teisės, valdos ir t. t.); antra, konkrečios grupės elgesio analizė konkrečioje situacijoje.⁶²

Krzysztofo Pietkiewicziaus studija skirta aptarti bendrą LDK santvarką Aleksandro Jogailaičio valdymo laikais⁶³. LDK teritorinio elito atsiradimo pagrindu Pietkiewiczius laiko sričių privilegijas, kuriomis buvo nustatyti valdovo ir vietos kilmingųjų santykiai. Tokiu būdu tyrinėtojas nurodo LDK kilmingųjų modelį: Polocke – bajorai, Vitebske – kunigaikščiai ir bajorai, Žemaitijoje – šlėkta ir bajorai, Smolenske ir Voluinėje – kunigaikščiai, ponai ir bajorai⁶⁴. Tyrinėtojas pabrėžia lietuvių ir rusėnų bajorų ir ponų egzistavimą LDK XV ir XVI a. sandūroje. Tą faktą patvirtina seimų dalyvių sąrašai, kur rusėniškų žemių atstovai sudarė nuo 10 iki 20 kilmingiausių kunigaikščių arba bajorų⁶⁵. Pietkiewiczius pateikia tikslesnius aptariamojo laikotarpio (1495 - 1529) duomenis – dalyvavo apie 93 gimines, iš kurių 38 (41%) sudarė Rusios atstovai⁶⁶. Deja, autorius nenurodo jų konfesijos, todėl mūsų tyrimui tikslių skaičių atsekti nepavyks. Galima tik spėti, kad didesnė dalis minėtų 38 giminių buvo stačiatikių tikėjimo.

LDK „politinės tautos“ aparimui skirtas Jerzjo Suchockio straipsnis⁶⁷. Minėtą sąvoką tyrinėtojas taiko tai visuomenės daliai, kuri turėjo pakankamai plačius interesus formuojant bendrą valstybės politiką⁶⁸. Ji, visų pirma, taikoma etninės tautos atžvilgiu, tačiau joje išskiriamos kai kuriuos giminės, kurios nepaisant skirtingos etninės kilmės, integravosi į politinės bajorijos tautos struktūrą. Suchockis pastebi, kad tokių rusėniškos kilmės giminių LDK politiniame elite laikui bėgant daugėjo. Autorius pagrindinę straipsnio mintį apie vieningos LDK „politinės tautos“ egzistavimą nuo XVI a. pradžios paremia statistiniais duomenimis: apie 40% Rusios kilmingųjų vadino save „Nos...Lithuanii“⁶⁹.

LDK politinę santvarką ir jos formavimosi sąlygas Suchockis nusako keliais aspektais :

- 1) Valdovo pavyzdžiu kuriama pavaldžių asmenų sistema, sutelkta vietos diduomenės rankose. Tą lėmė valdytojų (skiriamu atsižvelgiant į susiklėsčiusią kultūrinę ir religinę tradiciją) funkcijų pobūdis;
- 2) Ponų santykius reglamentuojantys aktai;
- 3) LDK ir Lenkijos sąveika ir konkurencija;

⁶² Кром М. Меж Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в., Москва, 1995.

⁶³ Pietkiewicz K. WKL pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku, Poznań, 1995.

⁶⁴ Ten pat, p. 76.

⁶⁵ Ten pat, p. 77.

⁶⁶ Ten pat, p. 79.

⁶⁷ Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza// Zapiski historyczne, T. 48, s. 1 - 2, 1983, p. 31 – 78.

⁶⁸ Ten pat, p. 31 – 32.

⁶⁹ Ten pat, p. 75.

4) Iškilų elito asmenų susiformavimas⁷⁰.

Tyrinėtojas atkreipia dėmesį į didžiojo kunigaikščio valdžios aktualumą LDK visuomenėje, kuri įtakojo diduomenės sluoksnio formavimąsi. Bendros teritorinės ir kultūrinės LDK politikos poveikyje susiformavo atskiri elitiniai socialiniai sluoksniai: kunigaikščių, ponų, bajorų ir dvasininkijos. Kunigaikščiai skirstomi tautiniu pagrindu į lietuvių ir Rusijos. Lietuvių kunigaikščių kilmingumo pagrindas – giminystė su didžiuoju kunigaikščiu⁷¹. Rusėniškose žemėse egzistavo specifinis kunigaikščių sluoksnis, pabrėžiantis savo kilmingumą ir lojalumą Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžiai. Šių skirtingų socialinių sluoksnių pagrindu ir formavosi politinė LDK tauta, kurios bendrumo ideologinis pagrindas – romėniška kilmės teorija.

Suchockis nurodo, kad iki Kazimiero Jogailaičio LDK visuomenėje aptinkamos tik bajorų ir kunigaikščių kategorijos. Nuo 1446 m. pradeda reikštis naujas sluoksnis – ponai⁷². Bandoma suprasti naujo sluoksnio kilmę rusėniškos ir lenkiškos tradicijų pagrindu. Ypatingas dėmesys skiriamas Horodlės aktui. Kadangi Zenavičių giminė šioje akcijoje nedalyvavo, gali kilti abejonės dėl jos socialinės padėties. Tačiau Suchockis minėtą giminę priskiria prie naujos (pareigybių dėka) iškilusios ponijos sluoksnio⁷³.

Mūsų darbui svarbūs ir XX a. pradžioje parašyti Władysława Semkowicziaus ir Oskaro Haleckio straipsniai, kadangi juose aptartos reikšmingos LDK bajorijos raidos tendencijos. Semkowicziaus straipsnis⁷⁴ skirtas nustatyti LDK bajorijos pradžią, tačiau daugeliu aspektų autorius lietuvišką bajoriją nagrinėja per lenkiškos bajorijos ir istoriografijos prizmę. Svarbiausias yra jo Horodlės unijos dalyvių ir jų heraldikos tyrimas, akcentuojant su šiuo įvykiu susijusias naujoves.

Tą pačią problemą tyrinėja ir O. Haleckis⁷⁵, polemizuodamas su Semkowicziumi. Aptardamas šlėktos ir heraldikos raidą Lietuvoje, jis kur kas daugiau dėmesio skiria stačiatikiškoms LDK giminėms ir jų istorijos tendencijoms.

Kitas O. Haleckio⁷⁶ straipsnis apima teritorinio LDK dualizmo klausimą. Jis LDK supranta kaip Lietuvos etnines ir aneksų žemių sąjungą⁷⁷. Pagrindą kalbėti apie valstybės raidą istorikas mato per valdovo savimonės kaitą, atsispindinčią jo leidžiamose raštuose. Nagrinėti

⁷⁰ Ten pat, p. 33 – 34.

⁷¹ Ten pat, p. 40.

⁷² Ten pat, p. 47.

⁷³ Ten pat, p. 55.

⁷⁴ Semkowicz W. O Litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachta polską w Horodle roku 1413//Lituanio – Slavica Posnaniensia. Studia Historica, III, Poznań, 1989, p. 7 - 139.

⁷⁵ Halecki O. O początkach szlachty i heraldyki na Litwie// Kwartalnik historyczny, 29, Warszawa, 1915, p. 177 – 207.

⁷⁶ Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowe WKL// Rozprawy Akademiji Umiejętności. Seria 2. T. 59. Kraków, 1916, p. 214 – 254.

⁷⁷ Ten pat, p. 214.

atskiras žemes šalia „tikrosios Lietuvos“⁷⁸ Haleckis pradeda pasiremdamas valdovo raštuose sutinkama užuominą į kitokį statusą turinčias Rusios žemes.

Tyrinėtojo duomenimis tik nuo Gedimino galima kalbėti apie valdovo savimonėje atsiradusį atskirų Rusios žemių statusą⁷⁹. Minėtos žemės skyrėsi tiek savo etnosu, tiek istoriškai susiklosčiusia tradicija, tiek religine padėtimi⁸⁰. Tuo pačiu, Haleckis pabrėžia rusėnų ir likusios Didžiosios Rusijos bendrą tradiciją⁸¹. Tai, kad minėtas tradicinis ryšis palaipsniui nutrūksta įrodo atskirų šias teritorijas nusakančių sąvokų atsiradimas⁸².

Kitas Haleckio klausimas paliečia neaiškų kai kurių žemių priskirimą „tikrajai Lietuvai“ ar Rusios žemėms⁸³. Tai rodo, kad galėjo būti šių dviejų teritorinių junginių pasienyje žemės su neaiškia valstybine padėtimi⁸⁴.

Haleckis, svarstydamas teisinę Rusios žemių padėtį, pastebi, kad nevienodą padėtį valstybėje skelbiančios privilegijos yra nukreiptos ne prieš pačią tautą, bet prieš teritorinį jos statusą⁸⁵. Tokiu būdu, atsiranda dvi skirtingų teisių vienos besiformuojančios tautos pusės, kurias Haleckis apibūdina kaip katalikai ir schizmatikai⁸⁶. Vienas iš tokių momentų atsispindi Horodlės unijoje, kurioje dalyvavo tik Lietuviškų žemių diduomenė. Bendra visoms žemėms privilegija atsiranda tik XV a. viduryje, nors ir ji dar neįtvirtino bendrų politinių sąlygų abiejų tautų gyvenime.

Istoriografijos aptarimą galima pabaigti neseniai paskelbta Genės Kirkienės daktaro disertacija apie Chodkevičių vaidmenį LDK politiniame elite XV – XVI a.⁸⁷, kuriame paliečiami du mūsų darbui reikšmingiausi aspektai – diduomenės evoliucija ir stačiatikių konfesijos didikų padėtis. Autorė išryškina istoriografijos požiūrį, kad teisinė stačiatikių padėtis pablogėjo nuo Lietuvos krikšto akcijos⁸⁸. Nurodoma, kad Horodlės draudimai visų pirma galiojo „etninėje Lietuvos dalyje, todėl sutapo konfesiniai ir socialiniai poslinkiai“⁸⁹. Stačiatikių statuso ir privilegijų klausimas, anot autorės, buvo daugiaplanis. Tam patvirtinti išplėtojama Jano Fijałeko prielaida, kad galėjo egzistuoti dvi stačiatikių grupės: palaikanti bažnytinę uniją ir ištikima stačiatikiškai konfesijai⁹⁰. Tai duoda pagrindo G. Kirkienei daryti išvadą, kad Horodlės draudimų aplinkoje egzistavo dar viena konfesinė orientacija, arba kažkokia iki šiol neišaiškinta

⁷⁸ Mindaugo laikų Lietuva įvardinama, kaip „tikroji Lietuva“.

⁷⁹ Ten pat, p. 217.

⁸⁰ Visą tai autorius priskiria Rusios sąvokai.

⁸¹ Ten pat, p. 219.

⁸² „Russia“ sąvokos vartojimas Didžiąjai Rusijai atskirti nuo „terrae Russiae“ rusėnų žemių LDK sudėtyje.

⁸³ Ten pat, p. 225 – 228.

⁸⁴ Šis teiginys išplaukia iš konteksto, kad kunigaikščių privilegijos nurodydavo ne vienodas teises ir pareigas etninės Lietuvos ir Rusios gyventojams.

⁸⁵ Ten pat, p. 229.

⁸⁶ Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudz, p. 229.

⁸⁷ Kirkienė G. Chodkevičių vaidmuo LDK politinio elito struktūroje XV – XVI a. Daktaro disertacija, Vilnius, 2005.

⁸⁸ Ten pat, p. 34.

⁸⁹ Ten pat, p. 42.

⁹⁰ Ten pat, p. 50.

konfesinė ir socialinė politika, leidusi stačiatikiams užimti dignitorijas ir vaidinti svarbų vaidmenį politiniame krašto gyvenime⁹¹. Tiesa, Zenavičių giminės atvejis šioje studijoje neaptariamas.

Čia aptarti istoriografiniai tyrimai toli gražu neišsemia mūsų tiriamos temos. Kaip matome, atskirai Zenavičių giminė tyrinėta nedaug, o pagrindiniai tekstai yra heraldinio arba siaurai genealoginio pobūdžio.

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

Kadangi mūsų tiriamos Bratošų – Zenavičių giminės svarbios valdos buvo dabartinės Baltarusijos teritorijoje, tai natūralu, kad nemaža dalis medžiagos yra saugoma Baltarusijos archyvuose.

Šiam tyrimui buvo panaudotos kai kurios Lietuvos valstybės istorijos archyvo bylos⁹².

Archyve buvo atliekamas kelių krypčių tyrimas:

- 1) XIX a. Zenavičių giminės požiūris į savo šaknis, išlikusių senų giminės dokumentų analizė.
- 2) Lietuvos Metrikos mikrofilmų apžvalga (kuri buvo realizuota tik iš dalies). Galima teigti, kad tolesnis mikrofilmų tyrimas tikrai galėtų suteikt papildomos informacijos.

Naujos medžiagos gauta iš Vilniaus Universitete Rankraščių skyriuje saugomų bylų.⁹³ Vilniaus Universiteto saugyklose Zenevičių giminės dokumentai saugomi daugiau asmeninėse kolekcijose. Atskiro giminės fondo nėra, kadangi ir saugomų dokumentų nėra daug. Atskirą grupę sudaro nuorodos į dokumentus Vilniaus Viešosios bibliotekos privalomose inventoriuose⁹⁴. Ne visi dokumentai yra išlikę Vilniaus Universiteto Rankraščių skyriuje. Dalis

⁹¹ Ten pat.

⁹² Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau LVIA), Vilnius, F 389 – Lietuvos Metrika (toliau LM); F 391 – Luomų savivaldybės organai, susiję su susirinkimų kanceliarijoje vedamomis genealogijos knygomis ir išduodamomis bajorystės pažymėjimais; F 789 – Vilniaus, Minsko, Gardino ir Kauno gubernijų centrinė revizijos komisija (1843 - 1846) įsteigta tikrinti bajorų kilmę įrodančių dokumentų išdavimą iš Vilniaus, Minsko, Gardino ir Kauno gubernijų bajorų deputatų susirinkimų; F 1135 – Vilniaus mokslo bičiulių draugijos surinkti dokumentai iš XIV a. – 1942 m.

⁹³ Vilniaus Universitetas Rankraščių skyrius (toliau VU RS), Vilnius, F 77 – 1, F 77 – 2, F 77 – 3, F 77 – 4.

⁹⁴ Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки. Вып. 1,2. Вильна, 1895, 1897.

Pirmoje leidinio dalyje Zenavičių giminės dokumentai: FB 53 – 1047- 1063. Jie yra išlikę ir saugomi VU RS. Tai, daugiausia, skirtingų metų Smurgainių bažnyčios inventoriai.

Antroje leidinio dalyje randami dokumentai: FB 55 -93, FB 55 – 113, FB 55 – 125, FB 55 – 126.

jų saugoma Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje⁹⁵. Kita dalis neišliko visai.

Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma nemažai Zenavičių giminės dokumentų bei jų nuorašų⁹⁶. Nemaža jų dalis aptinkama pergamentų kolekcijose, kita dalis saugoma Vilniaus Kapitulos fonde. Tai įvairios fundacijos ir jų velesni patvirtinimai, testamentai, laiškai ir kitokio pobūdžio šaltiniai. Atskiros korespondencijos išliko labai mažai ir tai daugiausia XVIII a. laiškai Sapiegoms. Tad dauguma dokumentų yra oficialaus, o ne asmeninio pobūdžio.

Vilniaus Universiteto Rankraščių skyriuje buvo tiriami Smurgainių bažnyčios, kurią fundavo minėtos giminės nariai, inventoriai, kurie atspindi ir ankstesnę giminės gyvenimo laikotarpį, kuriame šios giminės nariai dar buvo stačiatikių tikybos.

Publikuoti šaltiniai

Renkant duomenis apie Zenavičių giminę pagrindiniai šaltiniai yra naratyviniai tekstai ir įvairūs dokumentai.

Daugiausia duomenų galima rasti Lietuvos Metrikos knygoje⁹⁷. Lietuvos Metrika pateko i Rusijos Imperiją dar XVIII a. pabaigoje ir tokių būdu jos publikavimas pradėtas gana vėlai. Tik XX a. pradžioje Archeografinė komisija pradėjo sisteminių Metrikos knygų spausdinimą. Informacijos apie giminę duoda visos Lietuvos Metrikos knygų kategorijos: Užrašymų, Teismų bylų, Viešųjų reikalų, Įrašų knygos. Nagrinėjant Lietuvos Metrikos (kaip pagrindinio šaltinio) kalbą sutinkame daugiausia rusėnų kalba parašytus šaltinius, todėl pabrėžtina specifinė šių dokumentų terminija. Aptariant Lietuvos Metrikos kaip šaltinio informaciją, reikėtų paminėti, jog ji gali būti tiek abstraktaus, tiek detalaus pobūdžio. Ypač daug faktinės medžiagos randame bylose dėl žemių. Labiausiai žemėvaldos klausimas atsiskleidžia Zenavičių bylose su kaimynais, giminėmis ar kitais LDK didikais. Ankstyviausias Lietuvos Metrikos Teismų bylų⁹⁸ ir Užrašymų⁹⁹ knygas galima aptikti Rusų istorinės bibliotekos leidžiamoje serijoje.

⁹⁵ VU RS, FB 55 -113 (LMAB RS – F 3 - 113), VU RS, FB 55 – 125 (LMAB RS, F 3 - 125), VU RS, FB 55 – 126 (LMAB RS, F 3 - 126).

⁹⁶ Lietuvos Mokslų Akademijos biblioteka Rankraščių skyrius (toliau LMAB RS), Vilnius, F 2 – 40, F 2 – 56, F 2 – 68, F 3 – 113, F 3 – 125, F 3 – 126, F 6 – 189, F 43 -5542, F 43 – 5723, F 43 – 8749, F 43 – 12210, F 43 – 12211, F 43 – 14649, F 43 – 14711, F 43 – 14713, F 43 – 14714, F 43 – 14715, F 43 – 14716, F 43 – 15485, F 43 – 16282, F 43 – 16714, F 43 – 16715 (16716), F 43 – 16717, F 43 – 16720, F 43 – 16721, F 43 – 16723, F 43 – 16909, F 43 – 23129, F 43 – 26497, F 43 – 26498, F 43 – 26500, F 43 – 26501, F 43 – 26751, F 139 – 1775, F 264 – 1007.

⁹⁷ Lietuvos Metrika (toliau LM): Užrašymų knyga 3; 4 – oji Teismų bylų knyga; Užrašymų knyga 5; Viešųjų reikalų knyga 7; Užrašymų knyga 8; 8 – oji Teismų bylų knyga; Viešųjų reikalų knyga 9; Užrašymų knyga 10; Viešųjų reikalų knyga 10; Įrašų knyga 11; Užrašymų knyga 12; Užrašymų knyga 15; Užrašymų knyga 25; Užrašymų knyga 51 (pilnus duomenis žr. šaltinių ir literatūros skyriuje).

⁹⁸ Русская историческая библиотека (toliau РИБ), Т.20 Литовская Метрика. Книги судных дел.

⁹⁹ РИБ. Т 27 Литовская Метрика. Книги записей.

Panašaus pobūdžio dokumentai yra įvairūs aktai, surinkti ir išleisti Archeografinės komisijos¹⁰⁰. Aktų suteikiama informacija yra vertinga aiškinantis ir bendrą stačiatikių padėtį LDK.

Akivaizdu, jog chronologiniu požiūriu esminė dokumentų dalis yra XVI a. šaltiniai. Tuo tarpu iš XIV ir XV a. turime tik pavienių žinių¹⁰¹. Tai daugiausia paminėjimai apie Bratošos arba jo sūnaus dalyvavimą tam tikruose įvykiuose ar nuorodą į jų dalyvavimą¹⁰². Tačiau tokie faktai dažniausiai tik konstatuoja giminės egzistavimą, negu atskleidžia jos padėtį anų laikų visuomenėje.

Atskirą informacijos bloką sudaro rusų ir Lietuvos metraščiai¹⁰³. Tai daugiausia informacijos fragmentai vertinant juos Rusios ir Lietuvos politinių įvykių kontekste¹⁰⁴. Parašyti rusėnų (arba gudų) kalba šie šaltiniai nėra tokie tikslūs kaip Lietuvos Metrikos knygos, todėl iškyla problemų atsekant tikslią įvykių chronologiją. Naratyvinis jo pobūdis išskiria metraštį iš visų šaltinių. Tačiau neturėtume šio šaltinio vertinti skeptiškai, nes ir metraščių informatyvumas yra pripažintas.

Atskirai reikėtų paminėti O. Haleckio ir Vilniaus Viešosios bibliotekos rankraščių skyriaus ir kitų rankraščių katalogų ir archyvinių dokumentų aptarimą¹⁰⁵. Šie du šaltiniai aptariami kartu pagal informacijos pobūdį: ir vienas, ir kitas aptaria saugomus archyvinis dokumentus, bet tik retais atvejais pateikia pilną dokumento tekstą. Tokiu būdu, mes, nors ir ne visada turėdami galimybę prieiti prie šaltinio originalo, galime naudotis jo teikiama informacija. Pagrindinis šeimos atstovas informaciją apie kurią suteikia archyvas yra Bratoša – giminės pradininkas.

Atskirų duomenų apie Zenavičių žemėvaldą galima rasti Vytauto laikų dokumentų rinkinyje, kurį parengė Jerzy Ochmański¹⁰⁶.

Ir, galiausiai, reikėtų aptarti Bartošo Paprockio ir Alberto Vijūko - Kojalavičiaus genealoginius LDK ir Lenkijos heraldikos tyrimus¹⁰⁷. Tokio pat pobūdžio yra Motiejaus

¹⁰⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, 1, 3; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, 1; Акты, изданные Виленской комиссией, том XIV, XXIV, XXV, XXXVI.

¹⁰¹ Halecki O. Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwium Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy z XV wieku, Kraków, 1917; Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej (toliau KDKW), Kraków, 1932 - 1948.

¹⁰² Pavyzdžiui, Akta Unji Polski z Litwą 1385 – 1791, wydali Stanisław Kutrzeba i Władysław Semkowicz, Kraków, 1932 m.

¹⁰³ Полное собрание русских летописей (toliau ПСРЛ): Том 18 Симеоновская летопись, Том 23 Ермолинская летопись, Том 25 Московский летописный свод конца XV века, Том 32 Хроники: Литовская, Жомойтская и Быховца.

¹⁰⁴ Pavyzdžiui, ПСРЛ, Том 32, p. 100, kur karo su Maskva įvykių kontekste minimas Mykolas Zenavičius.

¹⁰⁵ Halecki O. Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwium Koronnego.; Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. 5, Вильна, 1906; Katalog rękopisów (seria III), tom II rękopisy od XVI do XIX wieku. Zbiory biblioteki ordynacji Zamojskiej, Warszawa, 1991.

¹⁰⁶ Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1386 – 1430, zebrał i wydał Jerzy Ochmański, Warszawa – Poznań, 1986.

¹⁰⁷ B. Paprocki, Herby rycerstwa Polskiego, Kraków, 1858; K.S. Wojciecha Wijuka Kojalowicza S J. Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach, Poznań, 2002.

Strykovskio Zenavičių paminėjimas¹⁰⁸. Šių autorių tekstai atskleidžia XVI – XVII a. giminės savimonę ir liudija Zenavičių kilmės legendos atsiradimą. Kai kuriuos šių knygų duomenys, padarius tam tikras išlygas, galima naudoti ir pagrindiniame mūsų tyrime, kuriame aptariame Zenavičių istoriją XV – XVI a.

¹⁰⁸ M. Strijkovski. O początkach wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego parodu litewskiego, żmojskiego i ruskiego, Warszawa, 1978.

1. KILMĖS ISTORIJA

1.1 Herbas ir jo legendinė kilmė

Zenavičių giminės herbo istorija atspindi atvykusių giminės protėvių adaptaciją. Herbo tyrimas leidžia mums suprasti, kaip Zenevičiai įsiliejo į kilmingųjų luomą ir kaip greitai perėmė LDK diduomenės savimonės bruožus.

Jau Alberto Vijūko - Kojalavičiaus¹⁰⁹ herbyne minima, kad Zenavičių herbas atrodo taip: raudoname skydo lauke žiedo formos pusapskritimas, o virš jo (kavalerijos) kryžius (žr. priedą). Virš šalmo ir karūnos pavaizduotas paukštis, laikantis savo snape žiedą su deimantu. Tokį pat herbą nurodo ir kiti tyrinėtojai. S. Ptaszyckis nuorodose prie straipsnio nustatančio Zenavičių giminės kilmę¹¹⁰ patikslina, jog žiedo apskritimas neliečia skydo kraštų, o kryžius yra centre virš apskritimo. Taip pat herbą aprašo ir F. Piekosiński Lenkijos heraldikos tyrime¹¹¹. Įdomių duomenų apie Zenavičių herbą turime ir iš XVI a. pabaigos. 1590 m. Kristupo Despoto Zenavičiaus valdomuose Smurgainyse buvo įsteigta popieriaus dirbtuvė¹¹². Jos gaminamo popieriaus vandenženkliai turėjo Zenavičių herbo atvaizdus: didįjį ir mažąjį Zenavičių herbus (žr. priedą).

Tačiau toks herbas susiformavo gan vėlai, laikantis lenkiškos tradicijos. Susisteminti E. Rimšos tyrimai¹¹³ leidžia mums atsekti Zenavičių herbo formavimąsi LDK kilmingųjų luomo formavimosi kontekste. Taigi, šiuo tyrimo pagalba bus apžvelgta Zenavičių herbinė tradicija. Tyrinėtojas nurodo, kad dauguma ženklų, kurie buvo naudojami iki XIV a. pabaigos visų herbui būdingų savybių dar neturėjo.¹¹⁴ Jie vaizduoti be skydų, neturėjo spalvų ir dažniausiai po mirties nebūdavo paveldimi. Tad tokie ženklai vadinami nuosavybės ženklais ir su tikrąja herbo sąvoka nieko bendro dar neturėjo. Pats herbas yra paveldimas skiriamas ženklas, sudarytas pagal heraldikos taisykles ir įteisintas įstatymu arba kitu teisiniu aktu.¹¹⁵ Nuosavybės ženklo savybių turi ir Zenovijaus Bratošaičio naudota linijinė kompozicija. Tai yra vėliau į herbinę kompoziciją perėjęs puslankis su kryžiumi. Minima, kad 1422 m. Zenovijus Bratošaitis virš pusės žiedo uždėjo kryžių. Taigi, galima sakyti, kad tai buvo pirmas herbo paminėjimas. Įskaitant tai, kad herbo atsiradimui reikėjo pakankamai ilgo laiko, galima sakyti, kad tokių nuosavybės ženklų Zenavičiai jau turėjo Horodlės akcijos metu. Tačiau paties herbo kilmė yra nehorodlinė. Vėliau

¹⁰⁹ Kojalowicz W. Herbarz, p. 40.

¹¹⁰ Пташицкий С. Деспоты Зеновичи, p.127

¹¹¹ F. Piekosiński. Studya, p. 245 – 246.

¹¹² Laucevičius E. Popierius Lietuvoje, Vilnius, 1967 p. 90.

¹¹³ Rimša E. Heraldika, Vilnius, 1998 m. ir Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį, Vilnius, 2004 m.

¹¹⁴ Rimša E. Heraldika. Iš praeities, p. 117.

¹¹⁵ Rimša E. Heraldika, I tomas, p.145.

šis motyvas įėjo į lenkų istoriografiją ir įgavo Despoto vardą.¹¹⁶ Iš čia atsekame kilmės legendos ir herbo tiesioginį ryšį. Tačiau pagrindinis klausimas, atsakyti į kurį yra labai sunku dėl pakankamai ribotos šaltinių bazės yra toks: ar Zenavičių herbo linijinė kompozicija buvo vietinės kilmės, ar giminės atvežto kilmingumo išraiška? Greičiausiai herbo kilmė yra vietinė, tačiau klaidinga būtų manyti, kad Bratošas, atvykęs į LDK teritoriją nebuvo kilmingas. Didysis kunigaikštis Vytautas savo žemės dovanojimu ir Bratošo išaukštinimu suteikė giminės pradininkui naują statusą. Pagal ano meto kilmingumo suvokimą, Bratošas tikrai priklausė kilmingųjų luomui. Tačiau pats kilmingumo suvokimas buvo kitoks negu šiais laikais.

Galima pasvarstyti ir galimą herbinės kompozicijos reikšmę. Tiksliai ji nėra žinoma, tačiau įmanoma tam tikrą prielaidą. Peržiūrėjus Lietuvos miestų herbus, naudojamus iki mūsų laiku,¹¹⁷ buvo pastebėtas panašus motyvas. Antalieptės miestelio herbe pavaizduotas panašus motyvas – puslankis ir kryžius virš jo. Puslankis reiškia tilta (lieptą), o kryžius simbolizuoja bažnyčią. Kadangi iš ankstyvosios tėvonijos tyrimo mums žinoma, kad Vytautas suteikė Bratošui žemės, kur buvo nemažai ežerų ir upelių,¹¹⁸ tad gali būti, kad linijinės kompozicijos reikšmė galėjo būti vietinės kilmės. Tai, kad vėlesniais laikais jai buvo sukurta legenda yra tiesiog patvirtinimas, kad Zenavičiai tais laikais jau tvirtai pritapo LDK.

Herbo pagrindą sudarė minėtos linijinės kompozicijos, kurias rinkosi patys savininkai, tad ką jos reikšė neįmanoma tiksliai nustatyti. Apie Zenavičių herbą galima kalbėti tik po Horodlės akcijos. Tiriant šią giminę buvo pastebėta, kad, nepaisant aukštos kilmės, ji taip ir nedalyvavo Horodlės herbų gavimo akcijoje. Tikriausia, tai paaiškinama nekatalikiška konfesija.¹¹⁹ Bet, vertinant Horodlės 1413 m. unijos tyrimus (pavyzdžiui, Semkowiczius, Haleckis, Banionis), matome, jog nebūtinai nedalyvavimas Horodlės akcijojei reikšė mažesnę svarbą politinėje arenoje. Pavyzdžiui, O. Haleckis daro išvadą, jog žodis „etc.“ karaliaus ir bajorų akcijoje gali nutylėti tam tikrą informaciją ir kad lietuviškų bajorų giminių, prileistų prie herbų iš tikrųjų buvo ne tik 47, o žymiai daugiau.¹²⁰ Savo straipsnyje Haleckis palygina Horodlės dokumente nepaminėtų bajorų giminių vėlesnius herbus su lenkiškos heraldikos tradicija. Šis tyrimas leidžia spėti apie vietinių, slaviškų ir kt. tradicijų panaudojimą.¹²¹ O tai irgi galėtų būti taikoma mus dominančiai giminei. Pats Horodlės aktas turėjo suformuoti riterių (šlektos, kilmingųjų) sampratą, o priemonė šiai sampratai įtvirtinti buvo herbinė adaptacija – bajorų priėmimas į lenkų šlektų herbines gimines, o taip pat valdovo privilegijos, sulyginusios abiejų

¹¹⁶ Rimša E. Heraldika. Iš praeities, p. 121.

¹¹⁷ Rimša E. Heraldika, II tomas.

¹¹⁸ Tai galima matyti iš LMAB RS, F 6 – 189 dokumento (1547 03 15), kuriame yra Vilniaus vyskupo Povilo bylos sprendimas tarp Vilniaus kapitulos ir Onos Zenavičienės dėl ežerų, užkalų ir laisvo perėjimo per Dukavicos upę einant į Postavį, Bistryčią ir Smurgainius, kas parodo minėto tilto kontrolės svarbą.

¹¹⁹ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 83.

¹²⁰ Halecki O. O początkach szlachty i heraldyki na Litwie, p. 180.

¹²¹ Ten pat, p. 181.

valstybių kilmingųjų teises.¹²² Pati herbo sąvoka iki Horodlės akcijos negalima. Lenkiška herbinė tradicija nurodė, kad vieną herbą galėjo turėti ne viena, o net kelios giminės, dažnai net nesusijusios kraujo giminystės ryšiais.¹²³ Jos sudarydavo herbo arba herbinę giminę. Kita tradicija buvo naudoti ne tik herbų pavadinimus,¹²⁴ bet ir šūkius, kurie buvo garsiniai herbų vardai.¹²⁵ Adaptavus lenkišką herbų tradiciją ir LDK atsirado nemažai vienodus herbus turinčių giminių. Rimša mini, kad vėlesniais laikais beveik apie kiekvieną herbą buvo sukurta įspūdingą legenda.¹²⁶ Tai tik dar kartą parodo, kad Zenavičiai herbo gavimo ir naudojimo atveju pasiremia LDK egzistuojančia tradicija. Galima sakyti, kad jie jau XV a. laiko save teisėtai LDK gyventojais, o noras pabrėžti savo kitatautiškumą tik parodo norą paaukštinti savo kilmę ir vaidmenį valstybėje. Iš istorijos žinome, kad karo tarp Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio akivaizdoje, pastarasis, norėdamas pritraukti į savo pusę platų stačiatikių gyventojų sluoksnį sulyginęs katalikų ir stačiatikių teises ir leido priimti į Horodlės akto metu gautus herbus stačiatikių gimines. Galutiniai Zenevičių linijinis herbas buvo užbaigtas sulig kryžiaus uždėjimu 1422 m.

Pasirodžius pirmiems herbams, prasidėjo lietuviškų ir lenkiškų herbų atmainų nykimas, paliekant tik bendrą pirminį pavadinimą. Štai kodėl įvairūs herbinai nurodo skirtingus tiriamos giminės herbo pavadinimus. Galutinai minėtų herbų pavadinimų atsikrato K. Niesieckis, palikdamas tik lenkiškus pagrindinius herbus.¹²⁷ Taigi, būtent tada lenkiškoje tradicijoje nusistovi Deszpot herbo vardas.

Kitas herbo raidos etapas pastebimas XVI a. Tai vyravusios aukštuomenės tradicijos atspindys – jungtinio herbo naudojimas. Jungtinių herbų kompozicijos ir jungimo principai yra labai sunkūs. Dar sunkiau yra atsekti gimines, nes pagal lenkišką tradiciją vieną herbą galėjo turėti dešimtys giminių. Todėl tam, kad galima būtų tiksliai perskaityti jungtinį herbą reikia ne tik žinoti jo sudarymo principą, bet ir nusimanyti herbo savininko genealogijoje. Kaip nurodo E. Rimša pirmas jungtinį herbą panaudojo didysis kunigaikštis Vytautas, kur sujungė keturių žemių herbus.¹²⁸ Paprastesnis jungtinio herbo variantas yra dviejų sutuoktinių (o tai reiškia ir dviejų giminių) sujungimas viename skydo laike. Sudėtingesni jungtinį herbą naudojo XVI a. viduryje, kada labiausiai paplito daugialaukiai skydai, kuriuose sujungdavo keturis – penkis herbus.¹²⁹ Keturių laukų skyde paprastai į pirmąjį lauką dėdavo iš tėvo paveldėtą herbą, į antrą – iš

¹²² Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį, Vilnius, 2004, p. 117.

¹²³ Ten pat, p. 123.

¹²⁴ Zenavičių herbas aptinkamas Słepoworon arba vėliau Deszpot herbų grupėse, priklausomai nuo herbyno sudarymo principo.

¹²⁵ Ten pat.

¹²⁶ Ten pat, p. 124.

¹²⁷ Ten pat, p. 128.

¹²⁸ Ten pat, p. 134.

¹²⁹ Ten pat.

motinos, į trečią - senelės iš tėvo arba iš motinos pusės, į ketvirtąją – senelės iš motinos arba tėvo pusės herbai. Zenevičiai jungtinius herbus pradeda naudoti XVI a. vidury. Pirmą tokį keturių laukų jungtinį herbą pavyko aptikti XVI a. antroje pusėje gyvenusio Jurgio Zenevičiaus aplinkoje.¹³⁰ Prie Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje rankraščių skyriuje saugomo pergamento prikabinti šeši antspaudai su herbais, vienas iš kurių yra dokumento liudytojo Polocko ir Dysnos seniūno Jurgio Zenavičiaus antspaudas. Išliko vaškinė antspaudo forma. Pagal ją galima atsekti kai kuriuos genealoginius faktus. Pirmame skydo lauke vaizduojamas paveldimas Zenevičių giminės herbas (pusapskritimas su kryžiumi), antrame yra „*Topór*“ grupės herbas. Taigi, pono Jurgio Zenavičiaus motina turėjo šios grupės herbą. Tačiau mes žinome, kad pono Jurgio motina buvo Ona Iljiničiūtė, o ši šeima turėjo „*Korczak*“ grupės herbą. Todėl gali būti, kad herbas buvo sudaromas pagal specialų planą, kas pasitaiko heraldikoje. Trečiame skydo lauke yra herbas „*Trąby*“ giminės, kurį turėjo ir žinoma Radvilų giminė. Ketvirtame lauke yra „*Łabędź*“ grupės herbas, kurį turėjo Zavišų giminė. Tiksliai negalima teigti kad tai buvo būtent šios giminės. Tai tiesiog šių herbinių grupių galima analizė. Kaip jau minėjau kiekviena šio herbo grupė įtraukia daug giminių.

Jurgio Zenavičiaus sūnus Kristupas naudojo keturių laukų skydo dalinimą su širdimi.¹³¹ Jo herbe atsiranda širdis, kurioje, pagal tradiciją iškeliamas tėvo giminės herbas. Tačiau šiuo atveju, tėvo herbas vaizduojamas pirmame skydo lauke, o į širdį išnešamas „*Łabędź*“ grupės herbas. Antrame skydo lauke yra neaiškus herbas su pusmėnuliu ir žvaigžde (ar kryžiumi). Trečiame lauke vaizduojamas „*Trąby*“ grupės herbas, o ketvirtame – yra herbas panašus į „*Topór*“ herbine grupe. Taigi, galima manyti, kad tėvo ir sūnaus Zenavičių herbuose vaizduojami tų pačių giminių herbai, tik skiriasi jų padėtis.

Atskirai reikia apžvelgti ir giminės legendą. Tai, kad legenda susiformavo pakankamai vėlai rodo ir išlikę šaltiniai. Bet reikia pabrėžti, jog legendos pagrindą mes matome jau XVI a. pabaigoje. Pats pirmasis paminėjimas aptinkamas Motiejaus Strykovskio¹³² pasakojime apie 1442 m. karą su Maskva. Jame Zenavičiai dalyvavo kartu su Radvilom, Giedraičiais ir Pacais, o jų karinė intervencija lėmė lietuvių kariuomenės pergalę¹³³. Autorius labai išaukština Zenavičių dalyvavimą šiame įvykyje, o jų aukštą kilmę patvirtina giminės istorija, kuri vėliau tapo kilmės legendos pagrindu. Anot Strykovskio, Zenavičių protėviai buvo Serbų kilmės kunigaikščiai (despotai). Kada turkai užpuolė Serbiją, jie aršiai gynėsi nuo pagonių. Šioje vietoje ypač svarbus tas aspektas, kad jau Zenavičiai legendos traktuojami kaip krikščionybės gynėjai kovoje su kitatikiais. Zenavičiai toliau neminimi, tačiau sutinkami veikėjai ir motyvai, charakteringi

¹³⁰ LMAB RS, F 2 – 56.

¹³¹ LMAB RS, F 43 – 5723.

¹³² Strykowski M. O początkach, p. 430- 431.

¹³³ Ten pat, p. 429.

vėlyvesnei legendos versijai. Strykovskis toliau nurodo, kad Serbijos kunigaikštis, matydamas Turkijos sultono Amurato I žiaurumą, bandė sušvelninti jo rūstumą duodamas jam į žmoną savo dukrą¹³⁴. Taigi, matome, jog kunigaikštystės dalyvavimas Zenavičių kilmės legendoje atsekamas jau nuo XVI a. pabaigos. Tačiau šis pasakojimas dar nėra užbaigta legenda, nors, greičiausiai, turi legendinę faktų bazę. Jis dar neturi legendoms būdingo struktūrinio dėstymo. Strykovskio pasakojimo kontekste tai yra tiesiog garsios giminės kilmės istorija iki jos atsikraustymo į LDK. Nurodoma, kad, nesugebėjus užkirsti kelią Serbijos pavergimui, Zenovijus Bratošaitis atvyko į LDK¹³⁵.

Apie tolesnį giminės legendos vystymąsi galima tik numanyti. Duomenų, iš kurių mes galėtume spręsti apie legendos formavimąsi aptikti nepavyko. Dauguma tyrinėtojų susidomi tik giminės atsikėlimo į LDK aplinkybėmis, o legendinę praeitį palieka nuošaly. Bet kuriuo atveju, XVI a. pabaigos – XVII a. šaltinių peržiūrėjimas rodo, kad kai kurie legendos elementai aiškiai pastebimi Bartošo Paprockio ir Alberto Vijūko-Kojalavičiaus herbynuose.

Visiškai susiformavusi legenda sutinkama tik XIX a. Kasparo Niesieckio veikalė¹³⁶, kur nurodoma, kad sekama Strykovskio pasakojimo pagrindu. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad XIX a. legenda turėjo konkrečią paskirtį – aprašyti Zenavičių herbo gavimo istoriją. Tai buvo aktualu giminės kilmingumui įrodyti ir demonstruoti. Galima daryti prielaidą, jog K. Niesieckis nebuvo pirmas, kuris žinojo apie susiformavusią legendą. Tad visiškai pagrįsta manyti, kad legenda egzistavo jau XVIII a.

Taigi, štai tokią visiškai susiformavusią Zenavičių kilmės legenda aptinkama Niesieckio herbyne: „Kai į Serbiją staiga užplūdo pagonys – viskas buvo niokojama, žmonės imami į nelaisvę, vienas pagonis pagrobė vietinio kunigaikščio dukrą ir gabeno ją į savo stovyklą.

Tai pastebėjo vienas iš serbų ir leidosi vyti pagonį, kad arba tokį svarbų grobį atkovot, arba mirti, jį ginant. Tamsiame miške pagonis, nepasitikėdamas savo jėgomis, nušoko nuo arklio ir panelę su savimi įsitempė, kad su ja pasislėptų. Tačiau panelės verksmai bei garsios raudos, sklindančios po mišką, nurodė kelią besivejančiam ir ieškančiam serbui, kur, suradęs juos ir susigrūmęs su pagoniu, greitai jo negyvą kūną į aikštelę paguldė.

Dėkinga kunigaikštystė žiedą nuo savo piršto nusiėmė ir ant jo rankos užmovė. Tačiau kai nusiminėjo nuo lavono ginklus bei kitą grobį, tą žiedą jis neatsargiai pametė ir ne anksčiau savo praradimą pastebėjo, nei panelę į saugią vietą nusivedė. Kai pamatė, grįžo į kautynių vietą, kurioje didelio paukščio, tupėjusio ant šakos, snape pamatė žiedą. Nušovęs paukštį jis atėmė

¹³⁴ Ten pat, p. 430.

¹³⁵ Ten pat, p. 431.

¹³⁶ Niesiecki K. Herbarz Polski, p. 170.

žiedą, o nuo išgelbėtos merginos tėvo už drąsą gavo kunigaikštytę sau į žmonas, o kartu su ja ir savo herbą“.¹³⁷

Giminės legenda parodo, kad Zenavičiai, atvykę į LDK jau buvo pasiekę aukštą padėtį savo gimtinėje, o LDK teritorijoje kilminga giminė galėjo laisvai padaryti karjerą. Tačiau net iš pačios legendos galima numanyti, kad kilmingumo sąvoka parodoma su XVI a. būdingu suvokimu. Tad galima visai pagrįstai teigti, kad legendos kilmė yra ne ankstesnė negu XV a. pabaiga – XVI a. pradžia, o galutinę savo išraišką ji įgavo tik XVIII a. Natūralu, kad giminės pradininkas Bratošas negalėjo turėti tokį tvirtą kilmingojo žmogaus įvaizdį, nes ir pats tas įvaizdis Zenavičių giminėje formuojasi jau jiems esant LDK, o ne buvo atgabentas iš jų tėvinės.

1.2 Giminės kilmė

Galima nurodyti dvi pagrindines, istoriografijoje vyraujančias, giminės kilmės hipotezes:

- 1) Serbiška kilmė;
- 2) Moldaviška kilmė.

Labiausiai paplitusi nuomonė, kad Zenavičiai yra turtingų Serbijos kunigaikščių palikuonys. Tam patvirtinti S. Ptaszyckis¹³⁸ nurodo, kad serbų despotas Jurgis (Brankovičius) pasitraukė iš Serbijos pas Lenkijos, Vengrijos bei Čekijos karalių su šešiais šimtais tarnų ir pripažino karaliaus valdžią. Minėtą pasitraukimo aktą mini Motiejus Stryjkovskis¹³⁹. Tačiau toks faktas negalimas vien dėl to, kad 1434 m. Vengrijos, Lenkijos bei Čekijos karūna dar nebuvo Jogailaičių rankose. Be to, XIV – XV a. sandūroje Zenavičiai jau buvo žinomi Lietuvoje. Jų buvimą patvirtina giminės pradininko LDK teritorijoje Bratošo Kojlutovičiaus paminėjimas viename iš kunigaikščio Andriaus Algirdaičio dokumentų¹⁴⁰. Pilnas dokumentas nėra išlikęs, bet trumpas jo registras leidžia numanyti jo datą – apie 1390 m. Be to, Bratoša žinomas iš 1388 m. Jogailos pasiuntinybės į Naugardą¹⁴¹. Taigi šie dokumentai patvirtina, kad Zenavičių protėviai į LDK atvyko apie XIV a. pabaigą.

Serbiška kilmės versija nurodo, kad Zenavičiai buvo kilmingų despotų¹⁴² palikuonys, o jų pavardė neva galėjo kilti nuo Zenono miesto Etolijoje¹⁴³. Kaip nurodo vėlyvesni šaltiniai į Lietuvą atvyko Despotas Bratoša, kurio giminė kartais vadinama ir Bratošinskiai, Bratošomis

¹³⁷ Niesiecki K. Herbarz Polski, p. 170 – 171.

¹³⁸ Пташицкий С. Деспоты Зеновичи, p. 126.

¹³⁹ Strijkowski M. O początkach, p. 431.

¹⁴⁰ Halecki O. Z Jana Zamoyskiego, p. 23.

¹⁴¹ ПСРЛ, Т. 25, p. 214.

¹⁴² Šio titulo kilmė ir reikšmė bus aptariama atskirame poskyryje, tad čia nebus aiškinama iš kur kilo toks titulus ir kaip jis buvo naudojamas.

¹⁴³ Пташицкий С. Деспоты Зеновичи, p. 126 – 127.

(nors šaltiniuose vis dažniau nuo XVa. sutinkami Zenavičiai, Zenowiczai, Zenevičiai, Зеновьевичи – nuo Bratošos sūnaus vardo Zenovijaus).

Bratošos vardas davė pagrindą ir kilmės iš Moldavijos kunigaikščių versijai. Nurodoma, jog panašaus vardo nebūta nei Lietuvoje, nei Rusijoje, tuo tarpu Moldavijoje aptinkamos *Botušanai, Botošanai, Bratušanai* ir netgi *Brotušynų* pavardės.¹⁴⁴ XIV a. Moldavijoje pastebima nemaža lenkų įtaka bei katalikybės plėtra, o taip pat, galima pridurti, LDK kunigaikščių giminė tuo metu buvo užmezgusi glaudžius kontaktus su Moldavijos hospodariais ir kitais didikais¹⁴⁵. Kaip nurodo Vijūkas-Kojalavičius, Zenavičių protėvis buvo iš Serbijos kilęs Moldavijos vaivados brolis, kuris XIV a. pabaigoje, Tamerlanui užpuolus Besarabiją, pasitraukė į Lietuvą kur ir pasiliko.¹⁴⁶ Neaišku, kuo rėmėsi XVII a. istorikas, tačiau pati tokios kilmės galimybė atrodo visai reali.

Bratoša pasirodo kunigaikščio Vytauto aplinkoje. Iki tol galima atsekti tik vieną jo tėvo paminėjimą - Kojlutas.¹⁴⁷ Iš ankstyvųjų šaltinių matyti, kad Bratošas atvyko be tėvo, tačiau yra duomenų, kad su juo atvyko ir sūnus Zenovijus, kuris tradiciškai yra laikomas giminės pradininku, nes iš jo vardo kilo Zenavičių pavardė. Tuo tarpu pats Bratošas dažnai nurodomas kaip legendinis giminės pradininkas. Pagal vardo tradiciją galima daryti kelias prielaidas. Visų pirma, Bratošos nelietuviška vardo kilmė akivaizdi. Antra, jo sūnaus Zenovijaus vardo kilmė yra graikiška (*Zenonas, Zenas, Zenis* ir sulotynintas *Zeno* – „Dzeuso, priklausantis Dzeusui“),¹⁴⁸ tad galima spėti, kad tai stačiatikiško krikšto atspindys. O tai nurodytu į atvykėlių krikštą ir tikėjimą. Tačiau tai lieka tik hipotezė, kadangi tikslių faktų ir duomenų apie tai ar atvykęs į LDK Bratošas jau buvo priėmęs krikštą, ar tai padarė vėliau nėra žinoma.

Tokios pagrindinės tyrinėtojų suformuluotos Zenavičių giminės kilmės prielaidos. Suprantama, kad trūkstant šaltinių, neįmanoma šio klausimo išspręsti vienareikšmiškai. Galima tik daryti prielaidą, kad vis dėlto Bratošos-Zenavičiai galėjo būti kilę iš Serbijos, kurių kelias į LDK ėjo per Moldaviją. Tokiu būdu taptų aiškesnis Bratošos iškilimas su Moldavijos valdovais santykius palaikiusių Algirdaičių, o vėliau ir Vytauto aplinkoje, o taip pat ankstyvųjų šios giminės narių sėkminga karjera, nepaisant stačiatikiškos konfesijos.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 127.

¹⁴⁵ Tęgowski J. Powiązania genealogiczne wojewód moldawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV-XV wieku. *Genealogija// Studia i materiały historyczne*, t. 3, 1993, p. 45-66.

¹⁴⁶ W. Kojalowicz, *Herbarz*, p. 40.

¹⁴⁷ Halecki O. *Z Jana Zamojskiego*, p. 166.

Paminėtas *Bratosza Kojlutowicz*, kas pagal ano meto vardų sudarymo principus nurodo tėvavardį – Kojlutas.

¹⁴⁸ Kuzavinis K., Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius, 2003 m.

1.3 Titulo reikšmė

Zenavičių titulas – Despotas pasirodo gan vėlai. Tik nuo XVI a. pabaigos dažnai prie Zenavičių giminės vardo aptinkame „Despoto“ vardą/titulą. Kadangi tokia titulavimo tradicija yra svetima LDK, tad svarbu išsiaiškinti, kokia gi šio vardo reikšmė, juolab, kad šio termino egzistavimas netiesiogiai patvirtina ankstyviausios legendos egzistavimą.

Detali šaltinių analizė (ypač Lietuvos Metrikos knygų ir Lietuvos metraščių sąvadų) rodo, kad Zenavičiai iki XVI a. antrosios pusės „Despotais“ nebuvo vadinami. Tačiau vėliau šis vardas vartotas itin dažnai.

Bartošas Paprockis (1584 m.) ir Motiejus Strykovskis (1578 m.) pirmieji iš to meto istorikų mini Despotus Zenavičius, siedami šį titulą su serbų kunigaikščiais. Antai Strykovskis, aptardamas Zenavičių kilmę, nurodo, kad „Despotas“ yra serbiškas kunigaikščio atitikmuo, o kadangi ši giminė atkeliavo iš Serbijos, tai jai buvo paliktas minėtas titulas¹⁴⁹. Nurodoma, kad šis titulas yra paveldimas. Pirmas giminės atstovas, kuriam pritaikomas šis titulas yra Zenovijus Bratošaitis.

Svarbu paminėti, kad, sekdami kronikininkais (nors negalima atmesti legendos formavimosi ir giminės viduje versijos), Despotais pradėjo save vadinti ir XVI a. pabaigos Zenavičiai, pavyzdžiui, jau minėtas Kristupas Despotas Zenavičius.

Albertas Vijūkas-Kojalavičius¹⁵⁰ Despotu vadina Zenovijų Bratošaitį, nurodydamas, kad šis apie 1380 m. atvyko į Lietuvą iš Serbijos, o jo giminė kilusi iš senojo Serbijos ir Bosnijos kunigaikščio Bratošijaus (*Bratosiusz*).

Tuo tarpu XIX a. rašęs K. Niesieckis „despotą“ suprato kaip pavardę, kilusią iš graikiško „pono“¹⁵¹.

Plačiau apie minėtą sąvoką kalba savo straipsnyje S. Ptaszyckis¹⁵². Jis nurodo, kad tai tikrai yra titulas, kilęs iš Bizantijos, kur jį turėjo išskirtinai „kraujo princai“. Titulą galėjo turėti tik karališkos šeimos atstovai. Jau 1346 m. Serbijos kunigaikštis Stefanus Dušanas iš imperatoriaus gavo graikišką titulą ir pradėjo taikyti graikišką santvarką, kurios vienas aspektų buvo šalies padalijimas į keletą despotijų (kaip teritorinio – administracinio pagrindo vienetai)¹⁵³.

Lenkų istorikai šį titulą suprato kaip herbo pavadinimą. Dažnai herbynai taip ir nurodo, kad Zenevičių giminės herbas yra Despotas. Kadangi tik sulig XVI a. antroje pusėje gyvenusiu Jurgiu Zenevičiumi galima atsekti paveldimą Despoto titulą, visai natūralu, kad jis, kaip ir

¹⁴⁹ Strijkowski M. O początkach, p. 430.

¹⁵⁰ Kojalowicz W. Herbarz, p. 40.

¹⁵¹ Niesiecki K. Herbarz Polski, p. 171.

¹⁵² Пташицкий С. Деспоты Зеновичи, p.125.

¹⁵³ Ten pat.

giminės legenda buvo vėlesnių laikų kilmingumo išraiška, sekant vyravusioms XVI a. aukštuomenės madoms. Taigi, vargu ar galime tikėti Strijkovskiu, kad jau Zenovijus Bratošaitis teisėtai turėjo šį titulą. Plačiausiai šį titulą naudojo XVII a. antroje pusėje gyvenęs Kristupas Zenavičius. Nuo jo kilo ir platesnis vardo naudojimas. Pavyzdžiui, *Krzystoph z Bratoszyna Despot Zenowicz*.¹⁵⁴ Labai sunku tiksliai pasakyti, kodėl būtent tokiu metu pasirodo būtent toks atskirų giminės narių titulavimas. Galbūt, tai vėlgi, anų laikų kilmingumo išraiška. Žinoma, kad Zenavičių pavardė paplito ir tolimos giminės atšakos irgi galėjo pretenduoti į kilmingą giminės praeitį, tad, tiesioginiai paveldėtojai galėjo tokiu būdu patvirtinti esą tikrai Bratošos palikuonys. Tokia tradicija atsekama per visą XVII a. ir ją plačiai naudojo įvairaus rango valstybiniai Zenavičių giminės pareigūnai.

Vėlesnio laikotarpio giminės tyrimai leidžia suprasti kaip minėtoji giminė save suprato. Įdomus tas faktas, kad bent jau nuo XVIII a. pabaigos jau beveik visi Zenavičiai priskiria sau „despoto“ titulą ir jis tampa sudėtine pavardės dalimi. Galbūt, čia galima išvelgt savotišką giminės smukimą. Juk kai giminė užimdavo svarbią padėtį valstybėje ir savo rankose buvo sutelkusi nemažai svarbių valstybinių postų jai nereikėjo papildomų titulavimų ir kilmingumo apraiškų. Dabar gi Zenavičiai siekia, kad jų kilmė ir svarba matytųsi jau pačiame giminės varde. Iš kitos pusės, tai galimas XVII a. tradicijos reliktas, kai tiesiog madinga buvo išaukštinti savo giminę ir išdidžiai tart jos vardą.

Geriausiai XIX a. Zenavičių giminės savimonė atsiskleidžia bylose dėl bajorystės įrodymo¹⁵⁵. 1832 m. vykęs svarstymas parodo, kad anų laikų Zenavičiai tiksliai savo istoriją nurodė tik nuo XVIII a. pradžios. Tačiau jiems svarbu vartoti ir istorinį giminės titulą. Taip, gyvenęs XIX a. pradžioje Zenavičius savo giminės pradininką identifikuoja kaip „Иван сын Бартошина Деспот Зенович владел родовым именем Стягича в Ошмянском уезде состоящим“.¹⁵⁶ Jo sūnus Fiodoras irgi priskiria sau „Despoto“ titulą, nors, greičiausiai XIX a. „Despotas“ jau tampa pavardės dalimi. Iš XIX a. pradžios - vidurio išliko nemažai dokumentų apie Zenevičių bajorystės tyrimus.¹⁵⁷ Tačiau detalesnė jų analizė leidžia manyti, jog lokalizacine prasme tai nebuvo vienos giminės palikuonys. Galbūt, kai kurios ankstyvosios Zenavičių giminės atšakos ilgainiui atsiskyrė ir nusėdo įvairiuose Lietuvos pavietuose. Tačiau tik Ašmenos pavieto Zenavičiai prie savo pavardės pridurdavo „Despotą“. Tam, kad XIX a. pradžios

¹⁵⁴ Tokį savo titulavimą galime matyti, pavyzdžiui, LMAB RS F 43 – 8749 byloje (1694 m.), kur Kristupas Zenavičius patvirtina savo dovanojimo raštą Horodzilovo klebono Jono Kotlo įkurtai altarijai Pariečėje (Ašmenos paviete) du baudžiauninkus iš Semetovščiznos valdų.

¹⁵⁵ LVIA, F 789, ap. 1, byl. Nr. 347, p. 132.

¹⁵⁶ Ten pat.

¹⁵⁷ LVIA, F 391, ap. 7, byl. Nr. 289 (Ведомость о мелкопоместных дворян Виленского уезда (на букву «З») утвержденных в дворянстве Сенатом); F 391, ap. 7, byl. Nr. 3789 (Определение Виленского дворянского депутатского собрания по делу о дворянстве рода Зеновечей (1863)); F 789, ap. 1, byl. Nr. 482 (Журнал заседаний. Январь 1846 (январь, февраль, март). Ковенской губернии. Зеновичи – время определений 1829 мая 21); F 789 ap. 1, byl. Nr. 347 (Материалы по определению дворянского рода).

Zenavičiai savo istoriją atseka tik nuo XVIII a. pradžios yra viena priežastis – neišlikę dokumentai, galintys paaiškinti ankstesnę giminės raidą. Tuo tarpu „Despoto legenda“ padėjo „peršokti“ trūkstamas epochas ir pagrįsti seną ir garbingą giminės kilmę. Šia prasme tai buvo tiesioginis atsakas į tuometinę caro valdžios politiką, kuri siekė užginčyti kai kurių Lietuvos giminių kilmingumą.

Taigi „despoto“ istorija kartu su gimine išgyveno tam tikrą pakilimo ir nuosmukio laikotarpį. Iš pradžių tai galėjo būti realios kilmės, padėjusios įsitvirtinti Lietuvos valdančiajame elite XIV – XV a. sandūroje, prisiminimas. Vėliau šią kilmės versiją naujai aktualizavo, išplėtojo ir pavertė kilmės legendą XVI a. antrosios pusės kronikininkai, kol, galiausiai, pradedant XVIII a., ji prarado savo pirminę reikšmę ir virto tiesiog dvigubos pavardės dalimi. Tikroji „Despoto“ reikšmė jau buvo tiksliai nežinoma, tai liko savitu giminės senumo pabrėžimu, nedarant iš to kokių nors politinių ar socialinių išvadų.

2. TĖVONIJA

2.1 Ankstyvoji tėvonija

Kaip jau buvo minėta, Zenavičiai Lietuvoje pasirodo XIV – XV a. sandūroje¹⁵⁸. Vėlesniuose šaltiniuose minima, kad Vytautas, atkreipdamas dėmesį į Bratošos nuopelnus, skyrė jam dideles valdas (žr. priedą), kuriuos tęsėsi apie 50 mylių¹⁵⁹. Vytauto dovanojimo originalas neišliko, kaip nurodo S. Ptaszycis, tačiau dar XVII a. pradžioje jį minėjo Brastos vaivada Kristupas Zenavičius savo testamente (nors reikėtų paminėti, kad Kristupo Zenavičiaus tėvas Jurgis savo testamente Mišo valdos nemini).¹⁶⁰ Taip pat šis dokumentas buvo įtrauktas 1626 m. į Ašmenos pavieto žemės knygas, kaip ir iš Jogailos gautų valdų Pripetjes, Dysnos ir Mišo patvirtinimas¹⁶¹. Kitas paminėjimas aptinkamas 1619 10 31 kai vienas iš Zenavičių siunčia laišką iš Mišo savo broliui Mykolui tardamasis apie dvaro pardavimą.¹⁶²

Mus dominantį žemių gavimą patvirtina 1414 m. Vytauto dokumentas¹⁶³, kuriuo Zenovijui Bratošaičiui pakartotinai suteikiamos jo tėvo Bratošos valdos: Mišas, *Czordolne, Wiszniew* prie Spiachlo ežero, *Czczelicze* su žmonėmis prie Naročes ežero, taip pat ežerai *Postawa, Mopow, Borowicze* prie Byčeco, *Niedzielicos, Kurowicos, Łusicos, Olbiecios*, Dysnos ir Beresvycos upių¹⁶⁴. Pakartotinas žemėvaldos patvirtinimas parodo, kad Vytauto žemių skirimas buvo suteiktas tik Bratošai. Tai nurodo, kad ankstyvajame etape dar negalima snekėti apie giminės valdomą turtą. Lygiai taip pat mes negalima šnekėti ir apie visiškai laisvą suteiktos valdos disponavimą. Greičiausiai, Bratošui buvo tik suteikta teisė laikinai naudotis šiomis žemėmis bet jis nebuvo traktuojamas šios valdos šeimininku. Juo likdavo didysis kunigaikštis.

Taigi, ankstyvoji Zenavičių tėvonija yra Mišas. Reikėtų plačiau pažvelgti į šią valdą.

Istoriografijoje egzistuoja speciali žemių klasifikacija. Besiplečiant Lietuvos valstybei, reikėjo tiksliai nustatyti žemių įjungimo į valstybę seką. Atskiri tautosakos, laidojimo papročių ir lingvistiniai tyrimai įvedė „tikrosios Lietuvos“ (*Lithuania propria*) sąvoką. Valdovas tokias žemes laikė savo teisėta valda. Aišku, labai sunku tiksliai nustatyti kur gi buvo tikrosios Lietuvos ribos. Ypač sunku nustatyti rytinę Lietuvos sieną, kur baigiasi lietuvių genčių gyvenamos žemės ir prasideda rusėniškos žemės. J. Ochmański savo tyrime¹⁶⁵ nurodo, kad apie XIII a. vidurį buvo

¹⁵⁸ Пташицкий С., Деспоты Зеновичи, р. 128.

¹⁵⁹ Ten pat.

¹⁶⁰ Завещание Юрия Деспота Зеновича//Русская старина, 1878 г. 7 книга, р.503 – 511.

¹⁶¹ Vitoldiana, р. 74.

¹⁶² LMAB RS F 43 - 26497

¹⁶³ Vitoldiana, р. 74 – 75.

¹⁶⁴ Ten pat, р. 74.

¹⁶⁵ Ochmański J. Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI a.//Rytų Lietuva. Istorinių ir etnografinių studijų rinkinys, sud. A. M. Budreckis, Chicago, 1980, t. 4. р. 121 – 211.

užbaigta Lietuvos kova su Rusia dėl politinių sienų. Viso to rezultatas buvo Lietuvos laimėjimas ir Lietuva suvienijo po savo valdžia visas lietuvių etnines žemes ir taip pat sujungė etiškai mišrią lietuvių – rusėnų žemę, arba teritoriją, priklaususią „tikrajai Lietuvai“, bet vėliau apgyvendinta rusėnų.¹⁶⁶ Tyrinėtojas taipogi nustato rytinę sieną tarp katalikų ir stačiatikių – į rytus nuo Brėslaujos per Kazėnus, Pastovį, Naručio ežerą, Smurgainius, Ašmeną, aplenkiant ją iš rytų; nuo čia iki Nemuno (tarp Gaujos ir Beržūnės upių) ir Nemunu ties Sčiucinu.¹⁶⁷ J. Ochmańskis nurodo, kad religinė šalies būklė yra geriausias kriterijus etninei sienai nustatyti, nes sutampa su ja.

Bene reikšmingiausias indėlis sprendžiant šį klausimą yra O. Haleckio¹⁶⁸ publikacija. Jis LDK supranta kaip Lietuvos etnines ir aneksų žemių sąjungą¹⁶⁹. Pagrindą kalbėti apie valstybės raidą istorikas mato per valdovo savimonės kaitą, atsispindinčią jo leidžiamose raštuose. Nagrinėti atskiras žemes šalia „tikrosios Lietuvos“ Haleckis pradeda pasiremdamas valdovo raštuose sutinkama užuominą į kitokį statusą turinčias Rusios žemes.

Kitas Haleckio klausimas paliečia neaiškų kai kurių žemių priskirimą „tikrajai Lietuvai“ ar Rusios žemėms¹⁷⁰. Tai rodo, kad galėjo būti šių dviejų teritorinių junginių pasienyje žemės su neaiškia valstybine padėtimi¹⁷¹.

Haleckis, svarstydamas teisinę Rusios žemių padėtį, pastebi, kad nevienodą padėtį valstybėje skelbiančios privilegijos yra nukreiptos ne prieš pačią tautą, bet prieš teritorinį jos statusą¹⁷². Tokiu būdu, atsiranda dvi skirtingų teisių vienos besiformuojančios tautos pusės, kurias Haleckis apibūdina kaip katalikai ir schizmatikai¹⁷³.

Visa tai svarbu bandant nustatyti Zenavičių tėvonijos reikšmę. Vytautas suteikė Bratošui valdas esančias tikrosios Lietuvos teritorijoje. Iš to galima padaryti kai kurias išvadas apie Bratošos padėtį valstybėje. Pats faktas, kad Vytautas suteikė savo pavaldiniui valdas ne tolimoje periferijoje, kur jis būtų nutolęs nuo valstybės gyvenimo ir liktų nuošali sprendžiant svarbiausius valstybinius klausimus, parodo, kad Bratošas vaidino ne paskutinį vaidmenį politiniame valstybės gyvenime. Jam valdovas suteikė teisę gyventi jo domene, būti jo valios reiškėju. Juk natūralu, kad valdovo galia reiškesi iš centro periferijos link. Akivaizdu, kad rusėnų – stačiatikių, gyvenančių pakraščiuose, padėtis valstybėje nebuvo tokia stipri. Taigi,

¹⁶⁶ Ten pat, p. 138.

¹⁶⁷ Ten pat, p. 157.

Įdomus tas faktas, kad vėlesnės Zenavičių valdos buvo būtent šiose vietose, tad prie pat tikrosios Lietuvos ir dviejų konfesijų bei kultūrų sienos.

¹⁶⁸ Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowe WKŁ, p. 214 – 254.

¹⁶⁹ Ten pat, p. 214.

¹⁷⁰ Ten pat, p. 225 – 228.

¹⁷¹ Šis teiginys išplaukia iš konteksto, kad kunigaikščių privilegijos nurodydavo ne vienodas teises ir pareigas etninės Lietuvos ir Rusios gyventojams.

¹⁷² Ten pat, p. 229.

¹⁷³ Ten pat, p. 229.

galima manyti, kad tokios skirtinės žemės savininkas, už savo palankumą ir pavaldumą valdovui (savo senjorui) gaudavo jo globą ir paramą.

Plačią Zenavičiams suteiktą žemėvaldą S. Ptaszyckis traktuoja kaip giminės iškilimą į LDK diduomenę ir nurodo, kad nuo to laiko jie pasireiškia visuose svarbiausiuose valstybės įvykiuose.¹⁷⁴ Nėra abejonių, kad minėtų valdų suteikimas buvo labai svarbus Zenavičių giminei, siekiant pritaipyti naujoje valstybėje. Tačiau labai greitai giminės valdos pasipildė naujomis valdovo suteiktomis ir jau XV a. vidury giminės saitai su pirmine ankstyvąja giminės valda silpnėja. Tokį „trumpalaikiškumą“ galėjo lemti ir Bratošų - Zenavičių, kaip naujos giminės LDK, gyvenimo ir santykių su kitomis giminėmis ypatybės. Taip, Mišo valda pastebima Radvilų valdomų teritorijų gretose. Tuo tarpu, nuo XVI a. pradžios išryškėja Smurgainių kaip pagrindinės Zenavičių valdos reikšmė. Tačiau, gali būti, kad Zenavičiai po tam tikros pertraukos vėl ją atgavo Mišą, nes jau XVII sutinkame jį tarp Zenavičių (dažniausiai Kristupo Zenavičiaus aplinkoje) valdų. Toks tėvoninių valdų „keitimas“ buvo gana įprastas reiškinys to meto LDK diduomenėje.

2.2 Vėlesnių laikų žemėvalda

Atsikėlęs į LDK teritoriją XIV a. pabaigoje Bratoša su savo sūnumi Zenovijum nebuvo kokios nors jau egzistuojančios Bratošos vardo (ar juo labiau Zenavičių) giminės atstovas, nes tokio vardo giminės apskritai dar nebuvo. Dar nebūta paveldimo giminės vardo, be to, naujai atvykusi giminė neturėjo senų tėvoninių žemės valdų ir nebuvo pasižymėjusi karo nuopelnais ir tarnyba valdovui. Padėtis pradėjo keistis Vytautui suteikus Bratošai valdas, kurios nuo to laiko jo palikuonims tapo paveldima tėvonija. Suteikus pirmas žemės valdas Bratošai, didysis kunigaikštis Vytautas tokiu būdu lėmė ankstyvąjį žemių konsolidacijos procesą. Tačiau apie galutinį paveldimą ir laisvai giminės disponuojama turtą galima kalbėti tik nuo XVI a., kai susiformavo giminė ir jos žemėvalda pradėjo telktis Ašmenos pavietyje.

Tuo tarpu XVI a. mes jau matome pakankamai gausią giminę. Lyginant lokaliųjų pareigybių gavimą su išlikusiu žemėvaldos paminėjimu, matome, kad teritoriškai šie du dalykai dažnai sutampa. Nepaisant giminės išsiskaidymo, valdovo dokumentuose šie asmenys vis dėlto suvokiami kaip viena Zenavičių giminė¹⁷⁵. Galbūt tokį jų apibrėžimą lėmė stipri gimininė savimonė, kuri neleido suvokti atskirus Zenavičius ne brolių ir giminaičių kontekste. Tačiau iš kitos pusės Zenavičiai, kaip ir kitų LDK giminių atstovai, jau turi laisvą valią disponuoti savo turto ką lemia gausūs žemės valdų ir kitokio turto pardavimo, keitimo, palikimo aktai. Tokie

¹⁷⁴ Пташицкий С., Деспоты Зеновичи, р. 128.

¹⁷⁵ Pavyzdžiui, LM, Viešųjų reikalų knyga 7, iš visų 15 Zenavičių giminės paminėjimų, „Зеновьевичи панове“ minimi net 6 kartus – „...до Всих панов Зеновьевичов“.

dokumentai ne tik parodo Zenavičių žemėvaldos dinamiką, bet ir leidžia suprasti anų laikų teisinę sistemą.

Tolesnis Zenavičių žemėvaldos augimas, deja, nėra plačiai atspindimas išlikusių šaltinių. Greičiausia, giminė formavosi aplink jai suteiktas valdas, laikas nuo laiko gaudama didžiojo kunigaikščio patvirtinimą. Daugiau žinių turime tik nuo XV a. pabaigos, kai pasikeičia pačios žemėvaldos statusas ir reikšmė. Iki tol būdama laisvai disponuojama valda tampa laisvo valdymo troškimų objektu. Susiformavusią giminę jau nebepatenkina tam tikrų teisių suvaržymas. Atsiskirus tolimesnėms giminės atšakoms, kurių pradiniame etape negalėjo būti dėl nelietuviškos giminės kilmės, reikėjo apsaugoti pagrindinės giminės šakos turtą ir taip dar labiau įtvirtinti jos padėtį vietinės diduomenės tarpe.

Po 1565 – 1566 m. žemės reformos Zenavičiai vadinami Ašmenos pavieto žemvaldžiai, nors kaip pabrėžia kai kurie tyrinėtojai, pats Ašmenos pavietas pradėjo formotis jau po 1413 m. Horodlės privilegijos, nors tokio pavadinimo teisėtai dar neturėjo.¹⁷⁶ Tokie tyrimai leidžia mums atsekti Zenavičius viso pavieto kontekste. 12 – 31 Lietuvos Metrikos knygų tyrimas Jurgį Zenavičių mini tarp stambiausių XVI a. pirmos pusės Ašmenos pavieto žemvaldžių. Apie XVI a. pradžioje gyvenusių brolių Zenavičių turtą galima spręsti iš 1528 m. Vilniaus seimo nuostatų, kuriomis buvo nustatyta kiek arklių priklauso statyti Zenavičių giminei. Svarbu paminėti, kad šie nuostatai mini kiekvieną iš brolių atskirai, ne taip kaip iki tol aptinkami paminėjimai „visiems Zenavičiams“, o tai leidžia spręsti apie atskirą žemėvaldą. Taigi, Jurgis Zenavičius turėjo statyti 33 arklius, Jonas Zenavičius – 41 arklius ir bendrai nuo Bobruisko valdų jie turi statyti dar 3 arklius.¹⁷⁷ Tam, kad taptu aiški minėtos giminės vieta bendrame kontekste, galima paminėti palyginimui, kad pagal tą patį seimo nutarimą, A. I. Chodkevičius nuo visų savo žemių statė 189 arklius, o ponas Ivaška Hornostajus tik 30. Matome, kad Zenavičiai statomų arklių skaičiumi kartais pranoksta gan stambius LDK ponus, ir kartais net stambius didikus. Visa tai reiškia, kad XVI a. pirmoje pusėje broliai Zenavičiai valdė gan didelį turtą.

Bylinėdamasis su įtakingu ponu Vilniaus vaivada ir LDK kancleriu Alekna Sudimantaičiu¹⁷⁸ dėl Markovo pavieto valdų, Jurgis Zenavičius nurodo, kad ta žemė yra jo tėvonija ir senolija, kurią pono Jurgio tėvas gavo, dalindamasis valdas su savo broliu - ponu Vasilijumi Zenavičiumi. Ginčui spręsti buvo pasitelkta liudininkų (vietinių bajorų) pagalba. Kadangi ir vienos ir kitos pusės liudininkai patvirtino savo atstovaujamų didikų versijas, buvo nutarta išspręsti ginčą priesaikos pagalba. Priesaika buvo atlikta prie stačiatikių dvasininko

¹⁷⁶ Мянжынскі В., Дзярновіч А. *Historica: Метрыка як крыніца. Шляхта і яе зямельныя ўладанні ў Ашмянскім (Ошменскім) павеце ў першай палове XVI ст.*//Athenaeum, Volumen IV, Metriciana, том 1, Мінск, 2001, р. 47 – 79.

¹⁷⁷ Акты, изданные Виленской комиссией, том XXIV, р. 39 – 67.

¹⁷⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, Т.1, р. 21 – 23; LM, Užrašymų knyga 25, р. 268-269 (teisinga data).

(*взявши святость и пона*). Tokiu būdu, ponui Jurgiui Zenavičiui buvo patvirtintos valdos. Be kita ko, iš šio dokumento galima matyti, kad valdovo teismas vyko vienodomis sąlygomis tiek katalikų, tiek stačiatikių didikams.

Pakankamai įdomus to paties Jono Zenavičiaus 1503 m. žemių dovanojimo aktas Smurgainių bažnyčios statybai¹⁷⁹. Jame pabrėžiama, kad žemės skiriamos, kad būtų pastatyta katalikiška Šv. Mykolo bažnyčia, kuri galėtų atitikti pavaldinių dvasinius poreikius. Bažnyčios išlaikymui skiriamos žemės Raudondvary ir Janovskio dvaras su žmonėmis. Už tai ponas Jonas Zenavičius tikisi savo nuodėmių atleidimo ir „sielos apvalymo“¹⁸⁰. Sprendimas skirti žemes bažnyčiai yra ne Zenavičių giminės, bet tik Jono Zenavičiaus. Tai yra laisvo disponavimo pavyzdys, kai giminės pritarimo jau nebereikia sprendžiant kai kuriuos žemėvaldos klausimus. Tai yra svarbus faktas, kadangi nuo to laiko Smurgainių valda tampa paveldima tėvonija dar ilgus metus. Ateinančios kartos telkiasi aplink Smurgainys. Išliko ne vienas vėlesnis skirimas minėtai bažnyčiai.¹⁸¹ Iki šių laikų Zenavičių statyta bažnyčia neišliko. O dabartinė Šv. Mykolo bažnyčia buvo atstatyta tik po Antrojo pasaulinio karo.

Smurgainių fenomeno kaip giminės lizdo atsiradimas XV a. pabaigoje - XVI a. pradžioje yra labai reikšmingas. Mes negalime tiksliai pasakyti kaip ir kada Zenavičiai gauna Smurgainių dvarą. Tačiau, natūralu, kad tai buvo turtingas ir reikšmingas giminės įsigijimas. Tikriausiai tai, kad LDK tėvonišės žemės ilgą laiką negalėjo būti preke, o išlikdavo tik giminės teisės objektu¹⁸² lėmė tokį ilgą Smurgainių dvaro išlaikymą. Ankstyvojo laikotarpio topografinį nevientisumą, palaipsniui pradeda keisti giminės lizdų sąvoką. Kaip nurodo R. Petrauskas,¹⁸³ viena giminė bajorų lizdų galėjo turėti įvairiuose vietose dėl dalinimūsi, vedybinės politikos ir panašiai. Kiekvienos sekančios kartos žemėvalda skyrėsi nuo jų protėvių valdų. Tai, kad Vytauto laikų didikai valdė įvairiuose LDK vietose esančias žemes lėmė ne sąmoninga kunigaikščio politika, o atsitiktinis faktorius,¹⁸⁴ nes anais laikais dar nebuvo stambių valdų koncentracijos pavojaus dėl pačios individualios žemėvaldos sąvokos nebuvimo. Šiame laikotarpy atsiranda siekis sutelkti savo žemių valdas aplink vieną vietą, taip įkuriant giminės lizdą. Vienas iš šio

¹⁷⁹ KDKW, p. 688 – 689.

¹⁸⁰ Ten pat, p. 689.

¹⁸¹ VU RS, FB 53 – 1047-1054 (įvairių metų bažnytiniai inventoriai), FB 55 – 93 (brolių Mykolo, Mikalojaus ir Jurgio Zenavičių fundacinis užrašas Smurgainių bažnyčios altoriaus Šv. Trejybės garbei išlaikymui), LMAB RS, F 3 – 113 (Jadvygos Zenavičienės testamentas, kuriuo ji užrašo savo sūnums Stanislovui ir Mikalojui įvairias valdas ir apdovanoja įvairiais turtais Smurgainių bei kitas bažnyčias), F 3 – 125 (Minsko seniūno Mykolo Zenavičiaus Smurgainių bažnyčios fundacijų patvirtinimas), F 43 - 16715 (-16716) (Smurgainių ponų Jurgio, Mykolo ir Jono Zenavičių 1523 m., 1524 m., 1527 m., 1529 m., 1539 m. privilegijos, kuriomis jie apdovanoja įkurtą altariją Smurgainių bažnyčioje žemės valdomis, baudžiauninkais, karčiamomis, dešimtinę, pinigais ir kitais turtais), F 43 – 16717 (1617 m. susitarimo nuorašas, kuriuo Vilniaus vyskupas ir Teodora Zenavičienė sutaria atnaujinti ir padidinti fundacijas Smurgainių bažnyčiai).

¹⁸² Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 121 – 123.

¹⁸³ Ten pat, p. 128.

¹⁸⁴ Ten pat, p. 129.

proceso reiškinių gali būti bažnyčios įkūrimas ar gretimų žemių supirkimas.¹⁸⁵ Toks giminės telkiamasis aplink Smurgainius ilgainiui lėmė tai, kad Zenavičiai atsiduria stambiausių Ašmenos pavieto žemvaldžių sąrašuose.

Mes tiksliai negalime rekonstruoti ankstyvojo laikotarpio Smurgainių valdų disponavimo. Greičiausiai, pradžioje buvo tik vienas ar keli nedideli dvarai aplink Smurgainių miestelį, kuriuos valdė visi giminės atstovai bendrai. Palaipsniui Zenavičiai įvairių būdu sugebėjo sutelkti aplink Smurgainys stambią žemėvaldą, kuri jau buvo padalinta tarp visų brolių. Giminės lizdo būvimą patvirtina ir nuoseklus giminės narių rūpinimasis įkurtos bažnyčios išlaikymu. Taip, jau 1526 m. ponai Mykolas, Mikalojus ir Jurgis Zenavičiai užrašo Smurgainių bažnyčios ir jos altoriaus Šv. Trejybės garbei išlaikymą.¹⁸⁶ Taip pat skiriamas išlaikymas to altoriaus kunigui iš Smurgainių dvaro (12 statinių rugių, 12 statinių avižų, 20 vežimų šieno, 4 meros medaus, 4 kuilius, vaško pagal poreikį, dešimtines iš Smurgainių ir Kraiko dvarų bei 15 kapų grašių pinigais).

Yra išlikę tik keli bandymai pasidalinti Smurgainių valdą tarp brolių Zenavičių. Greičiausiai, tai nereiškia visiško atribojimo ir sienos statymo, bet įtakos ir pajamų pasidalinimo zonų įvedimą. Natūralu, kad tokias dalybas pastebime tik tada, kai yra giminei yra „brolių“ veikimo laikotarpis ir siekiama įgyti įtakingiausio tarp savų statusą. Vienas toks dokumentas yra 1523 04 21 Jurgio ir Mykolo Zenavičių Smurgainių dvaro dalybų aktas, kuriame išryškėja šio „seno dvaro“, kaip jis vadinamas dokumente, svarba giminės žemėvaldos sistemoje¹⁸⁷. Dalinami aplink Smurgainys sutelkti dvarai, kaimeliai ir žmonės. Tačiau pats dvaras lieka giminės nuosavybė.

Ypatingas rūpinimasis Smurgainimis pastebima XVI a. antroje pusėje gyvenusio reformato Jurgio Zenavičiaus aplinkoje. Yra išlikę nemažai dokumentų, kur ponas Jurgis kaltina Smurgainių dvaro užpuolimą ar kitokių nuostolių pridarymui.¹⁸⁸ Tai, koks svarbus buvo XVI a. pabaigoje Smurgainių dvaras parodo vienas žymiausių Jurgio Despoto Zenavičiaus testamentas¹⁸⁹.

Jurgio Zenavičiaus testamentas aptaria didesnę XV – XVI a. Zenavičių giminės valdų dalį. Tam įtakos turėjo ir tas faktas, kad iš pradžių plačioje brolių Zenavičių aplinkoje sutelkta žemėvalda galiausiai atsidūrė vieno asmens rankose. Nors genealoginiai tyrimai nurodo Jurgio

¹⁸⁵ Ten pat.

¹⁸⁶ Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, p. 21.

¹⁸⁷ LМAB RS, F 264-1007 (ant dokumento prikabintas Zenavičių „Despoto“ herbas). Beje, šiame dokumente Mykolas vadinamas vyresniu broliu, nors, kaip matėme anksčiau, aiškus šios kartos Zenavičių lyderis buvo Jurgis.

¹⁸⁸ Pavyzdžiui, VU RS, F 77 – 3 (kur Polocko kaštelionas Jurgis Zenavičius kaltina Ašmenos pavieto žemininką Stanislovą Sadovskį dėl Smurgainio dvaro žmonių užpuolimo (1568 m.)), F 77 – 4 (šaukimas Ašmenos pavieto žemininkui Albrechtui Viltkai, ponui Jurgiui Zenavičiui iškėlus bylą dėl Smurgainių dvaro pavaldinių užpuolimo (1568 m.)).

¹⁸⁹ Русская старина, 1879, 7 книга, p. 503 – 511.

Zenavičiaus pusbrolius Stanislovą, Jurgį, Joną ir, greičiausiai, Glebą, tačiau XVI a. pabaigos šaltiniai dažniausiai mini tik jį. Didesnė disponuojamo turto dalis galėjo pereiti Jurgiui Zenavičiui iš jo tėvo – Mykolo. Tiesios paveldėjimo politikos atsekti praktiškai neįmanoma, kadangi mažai išlikusių šaltinių. Žinome, kad Mykolas Zenavičius dar turėjo tris brolius : Jurgį, Mikalojų ir Joną. Kaip pasiskirstė brolių žemėvalda irgi sunku pasakyti. Greičiausiai, Jurgiui Zenavičiui XVI a. antroje pusėje pavyko sutelkti savo rankose vieną svarbiausių valdų – Smurgainių dvarą, kas lėmė jo vyraujančią padėtį giminėje. Kita jo iškilimo priežastis galėtų būti svarbių valstybės urėdų gavimas (nuo 1547 m. iki 1570 m. Propoisko ir Čečersko vietininkas, 1559 m. etmonas, 1566 m. Polocko kaštelionas, 1579 m. Smolensko kaštelionas, 1577 m. buvo Disnos vietininku¹⁹⁰). Tai ne tik atnešė jam naujas valdas, bet ir padėjo sukonzentruoti tėvonines Zenavičių giminės žemes. Reikėtų nepamiršti ir vedybinės politikos. Tačiau mes negalime nustatyti kiek ir kokių valdų atnešė Jurgiui Zenavičiui vedybos su kunigaikštyte Ona Sluckaite.

Jurgis Zenavičius visą savo turtą palieka žmonai kunigaikštytei Onai Sluckaitei ir vaikams – sūnui Kristupui Zenavičiui ir dukrai Halškai Višnioveckienei. Jurgio Zenavičiaus pageidavimu, jis turi būti palaidotas Smurgainyse, kur metus po mirties turi gyventi jo žmona (дворец Гавутевичъ). Onai skiriamos tris valdos Ašmenos paviete (Postava, Polovas, Porpliščė¹⁹¹), Kuršėnų valda, pinigai iš skolininkų ir už arendas, visą turtą Dysnoje, valdą Glubokoje, Kiselevičių gyvenvietę¹⁹², kurią ji turi valdyti metus ir šešis mėnesius nuo Jurgio Zenavičio mirties, o paskui atiduoti ponui Kristupui Zenavičiui. Kitu paliekamu turtu galima laisvai disponuoti. Savo dukrai Jurgis Zenavičius skyrė ne žemės valdas, bet piniginių ekvivalentą tūkstantį aštuonis šimtus trisdešimt kapų lietuviškų grašių. Svarbu paminėti, kad Jurgis Zenavičius, būdamas uoliu protestantu liepia jį palaidoti pagal evangelikų reformatų apeigas. Visi pono Zenavičiaus dokumentai turėjo būti saugomi jo dvare Smurgainyse. Visas testamentu minimas turtas tikra patvirtina aukštą didiko padėtį LDK XVI a. pabaigoje. Matome, kad aiškiu visų valdų centru laikomas Smurgainių dvaras ir bažnyčia. Dokumentu nagrinėjimas nepalieka abejonių individualiu Jurgio Zenavičiaus valdymu.

Galiausiai, 1586 m. buvo sprendžiamas Smurgainių dvaro likimas. Iš vienos pusės dvarą valdė Jonas Zenavičius (Jono Jurgaičio Zenavičiaus sūnus) ir iš kitos - Kristupas Zenavičius (Jurgio Mykolaičio Zenavičiaus sūnus). Kadangi ponas Jurgis Zenavičius sutiko parduoti už 3300 kapų grašių savo paveldėtą dvaro dalį, tai, galiausiai, Smurgainių turtas (3 dvarai, bažnyčia, klebonija, žemės su nelaisvais valstiečiais, daržai ir sodai, su Smurgainių miesteliu ir t.t.) atsidūrė vienuose Kristupo Zenavičiaus rankose.¹⁹³

¹⁹⁰ Boniecki A. Poczet rodów, p. 418.

¹⁹¹ Постава, Полово, Порплище.

¹⁹² „...село Киселевичи, в повете Речыцком лежачое...“

¹⁹³ Описание рукописного отделения, выпуск 5, Вильна, 1906 г.р. 38 – 40.

Kitos smulkesnės žemėvaldos pasiskirstymas plačiai atsispindi įvairiuose pirkimo, pardavimo, paveldėjimo dokumentuose.

Pagal 1507 m. dokumentą Jonas (Ivaška) Zenavičius iš karaliaus Žygimanto Senojo gavo kai kurių žemių Polocko pavieta patvirtinimą¹⁹⁴. Nurodoma, kad ponui Zenavičiui patvirtinamos karaliaus Aleksandro skirtos žemės ir žmonės, o taip pat jo pirktas sklypas Polocko pavieta. Kartu nurodoma, jog valdovas, kad pono Jono uošvienė užrašė jam, jo žmonai ir jų vaikams dvarą prie Olonos upės¹⁹⁵.

1514 m. minima, kad Zenavičių valdų vienas iš centrų buvo Glubokoje kaimelis.¹⁹⁶ Berezovkos upelis jį dalino į dvi dalis, viena iš kurių buvo Ašmenos pavieta ir priklausė Zenavičiams, kita dalis įėjo į Polocko vaivadiją ir priklausė Korsakams. 1558 – 1583 m. Glubokaje buvo nusiaubtas Maskvos kariuomenės. XVI a. pabaigoje ten įsteigta kalvinų bažnyčia. Nėra aišku ar bažnyčia buvo įsteigta Zenavičių valdomoje dalyje, bet žinoma, kad šiuo laiku Zenavičiai jau buvo protestantai.

Iš XVI a. pradžios žinome, kad kitoje dar Vytauto Bratošui dovanotoje valdoje Postavose 1516 m. Zenavičiai įkuria bažnyčią ir jos klebonui dovanoja Paškovščiznos dvarą, 10 baudžiauninkų šeimų, grūdų dešimtinę iš Postovių ir Dysnos dvarų, karčemą. 1522 m. išliko brolių Zenavičių minėtos fundacijos patvirtinimo nuorašas.¹⁹⁷ Pastovių dvarą Zenavičiai dar valdo XVII a. vidury. Apie tai galima spręsti iš Marinos Tiškevičiūtės – Zenavičienės, Ašmenos pavieto maršalkos Jono Zenavičiaus ir Mykolo Zenavičiaus 1648 – 1650 m. bylinėjimosi dokumentų dėl Opecko seniūno Jurgio Zenavičiaus palikimo – dėžutės su brangenybėmis, pinigais ir dokumentais, namų Vilniuje (Užupyje už Bernardinų tilto), ir Ašmenos pavieto Pastovių dvaro.¹⁹⁸

1524 m. ponas Mykolas Zenavičius pardavė savo dvarą Išcolną (Ищолно) kunigaikščiui Petru Masalskiui¹⁹⁹. Čia užfiksuotas tiesioginis valdos pardavimas, ne giminės, o pono Mykolo Zenavičiaus šeimos aplinkoje²⁰⁰.

Žinoma, kad Zenavičiai nuo seno valdė Mosarzos valdą, o XVI a. pabaigoje net gauna karaliaus leidimą įkurti ten miestelį. Tačiau po Kristupo Zenavičiaus pastebima, kad šis dvaras perėjo į Marijono Valavičiaus disponavimą.²⁰¹ Galima čia išvelgti Kristupo Zenavičiaus žmonos Toedoros Valavičiūtės įtaką

¹⁹⁴ LM, 8 – oji Teismų bylų knyga, p. 215.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 216.

¹⁹⁶ <http://hlubokaje.narod.ru/smallhistori.htm> (žiūrėta 2007 05 06)

¹⁹⁷ LMAB RS, F 43 – 14711.

¹⁹⁸ LMAB RS, F 43 – 14713.

¹⁹⁹ LM, Užrašymų knyga 12, p. 351 – 352.

²⁰⁰ „...у пана Миколая Юревича Зеновича и въ жоны его Ганьны, и въ сына его Юря...“

²⁰¹ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 1, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1991, p. 250.

Tačiau XVI a. pradžioje dar egzistuoja ir bendras giminės valdymas. Tai galima matyti kai kurių tėvoninių žemių bylose. Pavyzdžiui, 1523 m. byloje dėl Kraisko ir Goravico tėvoninių valdų dalyvauja visi broliai Zenavičiai²⁰². Tokį pat giminės (visų brolių Zenavičių) dalyvavimą matome byloje dėl Vapleno valdos ir Porpliščės dvaro²⁰³ su Mikalojaus Radvilos žmona Elžbieta²⁰⁴. Dažniausiai toks giminės dalyvavimas pasireiškia bylose dėl žemių, o ne pardavimo aktuose, todėl galima numanyti, kad tokiu būdu pasireiškia Zenavičių bendras savo žemėvaldos supratimas. Tai yra savo nuosavybės ginimas, siekiant išlaikyti ją vienos giminės rankose, o ne išdalinti už skolas arba prarasti neaiškios situacijos metu.

Nepavyko rasti daug dokumentų, kurie leistų ištirti giminės vidinius žemėvaldos santykius. Vienas tokių yra 1522 m. brolių Jurgio, Mykolo ir Mikalojaus Zenavičių ginčas²⁰⁵. Jame ponas Jurgis Zenavičius skundžiasi savo broliais, kad jie neteisingai apkaltino jį dėl bajoro Andriaus Daškevičiaus sumušimo. Savo ruožtu, ponas Jurgis Zenavičius apkaltina savo brolių Mikalojų neteisėtu Raudondvario pasisavinimu ir jų tėvo (Jurgio Zenavičiaus) auksinio žiedo pardavimu ir nenoru dalintis gautu pelnu. Ponas Mikalojus nurodo, kad Raudondvarį jis gavo iš savo tėvo teisėtai ir sugeba tą faktą įrodyti. O žiedo buvimą jis neigia, taip pat kaip ir kaltinimą pinigų slėpimu. Minėtas dokumentas nurodo, kad ir giminės viduje galėjo nesunkiai kilti nesantaika, kuri kartais buvo sprendžiama netgi karaliaus teisme. Šiame dokumente pasireiškia ir svarbus tėvo turto dalinimo momentas. Nurodyta, kad visi broliai Zenavičiai gavo iš savo tėvo valdų, o kitas turtas buvo dalinamas lygiai. Tas pats galiojo ir jų tėvo Jurgio Zenavičiaus skolininkų atžvilgiu. Tų žmonių, kurie buvo skolingi jų tėvui pinigai irgi buvo dalinami visiems broliams lygiai²⁰⁶. Tačiau nuo XV a. pabaigos, siekiant išvengti žemėvaldos išsiskaidymo, buvo praktikuojama paveldėti nepadalintus dvarus.²⁰⁷ Taigi, šios valdos galėjo būti mažiau reikšmingos minėtai giminei, nes svarbių dvarų dalyba buvo bendras giminės reikalas.

Kituose dokumentuose broliai Zenavičiai dalijasi tarpusavyje tėvų valdas. Matomas pats dalybų principas: dvarai dalinami pusiau, trečdaliu ar netgi ketvirtadaliu. Dažnai keičiamasi tarnybiniais žmonėmis, valstiečių šeimomis. Šių dokumentų iniciatorius ir lyderis išlieka Mykolas Zenavičius.²⁰⁸ Reikėtų paminėti, kad broliai dalinasi smulkiomis valdomis, kurios dažnai ir sukeldavo pagrindinį nesutarimą.

1545 m. Jurgis Zenavičius su žmona Regina parduoda kitą seną savo tėvoninę valdą – Raudondvarį.²⁰⁹ Raudondvaris dažnai figūruoja Zenavičių pirkimo/pardavimo dokumentuose.

²⁰² LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, p. 90 – 91.

²⁰³ Вапленое и Порплище.

²⁰⁴ LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, p. 312 – 313.

²⁰⁵ LM, Įrašų knyga 11, p. 138 – 139.

²⁰⁶ Ten pat, p. 139.

²⁰⁷ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 124.

²⁰⁸ VU RS, F 77 – 1 (neiškilo tiksliai dokumentų datų).

²⁰⁹ Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, выпуск 5, Вильна, 1906.р , p. 26 – 27.

Šis gi dokumentas įdomus tuo, kad pirkėjo vietoje yra stačiatikis Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio vyskupas ir valdytojas Semionas ir jo sesuo Ona Vasiljeva. Dvaras ir 30 valstiečių tarnybų buvo įgytas už 600 kapų grašių.

1540 m. karalius Žygimantas patvirtina Jonui (*Iwaszka*) Zenavičiui Krasnicos valdą.²¹⁰

Labai mažai žinių yra apie Vilniaus mieste esančias valdas. O jos yra svarbios, kadangi sostinės valdos čia buvo valdovo rezidencija, svarbiausių valstybinių institucijų būstinės, diduomenės susitelkimo vieta. Pirmą kartą jos minimos tik XVI a. pirmoje pusėje pardavimo akte, tačiau ir XVI a. pabaigoje, ir XVII a. vidury matome, kad Zenavičiai pastoviai turėjo valdų sostinėje, todėl galėjo būti politiškai aktyvus valstybiniuose reikalose.

Štai išliko 1529 m. Nastasjos Jakubovnos – Ivanovos Zenavičienės raštas, kuriuo ji savo sklypą Vilniuje arti Pilies gatvės ir rusų Marijos Globos (Pokrovo) cerkvės parduoda didžiojo kunigaikščio raštininkui Ivanui Hornostajui.²¹¹ Įdomus tolesnis šiuo sklypo likimas: iš tėvo paveldėjęs šį sklypą Eustachijui Hornostajui parduoda jį LDK kancleriui, Vilniaus vaivadai Mikalojui Radvilai, kuris jį perdavė Vilniaus reformatų bendruomenei bažnyčių statybai.

Deja, mūsų tiriamajam laikotarpy Zenavičių testamentų pavyko aptikti nedaug, kas būtų labai svarbu ne tik žemėvaldos dinamiškumui, bet ir vidinių giminės santykių tyrimui.

Vienas yra moteriškos pusės – Jadvyga Zenavičienė 1547 m. užrašo savo sūnams Stanislovui ir Mikalojui Višnevo, Postovio ir kitas valdas, o taip pat gausiai apdovanoja Smurgainių bažnyčia.²¹² Kitas yra jau aptartas Jurgio Zenavičiaus XVI a. pabaigos testamentas.

Labai įdomi yra Kuršėnų valda. Apie ją reikėtų tarti kelis žodžius vien dėl to, kad ji buvo Žemaitijoje, Biržų apskrityje. Tokių naujų žinių pateikia Kursėnų valdos inventorių, kuris buvo išspausdintas Vilniaus archeografinės komisijos.²¹³ Nurodoma, kad sudarant 1581 09 29 Kuršėnų valdos inventorių, ji priklausė ponui Jurgiui Zenavičiui, Smolensko kaštelionui ir Dysnos seniūnui. Savo valdą jis užrašė žmonai Onai Sluckaitei. Tai yra labai keistas faktas, kadangi Zenavičiai dažniausiai valdė turtą ir žemėvaldą esanti dabartinėje Baltarusijos teritorijoje, Ašmenos pavieta ir jo apylinkėse. Tačiau tai bene pirmas atvejis, kad Zenavičių žemės aptiktos taip toli nuo pagrindinio valdų branduolio. Tiesa sakant, sumaištį sukėlė ir tas faktas, kad ir Ašmenos pavieta yra Kuršėnų (Kuršanų) valda, todėl šio darbo autorė ilgai galvojo, kad tai būtų ta, Zenavičių valdoma teritorija. Deja, iš minėto inventoriaus negalima padaryti rimtesnių išvadų apie tai, kaip šis dvaras buvo valdomas. Minimas tik dvaro valdytojas Stanislovas Bartkovskis. Toliau inventoryje surašytas visas Kuršėnų dvaro turtas, valstiečiai, laisvosios šeimos, kaimai ir pan. Iš visą ko, galima spręsti, kad tai buvo laisvas dvaro turėjimas,

²¹⁰ LM, Užrašymų knyga 1, p. 77.

²¹¹ LMAB RS, F2 – 40.

²¹² LMAB RS, F 3 – 113 (Dokumentas labai blogai išsilaikė, tad viso jo nepavyko perskaityti).

²¹³ Акты, изданные Виленской комиссией, том XIV, p. 238 – 239.

nes detalesnio disponavimo ar kitokios reikšmės bendros giminės kontekste valda neturėjo. Vėliau ši Žemaitijoje esanti valda, pagal leno teisę valdoma Zenavičių perėjo Steponui Pacui.²¹⁴

Bobruisko miesto inventorius mini, kad XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje miestas ribojosi su Brastos vaivadienės Zenavičienės žemėmis.²¹⁵

Taigi, apibendrinant, galima pasakyti, kad mūsų aptariamo laikotarpio pradžioje Zenavičiai buvo pereinamajame etape į visiškai individualų žemės disponavimą, nors svarbiausių tėvoninių valdų jie dar negalėjo atskirti nuo giminės. Tuo tarpu XVI a. pabaigoje aiškiai dominuoja individualus valdymas.

²¹⁴ Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, tom 3, Kraków, 1992, p.244.

²¹⁵ Акты, изданные Виленской комиссией, том XXV, p. 153.

3. ZENAVIČIAI KLIJENTINĖJE SISTEMOJE

Zenavičiai nuo seno dalyvavo klientiniuose santykiuose²¹⁶. Palankias sąlygas tam sudarė pareigūnų skyrimo sistema, kai valdovas aukščiausias pareigas skirdavo savo šalininkams, o šie rūpindavosi savo klientų aprūpinimu. Valdovo vykdoma žemės politika sustiprindavo minėtų santykių formavimąsi²¹⁷. Pagrindiniais patronais tapdavo didikai, kurie dėl savo ryšių dvare ir tvirtos socioekonominės padėties galėdavo užtikrinti savo kliento padėtį valstybėje. Klientų sistema, savo ruožtu, garantavo didikų vietą valdančiajame elite²¹⁸.

Tam tikri tyrimai buvo atlikti siekiant išsiaiškinti Zenavičių ir jų patronų Radvilų santykius. Šia temą plačiai aptaria U. Augustiniak ir R. Ragauskienė savo publikacijose.²¹⁹ Reikėtų paminėti, kad R. Ragauskienės tyrimas suteikia mums pavienių, dažniausiai tik žemėvaldos klausimus liečiančių duomenų. Kur kas platesnis U. Augustiniak tyrimas apima įvairias gyvenimo sritis, kadangi šiuo pagrindu daromos bendros klientinę sistemą liečiančios išvados.

Klientinius santykius Zenavičių aplinkoje pastebime XVI a. antrojoje pusėje kai Kristupo Zenavičiaus tėvas Čečersko seniūnas Jurgis Zenavičius už Radvilos skolas net įkeitė savo valdas: 1560 m. pasiskolino 200 kapų iš Homelio seniūno Kaleniko Tiškevičiaus ir įkeitė jam savo Prisovičių valdą 6 savaitėms²²⁰. Už tai Radvila Jurgiui Zenavičiui suteikė 20 Žiupronių valdos tarnybų²²¹. Prisiminsime, kad dar XVI a. pradžioje broliai Zenavičiai bylinėjasi su ponia Radvilienę dėl kai kurių valdų kaip lygūs su lygiu. Tai, kad diduomenės tarpe santykiai galėjo greitai pasikeisti yra natūralu, nes anais laikais viską lemdavo interesai, materialinė nauda ir šeimos gerovė.

Akivaizdu, kad Zenavičiams buvo paranku turėti tokius globėjus ir užtarėjus kaip Radvilos. Klausimas yra, kodėl būtent šiuo laikotarpiu pastebimi klientiniai santykiai Zenavičių aplinkoje? Iš vienos pusės, užtarėjų ieškoma tada, kada jų reikia. Tačiau, teisingiau būtų laikyti klientinę sistemą natūralia Zenavičių išsilyjeimo į LDK bajoriją išraiška. Galbūt, tai buvo ir tam tikras giminės pozicijų praradimas, tačiau tai gali būti tik iš dalies. Juk tik pilnateisis ir politiškai aktyvus LDK visuomenės narys galėjo tikėtis galingo patrono, kadangi klientiniai santykiai numato ne tik ėmimą iš savo globėjo, bet ir atsilyginimą jam kitom paslaugom. Svarbiausia patrono funkcija buvo apsauga tiek viešame, tiek ir privačiame gyvenimuose. Kaip pažymi U.

²¹⁶ Ragauskienė R., LDK kancleris Mikalojus Radvila Rudasis, Vilnius, 2002, p. 178.

²¹⁷ Ten pat, p. 169 - 171.

²¹⁸ Ten pat, p. 170.

²¹⁹ Ragauskienė R., LDK kancleris Mikalojus Radvila Rudasis.

Augustiniak U. Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585 - 1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė//Lietuvos istorijos metraštis, 2002 m. I tomas, Vilnius, 2003, p. 49 – 74.

²²⁰ Ragauskienė R. LDK kancleris Mikalojus Radvila, Rudasis, p. 179.

²²¹ Ten pat.

Augustiniak, protegavimas buvo svarbus tarpininkaujant dėl titulų ir tarnybų įsigijimo, o ši funkcija siejosi su elitu – pačiais ambicingiausiais klientais, kuriems rūpėjo politinė veikla.²²² Taigi tik ambicinga ir politiškai aktyvi giminė galėjo tikėtis Radvilų protekcijos. Natūralu, kad tokia giminė buvo visiškoje patrono įtakoje ir dažniausiai vykdavo patrono valią ne tik politiniame gyvenime, bet ir privačiame. Taip galima traktuoti Zenavičių perėjimą į protestantų (tiksliau evangelikų reformatų) tikėjimą. Iš vienos pusės taip bandoma pritapti, nes reformacija buvo populiari naujovė ne tik Lietuvos valstybėje, bet ir visoje Europoje. Iš kitos pusės, tai galima traktuoti kaip norą įtikti savo globėjams, kurie protegavo ir reformacijos plitimą LDK.

Reikėtų paminėti, kad esant daugybei patrono ir globėjo tarpininkavimo kategorijų, šiame darbe nebus gilinamasi į tikslų specifinį šių santykių įvardinimą. Natūralu, kad išlikusių šaltinių bazė ir neleistų mums tiksliai nustatyti ar Zenavičių ir Radvilų santykiai buvo kaip „politinių bičiulių“, „bičiulių giminaičių“, „senų tarnybininkų“ ir t.t.²²³ Taigi, Radvilas vadinsiu paprastai „patronais arba globėjais“, o Zenavičius „klientais“.

Reikėtų paminėti, kad klientinė sistema nesibaigdavo sulig patrono, arba paties kliento mirtimi. Tiesiog su jų palikuoniais reikėdavo sudaryti naujus ryšius ir įgauti jų pasitikėjimą. Patrono mirties atveju didžiausia globotinio pagarbą buvo jo laidotuvių surengimas.²²⁴ Kai didiko tarnybininkas sensta, domėjimasis jo likimu senatvėje įdavo į patrono, kaip didžiojo globėjo pareigą. Tai matome ir jau minėto Jurgio Zenavičiaus atveju.²²⁵ Patronas net senatvėje nenustoją rūpintis savo senu tarnu.

Patrono žinioje buvo ir pereinamasis skiriamas. Be jo žinios negalima buvo tikėtis užimti svarbią pareigybę. 1571 m. iš savo patrono Mikalojaus Radvilos Rudojo Jurgis Zenavičius gavo paramą siekiant pilies prižiūrėtojo pareigų Polocko žemėje. 1572 m. valdovas leido Kristupui Zenavičiui perimti iš tėvo Čečersko ir Propoisko seniūnijas²²⁶. 1596 09 16 Kristupas Zenavičius iš Smurgainių dėkoja savo patronui Kristupui II Radvilai už protegavimą į esančią laisvą Lietuvos lauko etmono tarnybą, bet atsisako, nes neturi nei sugebėjimų, nei laimės.²²⁷

Atskira patrono pareiga buvo rūpinimasis savo globotinio moteriškąja linija. Pasirūpinti savo kliento našlėmis, dukromis, seserimis buvo naudinga ir pačiam patronui. Per vedybas jis galėdavo siekti įvairių savanaudžių tikslų. Moterys gi, kurios negalėjo savarankiškai siekti savo interesų gaudavo globą, mirus jų vyrui arba tėvui. Dažniausiai vyrų tokioms moterims buvo ieškoma tų pačių Radvilų klientijoje.²²⁸ 1631 05 31 yra užfiksuotas Samuelio Zenavičiaus

²²² Augustiniak U. Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, p. 49.

²²³ Ten pat, p. 49 - 50.

²²⁴ Ten pat, p. 52.

²²⁵ Ten pat.

²²⁶ Ragauskienė R. LDK kancleris Mikalojus Radvila, Rudasis, p. 180.

²²⁷ Augustiniak U. Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, p. 71.

²²⁸ Ten pat, p. 55.

sutikimas dėl Trakų kašteliono Jurgio Radvilos santuokos su Polocko kaštelionaitę Ona (Jurgio Zenavičiaus dukterimi, Mykolo ir Samuelio Zenavičių dukterėčia) Zenavičiūte.²²⁹

Teismo bylose patrono reikšmė irgi buvo nenuginčijama. Didiko tarpininkavimas būdavo naudingesnis negu kiti teisingumo būdai. Pavyzdžiui, 1622 01 07 laiške Jurgis Zenavičius dėkoja savo mirusio brolio bei Jurgio ir Mykolo Zenavičių vardu Kristupui II Radvilai už tai, kad jis užtarė mirusį Zenavičiaus tarnybininką byloje su Kęstartu, kuri nusitęsė per daugelį teismo „vasario“ kadencijų. Tokiu būdu, matome, kad Zenavičių patronas užtaria ne tik pati Zenavičių, bet ir jo tarnybininką (aišku, pagal Zenavičiaus prašymą).²³⁰

Nukentėjus per kara irgi galima buvo prašyti globėjo užtarimo, siekiant atlyginti nuostolius arba atgauti prarastą šeimyną arba turtą. 1633 01 24 m. jau minėtas Samuelis Zenavičius prašo savo globėją Radvilą padėti Jonušui Filipovičiui, broliui iš Mstislavlio vaivadijos, kurio žmoną ir dalį šeimynos pagrobė priešai maskvėnai.²³¹

Apibendrinant viską, kas buvo pasakyta aukščiau, galime išskirti tam tikrą Zenavičių klientinių santykių modelį. Nepaisant, to, kad patys Zenavičiai turėjo klientinių santykių su bene stambiausia ir svarbiausia valstybėje gimine, jie ir patys galėdavo užmegzti klientinius santykius ir kitomis, greičiausiai smulkesnėmis giminėmis. Tai dažnai būdavo jų tarnautojai, kuriems atidekodavo už gerą tarnybą ir padėdavo tarpininkaujant su stambia Radvilų gimine.

²²⁹ Ten pat.

²³⁰ Ten pat, p. 56.

²³¹ Ten pat, p. 62.

4. PAREIGYBINĖ KARJERA

4.1 Stačiatikybės laikotarpis Zenavičių karjeroje

Šiame skyriuje genealoginių tyrimų pagalba bus bandoma nustatyti, kokius urėdus savo rankose sutelkė Zenavičių giminės atstovai ir kaip jie keitėsi įvairiais laikotarpiais. Genealoginių tyrimų esmė – parodyti giminės vietą socialinėje ir politinėje LDK arenoje, kad, įvertinant jos padėtį, būtų įmanoma ištirti esminius stačiatikių bajorų integracinius principus bei egzistavimo katalikų visuomenėje mechanizmą. Todėl ypač svarbu apžvelgti atskirų giminės narių pareigybes.

Aptariant Lietuvos pareigybių sistemą XIV – XVII a., reikėtų paminėti jos vystimosi etapus. Mūsų aptariamo laikotarpio pradžioje pareigybių sistema buvo dar tik formavimosi. Reikėtų pasakyti, jog vietinių pareigūnų tinklas Lietuvoje buvo senesnis už centrinės valdžios administracinę struktūrą, kuriai pamatus padėjo Vytautas. Išsamių duomenų apie LDK pareigūnų pobūdį galima surasti R. Petrausko straipsnyje apie Lietuvos pareigūnus XIV – XVI a.²³² Svarbiausi postai visada priklausė tik patiems kilmingiausiems ir įtakingiausiems atstovams. O turėdama svarbiausias dignitorijas diduomenė įtvirtino „kelių pareigybių jungimo vienose rankose praktiką“.²³³ Bajorijai buvo žinoma ir kilimo pareigose tradicija (nuo žemesnių teritorinių ir centrinių pareigybių į aukščiausias), ir „šeimos/giminės“ pareigybių praktika. Vienos giminės atstovų principas randamas ir rusiškuose žemių valdytojų tarpe. Tokios „šeimos“ pareigybės labai svarbios kalbant apie LDK visuomenės tradicijas, kadangi tai puikiausias būdas parodyti ryšį tarp giminės užimamos vietos visuomenėje ir jos vietos valdžios aparate. Kitas svarbus faktas, kad valdovui nebuvo naudinga keisti nusistovėjusios tradicijos ir jis dažniausiai skirdavo pareigūnus pagal jau nusistovėjusią hierarchinę sistemą.²³⁴ Analogiška atvejį pastebime ir rusėniškose žemėse, kur valdovas dažniausiai pasinaudodavo jau susiformavusių vietinių didikų šeimomis taip užtikrindamas sau jų lojalumą bei paramą. Tad R. Petrauskas padaro išvadą, jog „kunigaikščio deleguojama valdžia rėmėsi jau egzistuojančiais sociopolitinais santykiais“.²³⁵

Žinoma, kad XIV a. susiformavo aukščiausia kunigaikščio valdžia - centrinės valdžios aparato pagrindas. Vietinė valdžios kontrolė vykdavo per valdovo skiriamus vietinius pareigūnus. Ji, palyginus su centrinės valdžios struktūra, buvo geriau išsivysčiusi. Dažniausiai

²³² Petrauskas R. Ponas savo žemėje : Lietuvos pareigūnai XIV pabaiga – XVI a.//Lietuvos istorijos metraštis 2001/1, Vilnius, 2002, p.9 – 30.

²³³ Ten pat, p. 15.

²³⁴ Ten pat, p. 17.

²³⁵ Ten pat.

tos pareigybės atitekdavo vietinei diduomenei. Taip valdovui pavykdavo išlaikyti ilgainiui susiklosčiusią vietinių santykių tradiciją. Kaip nurodo R. Petrauskas²³⁶, nuo XV a. didžiųjų sričių valdytojais ilgainiui tapo vaivados, mažesniąsias administracines struktūras valdė seniūnai arba vietininkai. Į seniūno ar vietininko pareigas įeidavo visa administracinė ir teisinė vietos valdžia, mokesčių rinkimas, saugumo garantas. Vietininkas buvo tiesioginis didžiojo kunigaikščio atstovas srityje, todėl turėdavo ginti jo interesus. Vaivada iš pradžių savo sritį valdė jos didikų patarimais. Tokiu būdu vaivada atstovavo ne tik didžiojo kunigaikščio valdžiai, bet ir vietos diduomenės interesus.

Iš visų vaivadų ypatingomis teisėmis išsiskyrė Žemaitijos seniūnas ir Polocko bei Vitebsko vaivados. Jie skirtingai negu visi kiti vaivados buvo ne skiriami didžiojo kunigaikščio, o renkami. Tai buvo sena šių sričių teisė.

Pareigūnų skirimas buvo didžiojo kunigaikščio teisė. Tačiau ši teisė labai greitai buvo apribota įvairių privilegijų draudimų. Antai Horodlės privilegija (1413 m.) uždraudė į svarbiausias šalies pareigybes skirti ne katalikų tikėjimo žmones. Pati pareigybių sistema turėjo būti perorganizuota Lenkijos pavyzdžiu²³⁷. Taip susiformavo Vilniaus ir Trakų vaivados ir kašteliono pareigybės, kurios tapo bene svarbiausios valstybėje. Pats Horodlės draudimas įvairiai vertinamas istoriografijoje. Tačiau visi tyrinėtojai sutinka, kad jis nebuvo amžinas LDK politikoje. Stačiatikių dalyvavimas Ponų taryboje akivaizdus. Visi istorikai, tyrinėję Horodlės draudimą ir stačiatikių padėtį, teigė, jog įstatymų praktikoje nebuvo laikomasi, kadangi pastebimas dvejopas valdovo politikos pobūdis: Horodlės draudimas iš vienos pusės ir pareigų skirimas iš kitos²³⁸. Tikriausiai tai priklausė nuo paties stačiatikių visuomenės transformacijos katalikiškoje valstybėje. Pastebime, kad, nepaisant Horodlės draudimo, stačiatikių konfesijos diduomenė neužsiskleidė, bet tapo aktyvi LDK politinėje arenoje.

Kita didžiojo kunigaikščio sprendimą lemianti privilegija buvo išleista didžiojo kunigaikščio Kazimiero 1447 m. Joje šalies pareigybės ir valdovo dvarai rezervuojami tik LDK bajorams²³⁹. Taigi, minėtas draudimas buvo taikomas visiems svetimšaliams. Tačiau svetimšalio sąvoka XV – XVI a. buvo gan specifinė. Priklausimas LDK politinei tautai nesirėmė etniniais principais. Greičiausiai toks draudimas buvo pagrindas užkirsti kelią lenkų diduomenės įtakai, kuri galėjo plačiai pasireikšti LDK valdymo elite. Tokią svetimšalio sąvokos specifika pastebima ir tiriamos giminės atžvilgiu. Etnine prasme XV a. Žemaičiai dar galėjo būti laikomi svetimšaliais, nors aukščiau apžvelgta žemėvaldos genezė parodo, kad vyko spartus giminės

²³⁶ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 153 – 160.

²³⁷ Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys, Vilnius, 1999, p. 148 – 149.

²³⁸ Kirkienė G. Chodkevičių vaidmuo, p. 41.

²³⁹ Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys, p. 191.

įsiliejimas į vietinę diduomenę. Tačiau politinė prasme, Vytautas, skirdamas aukštus valstybinius postus ir užduotis lėmė sparčią giminės politinę adaptaciją.

Akivaizdu, jog svarbiausias pareigybes užimdavo tik kilmingiausi. Šaltinių tyrimas išryškina kitą pareigybių sistemos požymį – diduomenės kelių pareigybių jungimas vienosė rankose²⁴⁰. Taip pat ilgainiui susiformavo laipsniška pareigybių kilimo tradicija (nuo žemesnių centrinių ir teritorinių pareigybių iki aukščiausių)²⁴¹.

Pareigūnų sąrašai leidžia atsekti politinę giminės tradiciją. Tačiau čia pasireiškia teritorinis LDK savitumas. Atskirų giminių dominavimo principas būdingas tiek etninėse LDK, tiek rusėniškose žemėse.²⁴² Jei lietuviškame valstybės branduolyje dominavo įtakingiausių didikų giminės, tai rusėniškų žemių elite ryški sena kunigaikščių tradicija²⁴³. Abiem atvejais tradicinės giminės sugebėdavo įsitvirtinti elite ir iš dalies pasiekti pareigybių paveldėjimą, kas šiaip teisiškai niekada nebuvo nustatyta. Tokiu būdu valdovas užsitikrino vietinės diduomenės paramą, o tuo pačiu ir lokaliai valdžios stabilumą. Naujų žmonių iškilimas pareigybių sistemoje yra retas atvejis, nors tokių atvejų ir pasitaikydavo.

Zenavičių giminės vardas LDK politinėje arenoje atsirado tik XV a. antroje pusėje. Ankstyvajame savo istorijos etape mūsų tiriama giminė žinoma kaip **I. Bratošos** (*Bratus*, *Bratusch*, *Pratusch*, *Barthus*, *Brathosha*, *Братошъ*, *Bartosza Kojlutowicz*) palikuonys. Tačiau tai dar nebuvo paveldimas giminės vardas. Tokių giminės vardų XIV a. pabaigos LDK dar nebuvo, o Lietuvos didikų pavardžių tradicija yra kiek vėlesnės datos. Reikia iš anksto paminėti, kad iki mūsų laikų išliko pakankamai skurdi šaltinių bazė, kuri leistų tirti ankstyvąją giminės laikotarpį. Taipogi, nemaža dalis dokumentų yra saugoma įvairiuose Baltarusijos archyvuose, tad šio darbo autorei jie nebuvo prieinami. Antai svarbus pareigybių aspektas ankstyvojo giminės gyvenimo Lietuvoje periodo atveju tampa beveik neištiriamas. Praktiškai nieko negalime pasakyti ir apie to meto giminės moterų istoriją.

Žinome, kad Bratošos tėvo vardas Kojlutas.²⁴⁴ Bratoša turėjo du sūnus – Zenovijų ir Joną Bratošaičius. Narbutas nurodo, kad Bratoša galėjo gimi apie 1350 m²⁴⁵. Toks išskaičiavimas remiasi Bratošos pasirodymu LDK XV a. pradžioje. Tačiau šaltiniai jį mini jau XIV a. pabaigoje. R. Petrausko prozopografinis tyrimas nurodo XIV a. 9 dešimtmečio pradžioje jį liudijant kunigaikščio Andriaus Algirdaičio dokumente²⁴⁶. Yra žinomas garantinis raštas už Bratošą Kojlutovičių. Šie ankstyviausi duomenys rodytų, kad jis iš pradžių greičiausiai priklausė

²⁴⁰ Petrauskas R. Ponas savo žemėje, p. 15.

²⁴¹ Ten pat.

²⁴² Ten pat, p. 16.

²⁴³ Pietkiewicz K. WKL pod rządami Aleksandra Jagellończyka, p. 143 – 148.

²⁴⁴ Halecki O. Z Jana Zamojskiego, p. 166.

Paminėtas *Bratosza Kojlutowicz*, kas pagal ano meto vardų sudarymo principus nurodo tėvavardį – Kojlutas.

²⁴⁵ Нарбут Н. А. Генеалогия Белоруссии, p. 54.

²⁴⁶ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 217.

Andriaus Algirdaičio stovyklai.²⁴⁷ Kaip Bratošos politinės karjeros pradžia, dažniausiai tyrinėtojai nurodo 1401 m. Vilniaus - Radomo sutarties dokumentą, kuriame Bratoša ir jo sūnus Zenovijus liudijo kartu su kitais Lietuvos kunigaikščiams ir didikais²⁴⁸. Tačiau žinoma, kad, jau 1388 m. Bratoša Lengvenio Algirdaičio pavedimu ir neabejotinai su Jogailos žinia vyko pasiuntiniu į Naugardą.²⁴⁹ Iš šito dokumento aišku, kad Bratošos aplinkoje buvo stačiatikių krikšto žmonės, kadangi ir pats Lengvenis turėjo stačiatikišką Semiono (Simono, Simeono) vardą, kurį priėmė kai jam buvo paskirta valdyti Naugardą.²⁵⁰ Bratošos kaip pasiuntinio veikla yra žinoma ir iš 1399 m. Vytauto pavedimo lydėti Rygos pasiuntinius į Polocką.²⁵¹ Didžiojo kunigaikščio pasiuntiniu galėjo tapti tik jam ištikimas asmuo. Akivaizdu, kad tokio pasitikėjimo negalima pelnyti iškart. Jeigu jau 1388 m. Bratoša turėjo didžiojo kunigaikščio pasiuntinio pareigą, reiškia jis jau kuris laikas buvo didžiojo kunigaikščio aplinkoje. Galbūt ankstesni ryšiai su Andriumi Algirdaičiu netrukde vėliau deklamuoti ištikimybę Jogailai, o tuo pačiu galima prielaida apie kiek ankstesnį Bratošos atvykimą į Lietuvą, negu dauguma tyrinėtojų linkę manyti.

Paprastai herbynai mini tik vieną Bratošos sūnų Zenovijų – būsimos Zenavičių šakos pradininką. Jo brolis **II.1 Jonas Bratošaitis** (*Jan Barthoszkowicz*) vienintelį kartą minimas 1396 m. Vytauto sutartyje su Tartu vyskupu ir miestu.²⁵² Be abejo, šis lakoniškas paminėjimas neleidžia susidaryti aiškesnio vaizdinio Jono Bratošaičio padėtį valdančiajame elite. Gali būti, kad netrukus po to jis mirė.

Tuo tarpu **II.2 Zenovijaus Bratošaičio** (*Zynowey Brathoschicz, Zenowe Brathoschicz, Zenovius, Зиновииу Братошичъ*) politinė veikla šaltiniuose atsiskleidžia kur kas geriau.

Zenovijus, kaip ir jo tėvas, reiškėsi diplomatinėje sferoje ir 1412 m. vyko pasiuntiniu į Naugardą Vytauto ir Jogailos pavedimu.²⁵³

1422 m. Zenovijus Bratošaitis liudijo Melno sutartyje su Vokiečių ordinu, o prie sutarties prikabino antspaudą su nehorodlijinės kilmės herbu.²⁵⁴ Įdomu tai, kad ši sutartis lietė Žemaitijos padėtį, o ne rusėniškas LDK žemes. Taigi, matome, kad Bratošos sūnus galėjo dalyvauti ne tik su stačiatikišką LDK dalimi susijusiose reikaluose, bet ir sprendžiant santykius su Vokiečių ordinu.

²⁴⁷Halecki O. Z Jana Zamojskiego, p. 166.

²⁴⁸Boniecki A. Poczet Rodów, p. 417.

²⁴⁹ПСРЛ, том 25, p. 214.

²⁵⁰Ten pat.

²⁵¹Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 217.

²⁵²Ten pat, p. 218.

²⁵³ПСРЛ, том 18, p. 161.

²⁵⁴Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku, wyd. P. Nowak i P. Pokora, Poznań, 2004, p. 83.

Vėliau Zenovijus kartu su kitais įtakingiausiais LDK didikais liudijo 1432 m. (dar valdant Švitrigailai) sutartyje su Vokiečių ordinu²⁵⁵. Nėra abejonų, kad Zenovijus Bratošaitis kovoje dėl sosto palaikė Švitrigailą. Galbūt tai buvo dėl jo politinių siekių stiprinti rusėnų kilmės stačiatikių didikų politinę įtaką, telkti skirtingų konfesijų Lietuvos bajoriją į vieną politinę tautą?²⁵⁶ Tačiau žlugus Švitrigailos planams, kaip ir daugelis kitų didikų, po Ašmenos perversmo jis perėjo į Žygimanto Kęstutaičio pusę ir jau 1432 10 15 liudijo Gardino unijos dokumente, kuris be abejonės išreiškė Zenovijaus karjeros siekius.²⁵⁷

Ties 1442 m. Motiejus Strykovskis mini, kad Zenovijaus ir Radvilos būriai sudarė pagrindinę Lietuvos kariuomenės dalį kare su Maskva. Jei šie XVI a. kronikininko duomenys teisingi (vienalaikiai duomenys apie Zenovijaus dalyvavimą šiame kare neužsimena), tai galėjo liesti ne Zenovijų Bratošaitį, o tik jo sūnų Joną Zenovijaitį (tuometiniu papročiu kartais vadintu tiesiog Zenovijum).²⁵⁸

Pirmųjų Zenavičių lojalumas valdovui ir jo siekis kuo greičiau įsitvirtinti naujoje teritorijoje lėmė tai, kad jau greitai pamirštama jo nelietuviška kilmė. Ji prisimenama tik kuriant legendinį jo drąsos paaiškinimą, siekiant pabrėžti aukštą kilme ir ryžtą. Matome, kad pirmi Zenavičiai dažnai dalyvauja kaip valdovo pasiuntiniai santykiuose su stačiatikiškų pasauliu. Galbūt tai apsprendė stačiatikiška Zenavičių konfesija. Juk rusų metraščiai dažnai nurodydavo lietuvius kaip bedievius pagonius, kurie nekenčia „teisingo“ (stačiatikių) pasaulio ir siekia pakenkti jam. Jeigu iki XV a. yra įprasta vadinti šių valstybių katalikus „*логаными*“, turint omeny, kad jie buvo pagonys (rus. *язычники*), tai nuo XV a. pastebima neigiama šio epiteto prasmė.²⁵⁹ Tačiau šios tradicijos įtakoje pastebimas sąvokų sumaišymas, t.y. metraštininkai dažnai neskiria konfesijos ir tautybės arba krikščionybės ir pagonybės sąvokų.²⁶⁰ Taigi, galbūt, Vytautui paranku buvo siusti lojalų LDK valstybei žmogų, kuris galėtų visiškai nevaržomai ginti jo interesus kitos konfesijos akivaizdoje.

Zenovijus Bratošaitis turėjo du sūnus Joną (*Ивашка Зеновьевич, Иван Зеновьевич*) ir Vasilijų (*Василий Зеновьевич*) Zenavičius.

III.1 Jonas Zenavičius gimė apie 1420 m. 1434 m. antspaudavo sutartį su Lenkija lenkiškai heraldikai nepriklausančiu herbu²⁶¹. Jis dar sutinkamas XV a. viduryje, gaudamas

²⁵⁵ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 417;

²⁵⁶ Kuolys D. Lietuvos respublika: idėjos, ištakos// Senoji Lietuvos literatūra, 19 knyga, 2005 m.// http://www.ilti.lt/e-zurnalai/SSL19/Kuolys_str.pdf (žiūrėta 2007 05 04)

²⁵⁷ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 83.

²⁵⁸ Strykowski M. O początkach, p. 429 - 431.

²⁵⁹ Хорошкевич А. Л. Католики в представлениях русских летописцев XIV-XV вв.//Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI-XX w).Polsko-Rosyjska komisja Historyczna Polskiej Akademii Nauk i Rosyjskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1997, p. 42-43.

²⁶⁰ Ten pat, p. 48.

²⁶¹ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 218-219.

Zaslavlio valsčiuje kunigaikščio Olekos žemę ir 5 žmones (odininkus/*кожмяки*) Žuridovičius Krėvoje²⁶².

1486 m. dokumente minima, kad Jonas Zenavičius kadaise užrašė savo tėvoninį *Sutkovsko dvarą* savo giminaičiui Alekną Pugačiui²⁶³. Beje, dėl šių valdų XVI a. pradžioje bylinėjosi jo palikuonys²⁶⁴.

Jonas Zenavičius turėjo sūnų Jurgį (Jurijų). Tuo tarpu žmonos nei vardas, nei kilmė nežinomi.

III.2 Vasilijus Zenavičius, skirtingai nuo brolio, palikuonių, regis, nesusilaukė. Viename Lietuvos Metrikos dokumente (vėlesnė Jurgio Zenavičiaus byla su Alekna Sudimantaičiu) retrospektyviai teigiama, kad Vasilijus Zenavičius buvo Krėvos seniūnas („... держаль Крево отъ великого князя Жикгимоньта...“²⁶⁵). Šis faktas įdomus tuo, kad Krėvoje valdų turėjo ir jo brolis Jonas.

Jono Zenavičiaus sūnus **IV.1 Jurgis Zenavičius** (*Юри Иванович Зеновьевич, Georgius Zenowycz*) buvo pakankamai aktyvus politiniame LDK gyvenime, nors savo tėvo ir senelio padėties (jie liudydavo svarbiausiuose valdovo dokumentuose) ir nepasiekė. Vis dėlto būdamas vienintelis Zenavičių giminės atstovas XV a. antroje pusėje, jis sugebėjo išlaikyti aukštą poziciją tuometinėje valdžios viršūnėje. Ypač svarbu akcentuoti, kad jis pirmasis (neskaitant trumpo ir konfliktiško Vasilijaus Zenavičiaus epizodo Krėvoje) iš giminės gavo pareigybes: 1488 - 1500 m. buvo Breslaujos vietininku. Ši aplinkybė greičiausiai paaiškintina vis didesnėmis galimybėmis stačiatikių didikams užimti valstybines pareigybes. Breslauja, jau XIV a. pradžioje atitekusi LDK buvo padalinta į dvi dalis, iš kurių viena buvo priskirta prie Vilniaus, kita prie Polocko. Kurią būtent dalį valdė Jurgis Zenavičius nėra aišku. Galima tik konstatuoti, kad Breslaujos vietininko pareigybė tikrai buvo svarbi, ne tik prekybiniame, bet ir politiniame LDK gyvenime.

Gimė Jurgis Zenavičius apie 1450 m. Pirmas jo paminėjimas sutinkamas 1467 06 07 m. byloje dėl žemių²⁶⁶.

1486 03 16 su žmona ir vaikais dalį tėvoninių valdų užrašė Kijevo Pečioros vienuolynui, remdamasis ankstesne tėvo donacija.²⁶⁷ Tai parodo giminės ryšius su vienu svarbiausių stačiatikybės centrų LDK.

²⁶² LM, Užrašymų knyga 3, p. 23, 53.

²⁶³ РИБ, 1, p. 407.

²⁶⁴ LM, Užrašymų knyga 12, p. 146.

²⁶⁵ LM, Užrašymų knyga 25, p. 269; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, том 1, p. 21.

²⁶⁶ LM, Užrašymų knyga 25, p. 268.

²⁶⁷ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 219.

1494 m. jis dalyvavo didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio pasiuntinybėje pas Maskvos valdovą Joną III.²⁶⁸ Taip pat žinoma, kad Jurgis Zenavičius pasiuntiniu į Rusų valstybę vyko ir 1503 10 23²⁶⁹.

Kaip nurodo E. Banionis, XV – XVI a. pradžioje LDK pasiuntiniais buvo skiriami asmenys, įeidavę į Ponų tarybos sudėtį – maršalkos, raštininkai, seniūnai, vietininkai, smulkiesiems pavedimams – kai kurie dvaro pareigūnai ir dvarionys, o nuo XVI a. antrojo ketvirčio pabaigos absoliuti pasiuntinių dauguma buvo dvarionys, totorių vertėjai ir kartais dijokai (raštininkų padėjėjai)²⁷⁰. Socialinės pasiuntinių padėties kitimą lėmė keletas priežasčių. Jau XVI a. viduryje pasikeitė pasiuntinių į Rusų valstybę statusas – jiems nebebuvo leidžiama spręsti sudėtingų uždavinių²⁷¹. Kita priežastis buvo ponų ekonominės ir asmeninės nepriklausomybės išaugimas. Bet kuriuo atveju Jurgio Zenavičiaus veikla priklauso dar ankstyvojo periodo pasiuntinybių praktikai ir liudija valdovo pasitikėjimą bei aukštą socialinį statusą.

Kitas Jurgio Zenavičiaus pasiuntinybių epizodas susijęs su totoriais. 1505 m. Jurgis Zenavičius pakankamai ilgą laiką dalyvavo pasiuntinybėje pas Menglį Gerajų²⁷². Pasiuntinių tarnybos tyrimas rodo, kad, dažniausiai, atvykusius pasiuntinius išlaikydavo juos priimanti valstybė, tačiau totorių ordose savo pasiuntinius išlaikydavo LDK iždas²⁷³. Žinoma, kad išvykdamas 1507 m. į Krymą Jurgis Zenavičius gavo iš valstybės iždo 500 kapų grašių²⁷⁴. Ši pinigų suma dažnai mokoma už Jurgio Zenavičiaus pasiuntinybę Krymo chanate. Paprastai pasiuntinio padėtis Kryme priklausė nuo valstybių tarpusavio santykių. Neretai būdavo LDK pasiuntinių sulaikymas, reikalaujant papildomų dovanų²⁷⁵. Aišku, kad totoriškos Zenavičiaus pasiuntinybės reikalavo gero diplomatinio ir psichologinio pasirengimo.

Aktyvi ir sėkminga veikla pasiuntinybėse greičiausiai lėmė Jurgio Zenavičiaus karjerą: 1488 – 1500 m. Breslaujos vietininkas,²⁷⁶ 1507 - 1508 m. tapo Smolensko vietininku,²⁷⁷ 1514 m. minimas kaip Mogiliovo vietininkas, o 1516 m. buvo valdovo maršalka.²⁷⁸

Valdydamas Mogiliovą Jurgis Zenevičius 1514 04 07 gavo karališką raštą Mogiliovo bajorams ir kitiems laisviems žmonėms, kur buvo tiksliai nurodytas jų mokesčių dydis. Kitą dieną valdytojas gavo dar vieną raštą, kuriame buvo parašyta, kad iš minėto valsčiaus turi rinkti

²⁶⁸ Banionis E. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba, p. 88, p. 193.

²⁶⁹ Ten pat, p. 127.

²⁷⁰ Ten pat, p. 75.

²⁷¹ Ten pat.

²⁷² LM, Užrašymų knyga 8.

²⁷³ Banionis E. LDK pasiuntinybių tarnyba, p. 82.

²⁷⁴ Ten pat.

²⁷⁵ Ten pat, p. 99.

²⁷⁶ Urzędniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, tom IV. Ziemia Smoleńskie. XIV – XVIII wiek. Pod redakcją Andrzeja Rachuby, Warszawa, 2003, p. 409.

²⁷⁷ Wolff J. Senatorowie, p. 51.

²⁷⁸ Boniecki A. Poczta Rodów, p. 417.

papildomas pajamas karaliaus skolai padengti. Detaliai buvo nurodyta kurie mokesčiai turėjo būti karaliui, o kurie valdytojui. Taipogi karalius nurodė Jurgiui Zenavičiui jokių savavališkų naujovių neįvedinėti.²⁷⁹

Jurgis Zenavičius turėjo keturis sūnus – Jurgį, Mykolą, Mikalojų ir Joną. Jo žmona buvo Ona (*Ганна*) – Grigaliaus Astikaičio sesuo (Stanislovo (Stankaus) Astikaičio dukra).²⁸⁰ Jurgis Zenavičius mirė apie 1516 m. Jo karjera ir vedybinis ryšys liudija jo aukštą padėtį tuometinės LDK diduomenės tarpe.

V.1 Jurgis Zenavičius (*Юри Юрьевич Зеновьевич*) buvo vienas iš keturių brolių Zenavičių, kurie aktyviai veikė XVI a. pirmoje pusėje. Aišku, kad jų padėtis iš dalies buvo nulemta ankstesnių giminės narių pasiekimų.

1527 04 25 Jurgis Zenavičius minimas kaip Breslaujos vietininkas.²⁸¹ Tad šiuo atveju galėtume daryti prielaidą, kad šią pareigybę jis „paveldėjo“ iš savo tėvo. 1529 09 02 Jurgis Zenavičius buvo Mstislavlio vietininku.²⁸² Būdamas pasienio miestu Mstislavlis XVI a. pradžioje atsidūrė pačiame karo su Maskva epicentre. 1501, 1505 ir 1508 metais Maskvos kariuomenė sudegino ir apiplėšė aplinkinius kaimus. LDK atgavo Mstislavlių 1514 m. kada K. Ostrogiškio daliniai jį vėl užėmė. Galima spėti, kad Mstislavais Jurgio Zenavičiaus valdymo metu tikrai nebuvo labai turtingu miestu. Tačiau jo, kaip pasienio miesto svarba buvo akivaizdi.

1529 09 04 jis buvo Radomelio (*otrzymał zamek radomelski*) seniūnu.²⁸³ Šias pareigas tebeėjo 1534 m.²⁸⁴

1534 07 04 Mstislavlio valdytojas Jurgis Zenavičius siunčia karaliui Žygimantui I pranešimą, kuriame atsispindi Smolensko bajorijos požiūris į Maskvos kunigaikštystėje vykstančius pasikeitimus. Jame pranešama, kad atvykę iš Smolensko bajorai pranešė apie Rusų kunigaikščio Jono IV ir jo brolio mirtį. Anot pranešimo autoriaus atvykę iš užsienio pirkliai irgi patvirtino tą pačią informaciją. Tačiau tai tik atspindėjo, kad mažų kunigaikščių Jono ir Jurijaus (pirkliai net tiksliai nežinojo jo vardo ir pavadino Vasilijumi) retas pasirodymas visuomenėje sukėlė klaidingą įsivaizdavimą apie valstybės nestabilumą.²⁸⁵ Šis dokumentas parodo, kad net būdamas toli nuo valdovo dvaro, Jurgis Zenavičius palaikė glaudų ryšių su karaliaus kanceliarija ir galėdavo būti savotišku tarpininku gaunant pakankamai lėtai besiplečiančią informaciją.

Tais pačiais 1534 m. vykstant karui su Maskva, Mstislavlio laikytojas Jurgis Zenavičius išsiunčia žvalgos būrį, kuris, susidūręs su 1100 rusų buriu jį sumuša ir sučiumpa informacijai

²⁷⁹ Меркурий: Международное общественное объединение. История купечества/<http://merkury.iatp.by/hist01.htm> (žiūrėta 2007 05 06)

²⁸⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, 1, p. 105 - 106.

²⁸¹ LM, Užrašymų knyga 12, p. 486.

²⁸² Wolff J. Senatorowie, p. 29.

²⁸³ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 418.

²⁸⁴ Ten pat, priedo p. 34, 38.

²⁸⁵ http://auditorium.ru/books/4510/ch3_2.pdf

reikalingų belaisvių. Ši smulki operacija patvirtina lietuvių kariuomenės pranašumą atvirame lauke. O pats Jurgis Zenavičius pranešė apie dideles rusų pajėgas, sukoncentruotas prie Smolensko, taip pakoreguodamas ir pagelbėdamas lietuvių kariuomenės puolimui.²⁸⁶

Jurgis Zenavičius turėjo sūnų Stanislovą. Iš 1547 m. testamentu galima spręsti, kad Jurgio Zenavičiaus žmona buvo Jadvyga Zenavičienė.²⁸⁷ Tačiau tiksliai nustatyti jos mergautinę pavardę nėra galimybės. Beje, šis dokumentas mini du Jadvygos Zenavičienės sūnus – Stanislovą ir Mikalojų. Gali būti, kad Mikalojus galėjo būti sūnus iš pirmos santuokos arba jis galėjo būti išūnytas giminaitis. Tiksliai nustatyti dabar neįmanoma. Šie du broliai Stanislovas ir Mikalojus minimi ir kitame dokumente, kur ponas Mikalojus nurodo, kad savo tarnautojui Voitiechui Česlavskiui jis dovanuoja dalį Maršalkovo dvaro, kurį jis nusipirko iš savo brolio Stanislovo, už ištikimą ir ilgą tarnybą (1545 m.).²⁸⁸ 1529 02 16 paminėtas Jurgio Zenavičiaus išūnis – Jonas Koršunovičius (Ян Корщонович).²⁸⁹ Išūnijimo (adoptacijos) reiškinys nuo seno žinomas lietuviškoje teisėje.²⁹⁰ Ankstesniais laikais adoptacija galėjo turėti netgi religinių bruožų, todėl adoptuojamas dažniausia būdavo tos pačios tikybos, kad po mirties jo sielą galėtų rūpintis nauja šeima.²⁹¹ Bet šiuo atveju, adoptacija, greičiausiai, turėjo ekonominius siekius. Galima spėti, kad išūnis atnešė į šeimą naujų žemės valdų, už ką gavo teisę vadintis Zenavičių giminės nariu. Sunku pasakyti apie tolesnį Jono Koršunovičiaus likimą, nes nei vienas herbynas jį neįtraukia į Zenavičių genealoginį medį. Tad lieka neaišku, ar adoptacijos metu jam buvo suteiktos tokios pat teisės. Nėra išlikę iš raštiškų šios adoptacijos pėdsakų, tad nėra tiksliai žinoma, ar buvo sudaryta adoptacijos sutartis, kuri padėtų atsakyti į daugelį klausimų.

Aišku, kad Jurgis buvo laikomas vyriausiuoju tarp brolių, pvz., jis atstovavo brolius 1528 - 1529 m. teismo byloje su Elžbieta Radviliene²⁹².

V.2 Mikalojus Zenavičius (*Миколай Юревичъ Зеновьевич*) pirmą kartą minimas 1500 07 14 prie Vedrošos upės įvykusiame mūšyje, kuomet su kitais didikais pateko į maskvėnų nelaisvę²⁹³.

Pirma žmona buvo Ona, Mikalojaus Iljiničiaus duktė²⁹⁴, kuri mirė prieš 1522 m²⁹⁵. Jau 1524 m. Mikalojus Zenavičius turėjo antrą žmoną – Oną Venclovaite²⁹⁶. Su pirmąja žmona susilaukė sūnaus Jurgio (*Jerzy Zenowiewicz*).

²⁸⁶ Gudavičius E. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 m., I tomas, p. 538.

²⁸⁷ LMAB RS, F 3 – 113.

²⁸⁸ Описание рукописного отделения, выпуск 5, p 7.

²⁸⁹ LM, Užrašymų knyga 15, p. 103.

²⁹⁰ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 118 – 119.

²⁹¹ Ten pat, p. 119.

²⁹² LM, Užrašymų knyga 15, p. 95-96, 112-113.

²⁹³ Banionis E. LDK pasiuntinybių tarnyba, p. 286.

ПСРЛ, Т. 32, p. 100.

²⁹⁴ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 417.

²⁹⁵ LM, Užrašymų knyga 12, p. 148 – 149.

1529 02 11 m. dokumentas patvirtina, jog Mikalojus Zenavičius jau buvo miręs²⁹⁷. Žmonos ir mažamečio sūnaus globą ponas Mikalojus pavedė savo broliui Jurgiui Zenavičiui²⁹⁸.

V.3 Mykolas Zenavičius (*Михаил Юревич Зеновевичь*) kartu su broliu Mikalojum 1509 10 20 iš valdovo gavo piniginių užrašymą (40 kapų grašių) už gerą tarnybą Valakijoje („...тым, которые служили государю на ласку государскую у Волосех.“).²⁹⁹ Jaunystėje dar esant gyvam tėvui kurį laiką praleido Čekijoje – apie tai užsimena vienas 1522 m. dokumentas („...он позычылъ былъ у отца своего до Чех едучы...“).³⁰⁰ 1522 m. Mykolas Zenavičius turėjo pristatyti į Kijevą 30 žirgų.³⁰¹

1534 04 Slucko kunigaikščio byloje su Chrebtavičiais minima Mykolo Zenavičiaus žmona, tačiau jos vardas nenurodomas.³⁰² Galima tik spėti, kad ji buvo artima Chrebtavičių giminaitė. A. Bonieckio genealoginė lentelė jos nemini, bet nurodo Mykolo Zenavičiaus sūnus Jurgį ir Joną³⁰³.

V.4 Jonas Zenavičius (*Иван Юревич Зеновевичь*) 1502-1513 m. buvo Krasnoseljės (Krasnosielsko) seniūnu.³⁰⁴

Žmonos vardas ir kilmė neaiškūs, turėjo sūnų – Glebą³⁰⁵. Bonieckis ir kitų herbynų sudarytojais neįtraukia Jono Zenavičiaus sūnaus, o kitų duomenų (išskyrus šį trumpą jo paminėjimą) nepavyko surasti.

XV – XVI a. pirmos pusės giminės istorija rodo, kad Bratošos – Zenavičiai per visą šį laikotarpį priklausė LDK didikų grupei. Nors toli gražu ne visi giminės nariai užėmė aukštas pareigybes, jų politinė veikla ir žinomi vedybiniai ryšiai liudija gerus santykius su valdančia dinastija ir kitais LDK didikais. Vėlesnė giminės raida patvirtina aukštą jos vietą Lietuvos valstybėje. Mes negalime tiksliai datuoti Zenavičių konversiją ir pasakyti, kuris giminės atstovas pirmasis perėjo į protestantizmą. Konkrečiau apie konversiją galima šnekėti nuo XVI a. antroje pusėje gyvenusio Jurgio Zenavičiaus. Galėtų kilti klausimas, ar pasikeitė Zenavičių padėtis Lietuvos valstybėje po konversijos? Aukštos Zenavičių pareigybės XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje nurodo, kad jų politinė įtaka dėl šio sprendimo netgi pakilo. Kažkuria prasme tai rodytų, kad stačiatikių Zenavičių karjeros galimybės XV – XVI a. pirmos pusės LDK buvo iš dalies apribotos jų stačiatikiškos konfesijos. Kita vertus, XVI a. konversinis aktas buvo susijęs su

²⁹⁶ Ten pat, p. 352. Minimas ir jo sūnus Jurgis.

²⁹⁷ LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, p. 294.

²⁹⁸ LVIA, F. 389, Nr. 9, p. 330 – 332.

²⁹⁹ LM, Užrašymų knyga 8, p. 415 – 416.

³⁰⁰ LM, Įrašų knyga 11, p. 139.

³⁰¹ LM, Užrašymų knyga 8, p. 118.

³⁰² LM, 8 – oji Teismų bylų knyga, p. 118.

³⁰³ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 419.

³⁰⁴ Ten pat, priedo p. 31.

³⁰⁵ LM, Užrašymų knyga 8, p. 405. Dokumentas nurodo Glebo Zenavičiaus tėvavardį, iš kurio spėjama, kad jis buvo Jono Zenavičiaus sūnus.

protestantizmu, o ne su katalikybe. Galutinis perėjimas į katalikų tikėjimą įvyksta tik XVII a. Tad galima teigti, kad konfesiniai dalykai tik iš dalies lėmė Zenavičių karjeras, o giminės iškilimo periodai (XV a. pradžia - XVII a. pirma pusė) buvo greičiau atskirų giminės atstovų sėkmingos veiklos nuopelnas.

4.2 Reformacijos laikai

VI.1 Jurgis Zenavičius (*Юрий Николаевич Зеновьевич, Jerzy Zienowicz*) buvo bene svarbiausiu savo kartos atstovu. Nei vienas iš visų jo pusbrolių neturėjo tiek pareigybių ir nebuvo sutelkęs tiek turto savo rankose.

1547 m. Jurgis Zenavičius paskirtas Čečersko ir Propoisko vietininku (iki 1570 m.). A. Bonieckis savo genealoginiame tyrime mini, kad 1566 m. tapo Polocko, o 1579 - 1583 m. Smolensko kaštelionais.³⁰⁶ Tačiau šie faktai kelia tam tikrą abejonių, nes nuo 1563 iki 1579 m. Polockas buvo Maskvos valdžioje, o kaštelionas pagal savo pareigas buvo antruoju asmeniu tarp provincijos pareigūnų. Jis ėjo iškart po vaivados ir buvo laikomas centrinio vaivadijos pavieto bajorijos vadu. Taigi vargu, kad tokį aukštą postą galima buvo užimti svetimos kariuomenės okupuotame mieste.

Jurgis Zenavičius 1570 - 1576 m. buvo Lepelsko ir 1576 - 1579 m. Dysnos seniūnais.³⁰⁷

Livonijos karo metu, 1559 – 1560 m. ponas Jurgis Zenavičius kartu su Jonu Chodkevičiumi buvo Livonijos etmonais.³⁰⁸ 1559 m. lapkričio pabaigoje į Livoniją atžygiavo etmonai kartu su 1000 lietuvių alininkų būriu užimti perleistų pilių. Jie įsikūrė Bauskės, Daugpilio, Ludzos, Marienhauzeno, Rozitės pilyse.

Išliko nemažai šio laikotarpio karaliaus Žygimanto Augusto laiškų Jurgiui Zenavičiui. Karalius tiksliai nurodo kaip turi būti išlaikomos ir ginamos pilis, kas ir kaip turi jose tarnauti. Jeigu karalius teikėsi pakeisti kokias nors išlaikymo normas (pavyzdžiui, 1560 01 24 karalius patikslino avižų matą ir kainą³⁰⁹) tai apie tai būtinai buvo pranešama atsakingiems etmonams. Kariniai veiksmai irgi buvo griežtai aptarti. Jokios savivalės negalėjo būti. Netgi užpuolimo atveju, iš anksto galiojo veiksmų planas. 1560 01 08 žinomas karaliaus raštas, kuriame Jurgis Zenavičius ir Jonas Chodkevičius kaltinami tuo, kad neskuba atvykti į sutartą vietą, specialiai gaišta laiką ir alina savo pavaldinius.³¹⁰

³⁰⁶ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 419.

³⁰⁷ Urzędniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, tom IV. Ziemia Smoleńskie, p. 409.

³⁰⁸ Акты, относящиеся к истории Западной России, том 1, p. 149 – 152, том 3, p. 108 – 110.

³⁰⁹ Ten pat, tomas 1, p. 151.

³¹⁰ Ten pat, tomas 3, p. 108 – 109.

1568 06 17 karalius Žygimantas Augustas asmeniškai kreipiasi į Jurgį Zenavičių pranešdamas, kad kol nėra pastatyta Lepelės pilis, bijodamas dėl Polocko žemių gyventojų saugumo, karalius liepia paraginti vietinės diduomenės dalyvavimą pilies statyboje.³¹¹

Jurgio Zenavičiaus 1582 11 27 testamentas mini jo žmoną kunigaikštę Oną Sluckaitę. Ji buvo antra pono Jurgio Zenavičiaus žmona.³¹² Greičiausiai sūnus Jonas buvo iš pirmos pono Jurgio santuokos, nes tiksliai žinoma kad su antrąja žmona jis turėjo susilaukė sūnų Kristupą ir dukterį Glafirą (Hlaška), kuri tėvui rašant savo testamentą 1582 11 27 jau buvo ištekėjusi už kunigaikščio Višneveckio (*княгиня Глашка Михайлова Вишневецкая пани Глашка Зеновичовная*).³¹³ Mirė Jurgis Zenavičius 1583 09 29. Kunigaikštė Ona Sluckaitė – Zenavičienė mirė 1586 m.

Tiksli vedybinė politika su kunigaikštyte Sluckaitę galėjo atverti ponui Zenavičiui plačia karjeros galimybę. Deja, nėra išlikusių šaltinių bazė yra per menka, kad būtų įmanoma tiksliai nustatyti kaip buvo sutarta dėl vedybų su kunigaikščių Sluckų paveldėtoja, kokias žemes kaip kraitį atsinešė kunigaikštė ir kaip pasikeitė Jurgio Zenavičiaus pareigybinė karjera. Apskaičiavus galima antrų vedybų datą, matome, kad jos galėjo vykti penktame – šeštame XVI a. dešimtmety, kada ponas Zenavičius pradeda telkti savo rankose svarbiausius urėdus. Taigi, galima manyti, kad susigiminiavimas su Slucku gimine galėjo įtakoti tik Jurgio Zenavičiaus pareigybinį iškilimą.

Valstybei nusipelnęs Jurgis Zenavičius laikomas pirmu reformacijos pasekėju savo šeimoje. Vieni tyrinėtojai aptardami reformacijos laikotarpį ir jame dalyvaujančias stačiatikių gimines nurodo, kad pagrindiniu postūmiu stačiatikiams įsilieti į protestantizmo judėjimą buvo kultūrinis stačiatikių sluoksniu sąstingis LDK. Antai stačiatikiai neturėjo savo aukštųjų mokyklų, jų kalba ir papročiais nebuvo leidžiamos knygos ir kita literatūra, dvasininkija dažnai atitoldavo nuo pamaldų skaitymo senovinę slavų kalba. Norėdami neatitolti nuo katalikų ir protestantų diduomenės stačiatikiai dažnai priskirdavo savo vaikus į kokio nors kito didiko šeimą, kur būdavo mokoma įvairių dalykų.³¹⁴ Tam tikri kalbiniai ir religiniai skirtumai irgi buvo nepatogūs ir neperspektyvūs stačiatikiškai diduomenei.³¹⁵ Tai pastebima ir tame, kad kai kurie stačiatikių didikai savo testamentuose net nurodydavo prašymą įrašyti juos į katalikų atminimų knygas,

³¹¹ Ten pat, p. 144.

³¹² Urzędniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, tom IV. Ziemia Smoleńskie, p. 87.

³¹³ Завещание Юрия Деспота Зеновича, p. 504.

³¹⁴ Liedke M. Szlachta ruska Wielkiego Księstwa Litewskiego a reformacja. Część II: przyczyny przyjmowania nowych wyznań, aktywność reformacyjna oraz motywy konfesji protestanckich/http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzh/19/19art_liedke.htm (žiūrėta 2007 05 06)
Šio darbo autorė naudojo elektroninio žurnalo straipsnį, tačiau reikėtų paminėti, kad yra išleista Liedke M. monografija skirta stačiatikių visuomenės tyrimui (darbo autorės pastaba) – Od prawosławia do katolicyzmu: ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych, Białystok, 2004.

³¹⁵ Бардах Ю. Штуды з гісторыі Вялікаго Княства Літоўскага, Мінск, 2002. p. 286.

kadangi ideologinis susimaišymas tapo gan akivaizdus.³¹⁶ Galbūt tai paaiškina kodėl Zenavičių giminės atstovų nėra XVI a. atminimų knygose. Kiti tame mato griežtai politines priežastys. Natūralu, kad ir patronų įtaką, ir svarbesnių pareigybių gavimo bei karjeros galimybė buvo labai svarbios priežastys.³¹⁷ Bet vargu ar jos buvo vienintelės. Sunku tiksliai pasakyti, ar Jurgio Zenavičiaus perėjimas į protestantizmą buvo jo globėjo Radvilos paskatinimas, ar ponas Jurgis tapo šio XVI a. antroje pusėje išivyravusio judėjimo idėjiniu šalininku, ar pritapdamas prie reformatų jis bandė padidinti savo veikimo aplinką. Greičiausiai visos aukščiau išvardytos priežastys galėjo lemti tai, kad Jurgis Zenavičius prisidėjo prie antros reformacijos bangos.

Dauguma reformacijos tyrinėtojų nurodo, kad antruoju reformacijos laikotarpiu galios šiam judėjimui suteikė žymiausi bei turtingiausi LDK didikai ir turtingos bajorų giminės. Antai 1553 m. protestantiškos Radvilos Juodojo suorganizuotos Lietuvos Brastoje apeigos tapo reformacijos posūkio momentu, nes į reformaciją pasuko antras pagal svarbą asmuo valstybėje.³¹⁸ Jurgis Zenavičius neužtruko pasiekti tokio svarbaus asmens pavyzdžiu kaip, beje, ir dauguma kitų kilmingų LDK giminių, kuriuos jau per 1553 – 1563 m. dešimtmetį perėjo į protestantizmą. Tai lėmė ir bajorijos pasirinkimą ir jau XVI a. šeštame – septintame dešimtmečiuose daugelyje paviųjų pareigybes pradėjo užimti bajorai evangelikai.³¹⁹

Iki galo nėra aišku kokią reformacinę kryptį išpažino Jurgis Zenavičius. Kai kurie šaltiniai nurodo, kad jis buvo evangelikas reformatas, kiti, kad kalvinistas. Prasidėjus antrai reformacijos bangai beveik vienu metu formavosi visos trys reformacijos kryptys: evangelikų liuteronų (liuteronų), evangelikų reformatų (rerformatų), kalvinistų, o iš pastarosios netrukus išsiskyrė arijonai – radikaloji reformacijos kryptis.³²⁰ I. Lukšaitė nurodo, kad Jurgis Zenavičius fundavo Smurgainyse evangelikų reformatų bažnyčią.³²¹ Tai buvo ta pati 1507 m. Zenavičių funduota katalikų bažnyčia, tik pakeičiant fundacijos paskirtį. Vieno tikėjimo kunigą pakeisdavo kito tikėjimo kunigas, tokiu būdu buvo keičiama bažnyčios konfesija ir jos turtų priklausomybė.³²²

Nedaug žinome apie pono Jurgio Zenavičiaus pusbrolius. **VI.2 Jurgis Zenavičius** (*Юрий Михайлович Зенович*) 1545 m. Raudondvario pardavimo dokumente mini savo žmoną Reginą.³²³ 1547 m. jis buvo Polocko, o 1550 m. Nosilovskio vaivada.

Turėjo sūnų Mikalojų Zenavičių.

³¹⁶ Ten pat, p. 292.

³¹⁷ Kempa T. Magnateria ruska wobec unii lubelskiej (1569)/http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzn/16/16art_kempa.htm (2007 05 06)

³¹⁸ Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis, Vilnius, 1999 m., p. 250 – 251.

³¹⁹ Ten pat, p. 259.

³²⁰ Ten pat, p. 260.

³²¹ Ten pat, p. 256.

³²² Ten pat, p. 274.

³²³ Описание рукаписного отделения, выпуск 5, Вильна, 1906 г. p 26.

VI.3 Jonas Zenavičius (*Иван Михайлович Зенович, Jan Michajłowicz Zienowicz*)

1554 m. gavo Žygimanto Augusto leidimą įkurti Mosaro (*Mosarz*) miestą prie Dysnos upės ir įkurti ten karčemas ir turgų.³²⁴ 1552 m. Polocko miesto revizija nurodo, kad Jonas Zenavičius Polocko mieste turėjo du suolus.³²⁵

Turėjo du sūnus – Jurgį ir Joną.

VI.4 Stanislovas Zenavičius (*Станислав Юревич Зенович*) 1551 m. buvo Mstislavlio vietininku.³²⁶

Prasidėjusi katalikų bažnyčios reakcija į reformaciją įnešė savo pokyčius ir į Zenavičių tikibinį gyvenimą.

4.3 Zenavičiai tampa katalikais

Atsakas į katalikų bažnyčios vykdomas reformas tapo dvejetainis tikybos išpažinimas.³²⁷ Tos pačios giminės LDK dažnai išpažindavo kelias religijas. I. Lukšaitė savo tyrime nurodo, kad be karjeros ir politinių motyvų daugelį nuo reformacijos atstūmė jos išsiskaidymas į sroves ir ypač kai kurie radikaliųjų arijonų teologijos teiginiai bei socialiniai požiūriai, kurie per ilgesnį laiką sukūrė visuomenėje nestabilumo pojūtį.³²⁸ Pati katalikų bažnyčia sugebėjo laiku perimti į savo rankas aukštosios mokyklos kūrimą, suorganizavo pilną švietimo sistemą³²⁹. Visi šie veiksmai tapo konversijos motyvais. Tačiau visuomenėje tam tikrą laiką dar išliko reformacijos nuotaiką. Tokiu būdu ir pasirodė dvigubos tikybos tradicija.

Zenavičiai tapo viena iš tokių giminių. Vargu ar galima apie dvigubą religiją kalbėti Jurgio Zenavičiaus aplinkoje. Juk tai parodo ir šio didiko testamento sąlyga – palaiduoti jį pagal evangelikų papročius. Tačiau tai, kad jo sūnus Kristupas Zenavičius jau buvo atsivertęs į katalikybę, patvirtina Smurgainių bažnyčios inventoriai.³³⁰ I. Lukšaitė gi nurodo, kad abu Jurgio Zenavičiaus sūnūs buvo kalvinistai.³³¹ Nekatalikišką Kristupo Zenavičiaus konfesiją skelbia ir K. Niesieckis savo herbine.³³²

Nuosekli Žygimanto Vazos politika pagal galimybę skirti senatoriaus statusą teikiant urėdą katalikui ir dėl to pasitaikantis vis dažnesnis didikų giminių perėjimas į katalikybę,

³²⁴ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 418.

³²⁵ http://polotsk.nm.ru/t8_9.htm (2007 05 04)

³²⁶ Boniecki A. Poczet Rodów, p. 418.

³²⁷ Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, p. 407.

³²⁸ Ten pat, p. 408.

³²⁹ Ten pat.

³³⁰ VU RS, FB 53 – 1047.

³³¹ Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, p. 256 – 257.

³³² Niesiecki K. Herbarz Polski, p. 172.

pamažu, bet lėtai keitė senatorių tikyba.³³³ I. Lukšaitė nurodo, kad XVI a. devintajame dešimtmetyje dar išliko penkios evangelikų didikų giminės, tarp kurių buvo ir Brastos vaivada Kristupas Zenevičius.

Savo kartai **VII.1 Kristupas Zenavičius** (*Крыштоф з Братошина Деспот Зенович, Krzysztof Juriewicz Zienowicz*) buvo kaip jo tėvas Jurgis Zenavičius savo laikais. Turėjo nemažai pareigybių ir buvo žinomas valdovo dvare.

Dar tėvui gyvam esant Kristupas Zenavičius 1577 m. gavo Propoisko ir Čečersko vaivados pareigybę. Šį postą ėjo iki 1590 m. Būdamas Čečersko ir Propoisko vaivada aukėjo evangelikų reformatų bendruomenei perkant iš M. Radvilos Rudojo buvusius Eustachijaus Hornostajaus namus ir sklypą bažnyčiai ir mokyklai įrengti.³³⁴ 1585 m. tapo Brastos kaštelionu, o 1588 m. jau Brastos vaivada. Turint omeny, kad jau 1596 m. Brastoje buvo sudaryta unija, kuri bandė surasti katalikų ir stačiatikių bažnyčių kompromisinę išraišką be Maskvos kaip stačiatikybės tarpininkės vaidmens, galima spėti kokią svarbią pareigybę užėmė Kristupas Zenavičius.

Turėjo žmoną Teodorą Valavičiūtę³³⁵, kurią aptinkame keliose Smurgainių dvarą liečiančiuose dokumentuose. Viename jų Teodora Zenavičienė gauna Ašmenos teismo patvirtinimą, kad ji leistų užimti Smurgainių klebonui kleboniją ir jai priklausančias valdas.³³⁶ Kitame 1617 m. dokumente sprendžiama Smurgainių klebono Grigalijaus Sventickio byla su Smurgainių dvaro savininkais Brastos vaivadiene Teodora Zenavičiene ir jos sūnumi Mykolu Zenavičiumi dėl beneficijų nedavimo jų prosenelių užrašytų Smurgainių bažnyčiai ir dviems altarijoms.³³⁷

Turėjo sūnų Mykolą Boguslavą Zenavičių, kuris savo laiku jau tikrai išpažino tik katalikų tikėjimą,³³⁸ ir dukrą Sofiją vėliau ištekėjusią už Aleksandro Sluškos.³³⁹ 1646 m. dokumentas mini, kad Ona – Sofija Zenavičiūtė buvo Pranciškaus Žebridovskio (Glubokoje dvaro valdytojo) žmona.³⁴⁰

Kristupo Zenavičiaus brolis **VII.2 Jonas Zenavičius** (*Jan Juriewicz Zienowicz*) - pagal tikėjimą kalvinistas. 1576 m. buvo LDK pastalininkas, 1594 m. – Vitebsko, o 1600 – 1614 m. Smolensko kaštelionu.³⁴¹ Jo žmona Teodora Krosčinska (*Teodora Kroszyńska*) mirė 1611 m. K.

³³³ Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, p. 413.

³³⁴ Ten pat, p. 262. Priminsiu, kad 1529 m. šią valdą Ivanui Hornostajui pardavė Nastasja Zenavičienė. Po tėvo mirties ją paveldėjo Eustachijus Hornostajus.

³³⁵ Aftanazy R. Dzieje rezydencji, t. 1, p. 250.

³³⁶ LMAB RS, F 43 – 16720.

³³⁷ LMAB RS, F 43 – 16723.

³³⁸ LMAB RS, F 3 – 125.

³³⁹ Niesiecki K. Herbarz Polski, p. 172.

³⁴⁰ LMAB RS, F 43 – 14649.

³⁴¹ Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, tom IV. Ziemia Smoleńskie, p. 88.

Niesieckis nurodo, kad jo žmona buvo iš kunigaikščių Pronskų giminės (*księżny Prońskiej*)³⁴² su kurią jie susilaukė keturis sūnus: Jurgį, Mikalojų, Abraomą ir Stanislavą.

VII.3 Mikalojus Zenavičius (*Mikołaj Juriewicz Zienowiewicz*) buvo Ašmenos pakamariu ir Vilniaus vietininku (namiestnik Wileński) 1594 – 1595 m.³⁴³ Apie tai, kad tam tikrą laiką užėmė tokį aukštą postą kaip Vilniaus vietininkas mini 1594 m. dokumentas, kuriame į Vilniaus vietininką Mikalojų Zenavičių kreipiasi Vilniaus bajoras, norėdami įtraukti į Vilniaus miesto knygas savo pono valdą, esančią Medininkų apskrityje.³⁴⁴

VII.4 Jurgis ir **VI.5 Jonas Zenavičiai** (*Juri i Jan Janowicze Zenowicze*) minimi tiesiog kaip dvariškiai. 1583 m. pardavė Dubrovanus.³⁴⁵ A. Bonieckis nurodo, kad Jurgio Zenavičiaus žmona buvo Marina Skolińska.³⁴⁶

³⁴² Niesiecki K. Herbarz Polski, p. 173.

³⁴³ Boniecki A. Poczet roów, p. 418.

³⁴⁴ Акты, изданные Виленской комиссией, том XIV, p. 477.

³⁴⁵ Boniecki A. Poczet roów, p. 418.

³⁴⁶ LMAB RS, F 43 – 14713.

IŠVADOS

1. Pagrindinis šio darbo dėmesys skiriamas Zenavičių giminės konversiniams aktams bendrapolitiniame valstybės kontekste, tai yra kaip giminės karjera priklausė nuo tikėjimo pasikeitimų. Reikėtų pažymėti, kad nepaisant apribojimų stačiatikiams užimti svarbiausias šalies pareigybes, egzistavo nemažai galimybių kitaip pasireikšti politiniuose reikaluose ir įtvirtinti giminę tarp LDK valdančiojo elito atstovų. Šis darbas parodo, kad religinis giminės lojalumas XVI – XVII a. (kada ir vyko Zenavičių giminės tikiybinės paieškos) galimas tik giminės gėrovės kontekste. Tai natūralu, žinant, kad svarbiausi giminės globėjai ir kitos reikšmingos ir pavyzdingos valstybės šeimos irgi nepasižymėjo patriotišku religingumu. Tačiau detalus tyrimas leidžia suprasti, kad vis tiksliai LDK pareigybinė giminės karjera mažai priklausė nuo konfesijos. Atvirksčiai, pasitaiko atvejų, kad konfesiją priklausė nuo giminės padėties valstybėje. Taip, priimant protestantizmą Zenavičiai daugiausia orientavosi į savo globėjų ir kitų savo rato žmonių konfesinę madą, negu valstybės palankumui šiam judėjimui.

2. Reikėtų paminėti, kad šiuo darbo eigoje buvo užduota pakankamai klausimų. Dėl darbo struktūros ir apsibrėžtų tikslų jie lieka atviri arba į juos buvo atsakyta tik iš dalies. Esamų šaltinių pagalba ne visada galima tiksliai atsakyti ir išsiaiškinti kaip gi iš tikrųjų vyko svetimšalių bajorų įsiliejimas į katalikišką LDK aplinką. Tad iškelti klausimai kol kas lieka atviri iš laukia naujų tyrimų ateityje. Šis tyrimas kiek įmanoma atspindi giminės adaptacijos procesą ir visas priemones, kurių buvo imtasi, kad pagreitinti giminės pritaipimą naujoje teritorijoje.

3. Bratošos-Zenavičiai greičiausiai kilo iš Serbijos didikų, kurie į LDK galėjo atkeliauti per Moldaviją. Šį persikėlimą paaiškintų glaudūs Algirdaičių, o vėliau ir Vytauto santykiai su Moldavijos valdovais. Aukštą ir netradicinę kilmę liudija ir ankstyviausių žinomų šios giminės narių sėkminga karjera LDK, kuriai nesutrukdė ir stačiatikiškos konfesijos išpažinimas.

4. Zenavičių giminės herbas atspindi atvykusių giminės protėvių adaptaciją. Minėtas tyrimas leidžia mums suprasti, kaip Zenavičiai įsiliejo į kilmingųjų luomą ir kaip greitai jie priėmė LDK formavusį diduomenės modelį. Nuosavybės ženklo savybių turėjo jau Zenovijaus Bratošaičio naudota linijinė kompozicija, kas atspindėjo to meto LDK tradiciją. O tai reiškia, kad jau XV a. Zenavičiai laikė save teisėtais LDK gyventojais, o noras pabrėžti savo kitatautiškumą tik parodo norą paaukštinti savo kilmę ir vaidmenį valstybėje. Linijinė herbo kompozicija, greičiausia, irgi buvo vietinės reikšmės, o tik vėliau, siekiant herbinei LDK tradicijai ji buvo apipinta įspūdinga legenda.

5. Vėliau savo kilmingumą Zenavičiai bandė patvirtinti kilmės legenda, kurioje akcentuojamas giminystės ryšis su Serbijos kunigaikščiais – Despotais. Giminės legenda nurodo,

kad Zenevičiai, atvykę į LDK jau buvo pasiekę aukštą padėtį savo giminėje, o LDK teritorijoje kilminga giminė galėjo laisvai padaryti karjerą. Tačiau net iš pačios legendos galima numanyti, kad kilmingumo sąvoka parodoma su XVI a. būdingu suvokimu. Tad galima visai pagrįstai teigti, kad legendos kilmė yra ne ankstesnė negu XV a. pabaiga – XVI a. pradžia, o galutinę savo išraišką ji įgavo tik XVIII a. Natūralu, kad giminės pradininkas Bratošas negalėjo turėti tokį tvirtą kilmingojo žmogaus įvaizdį, nes ir pats tas įvaizdis Zenavičių giminėje formuojasi jau jiems esant LDK, o ne buvo atgabentas iš svetur. Legenda tik patvirtina Zenevičių adaptacijos procesą, nes ir kitų kilmingųjų giminių herbai buvo apipinami legendomis.

6. „Despoto“ vardas/titulas buvo vienas iš giminės saviraiškos būdų, nebūdingu kitoms LDK giminėms. Tai buvo savotiška atvykėlių giminės prerogatyva pabrėžti savo išskirtinę padėtį valstybėje ir aukštą kilmę. Atsiradęs tik XVI a. pabaigoje, jis ilgainiui tapo vartojamas ir prie pirmųjų Zenavičių vardu. Vėlesniais laikais „despotas“ tampa sudurtinė pavardės dalimi, visiškai praradęs savo pirminę reikšmę.

7. Ankstyvajai giminės istorijai itin svarbi buvo Vytauto donacija, kuri leido giminei ir įsitvirtinti LDK valdančiajame elite. Giminės padėtį parodo tai, kad Vytauto suteikta žemė nebuvo periferijoje, o valstybė branduolyje, kas parodo, kad didysis kunigaikštis nenorėjo atsiriboti nuo Brotošos ir jo palikuonių. Atvirkščiai jiems buvo suteikta galimybė aktyviai dalyvauti valstybiniame gyvenime. Dar daugiau, jie tapo Vytauto valios skleidėjai ir vykdytojai savo domene ir jo apylinkėse. Tai buvo svarbu kuriant LDK valstybę. Bendrąja prasme tai pamatinis laikotarpis, kuris lėmė tolesnę giminės raidą LDK diduomenės tarpe.

8. Nors kai kurie tyrinėtojai ir mini, kad tėvoninė Zenavičių išlieka iki XVI a. pabaigos, tačiau giminė lizdu ji jau nėra. Jau XVI a. visų Zenavičių valdų centru tampa Smurgainys ir jo apylinkės. Kiti diduomenės dvarai ilgainiui nusistovi Ašmenos pavieta. Beveik visada jie sutampa su pareigybinę giminės atstovo karjera, tačiau yra ir svarbiausiose valstybės strateginiuose vietose kaip, pavyzdžiui, valdos LDK sostinėje – Vilniuje. XVI a. pradžioje mes galime aptikti pakankamai tvirtą giminės narių korporaciją, kuri patvirtinama ir bendru žemių valdymu. Galime pastebėti bendros giminės politikos užuomazgas, kuri egzistavo, nepaisant kartkartėmis kylančių ginčų giminės viduje. Vietinių pareigybių ryšys su Zenavičių žemėvalda liudija išsisknijimą vietos kilmingųjų tarpe.

9. Zenavičiai nuo seno dalyvavo klientiniuose santykiuose. Geriausiai ištirti yra Radvilų ir jų klientų Zenavičių santykiai, kadangi tokia žinoma giminė kaip Radvilos labai traukia tyrinėtojų dėmesį. Tai, kad Zenavičiai įsilieja į klientinę sistemą tik patvirtino jų visiška adaptaciją LDK valstybiniame gyvenime. Galbūt, tai buvo ir tam tikras giminės pozicijų praradimas, tačiau tai gali būti tik iš dalies. Juk tik pilnateisis ir politiškai aktyvus LDK

visuomenės narys galėjo tikėtis galingo patrono, kadangi klientiniai santykiai numato ne tik ėmimą iš savo globėjo, bet ir atsiliginimą jam kitom paslaugom.

10. Zenovijaus Bratošaičio ir jo sūnaus Jono laikais ši giminė galutinai įleido šaknis Lietuvoje. Tai buvo aukščiausios politinės įtakos laikotarpis, kuomet šie du asmenys liudijo svarbiausiuose valdovo dokumentuose. Viename iš jų (1422 m. Melno sutartyje) pirmą kartą prikabinas antspaudas su herbu, kuris vėliau įgaus Despoto vardą. Zenovijaus Bratošaičio reikšmė giminės savimonei atspindi ir pasirinktame Zenavičių giminės varde, kuris įsitvirtino XV – XVI a. sandūroje.

11. Pirmųjų Zenavičių pareigybės yra reikšmingos ir dėl to, kad jie dalyvauja valstybę kuriančiame aparate lygūs su kitom giminėm nepaisant jų konfesinės priklausomybės. Tačiau pirmosios pareigybės dažnai sumanių valdovų skiriamos pasiuntinybių srityje. Tai lemdavo, kad Zenavičiai dažnai tapdavo ir tarpininkai bendraujant su stačiatikiškais rytais. Totorių pasaulyje jie irgi turėjo ilgametės patirties. Natūralu, kad giminė greitai pakyla iš vietinės reikšmės elito į tarpvalstybinės svarbos pareigūnų tarpą. Atskira sritis buvo svarbiausių dokumentų liudijimas. Ir, nors vietininko pareigas Zenavičiai pradeda eiti jau XVI a. pradžioje (neskaitant trumpo ir konfliktiško Vasilijaus Zenavičiaus epizodo Krėvoje), tai reiškia, kad jau tame laikotarpyje Zenavičiai visiškai įsitvirtino savo teritorijose, kadangi valdovas tradiciškai vietininkus skirdavo iš vietos diduomenės tarpo.

12. Vėlesni Zenavičiai aktyviai dalyvauja valstybės gyvenime. Savo lojalumą jie ne kartą patvirtina karo su Maskva atvejais, atskirai reikia paminėti Mikalojaus Zenavičiaus dalyvavimą kautynėse prie Vedrošos, kai jis su kitais LDK didikais pateko į Maskvėnų nelaisvę. Nors vėlesni Zenavičiai galbūt neturėjo tokios politinės įtakos dėl to, kad veikė dažnai tik savo kaip valdovo vietininkų pareigybių aplinkoje, tačiau jų veikla ir žinomi vedybiniai ryšiai liudija gerus santykius su valdančia dinastija ir kitais LDK didikais.

13. Tyrimo metu pavyko patikslinti Zenavičių genealogiją ir nustatyti pagrindines valdas. Šie duomenys sutelktai nurodami darbo Prieduose.

14. Mes negalime tiksliai datuoti Zenavičių konversiją ir pasakyti, kuris giminės atstovas pirmasis perėjo į protestantizmą. Konkrečiau apie konversiją galima šnekėti nuo XVI a. antroje pusėje gyvenusio Jurgio Zenavičiaus. Aukštos Zenavičių pareigybės XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje nurodo, kad jų politinė įtaka dėl šio sprendimo netgi pakilo. Kažkuria prasme tai rodytų, kad stačiatikių Zenavičių karjeros galimybės XV – XVI a. pirmos pusės LDK buvo iš dalies apribotos jų stačiatikiškos konfesijos. Kita vertus, XVI a. konversinis aktas buvo susijęs su protestantizmu, o ne su katalikybe. Galutinis perėjimas į katalikų tikėjimą įvyksta tik XVII a. Tad galima teigti, kad konfesiniai dalykai tik iš dalies lėmė Zenavičių karjerą, o giminės

iškilimo periodai (XV a. pradžia - XVII a. pirma pusė) buvo greičiau atskirų giminės atstovų sėkmingos veiklos nuopelnas.

15. Duomenų, kad Zenavičiai pradeda išpažinti oficialią valstybės religiją – katalikybę turime tik iš XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios. Tai yra savotiškas atsakas į kontrreformacijos procesus ir jis nėra susijęs su religiniais įsitikinimais. Zenavičiai neatsiriboja nuo reformatų, bet tam tikrą laiką išpažįsta dvi religijas. Taigi, konversijos aktas šiame laikotarpyje nėra tikslus ir galutinis. Natūralu, kad dvejopos tikybos išpažinimas buvo palankus vietinei bajorijai šiuo permainingu laikotarpiu. Valdovo palankus požiūris į katalikų tikėjimo valdantįjį elitą apibrėžė ne tik Zenavičių giminės kontraversijos aktą.

16. Taigi, galima konstatuoti, kad LDK valdančiųjų sluoksnio konfesinė priklausomybė lemiamos įtakos giminės karjerai neturėjo. Nepaisant visų ankstyvųjų draudimų stačiatikiams užimti svarbias pareigybes valstybėje, tirama giminė paneigia įsitikinimą, kad to pasekoje nebuvo galima padaryti politinės karjeros. Ankstyvojo laikotarpio Zenavičių pareigybinė karjera patvirtina, kad svarbus buvo valdovo palankumas giminei už jos nuopelnus valstybei ir ištikimybė pačiai valdančiajai dinastijai, negu jų religinė priklausomybė. Svetimšalių bajorų karjera priklausė ir nuo kito svarbaus fakto – sugebėjimas kuo greičiau adaptuotis naujoje teritorijoje ir įsilieti į vietinės diduomenės tarpą. Zenavičių giminė tai padarė pakankamai greitai. Tolesnė giminės pareigybinė karjera nelabai išsiskiria iš kitų LDK valdančiųjų sluoksnių tarpo. Konfesija priklausė nuo politinės situacijos ir valstybėje vyraujančių nuotaikų. Nepaisant visų kitų konfesinių klaidžiojimų giminei pavyko išsaugoti svarbią vietą valdančios diduomenės tarpe ir tik nuo XVII a. pastebimas lūžis, kai giminės atstovai tampa vietinės reikšmės pareigūnais.

SUMMARY

Such political organization as the Grand Duchy of Lithuania (further GDL) need to be analyzed both of political and cultural sizes. It is quite difficult aim. One of the way to find the answer to the question was it possible to made a carrier to an orthodox believer noble in the GDL is to made a genealogical investigation of one such family. So the main goal of this investigation is to find out how could the Bratosz – Zenowicz family made so brilliant carrier being in 15th century Lithuania strangers, came, as it is thinking, from Serbia or Moldavia? It is interesting to realize, when this particular family understand, that they are the members of this state and that they can reach the same goals that any other noble family. We have no enough sources about the question were the family already orthodox when came in the GDL or not. But we know precisely, that already in the end of the 16th century Jorge Zenowicz became a reformat. His son Christopher Zenowich connected in his hands both catholic and reformat beliefs.

One of the most important question we need to answer is how did this family get its coat of arms? Was in one general process in all GDL? Analyzing all facts we can constant, that in spite of the act of Horodle, where a conception of coat of arms appeared in the GDL society, but only some families were able to get this sign of nobility, Zenowicz already in 1422 years formatted and confirmed the coat of arms of their own family.

Creating the legend about their past, Zenowicz family reflected the fashion in the GDL noble class to find their roots between well known people and in Europe (for example, the legend about Palemon's decedents between the most famous families in GDL).

Bratosz – Zenowicz family appears in the GDL probably in the end of the 14th century. Being valued by the Grand Duke Vytautas for theirs loyalty, they have the first donation of the land. This first donation was near the central power of the Grand duke, what show as the confident on this family. They became an important link in the process of representing the power of the newly appearing country. First of all the lot became a good start in getting power in this new state. Living around these lands, Zenowicz family get a possibility to gain more and more land, so to became a great landowner. As the earlier center of this family was Mish estate, so the latest became Smurgainys. Through all of the 16 and the beginning of the 17 centuries it was the most important centre of this particular family.

It is obvious, that, in spite of all the prohibitions of the Grand Duke, it was some possibilities to the orthodox nobility to get a high post. This genealogical research show as, that not being keen upon religious belief, most of the orthodox family could easily change they position. The main point is to understand what was the role of the religious beliefs in doing the

carrier? That's why we need to look up to the all family members in the end of the 14th – beginning of the 17th centuries.

At the end of this work, there are some supplements to make this investigation visual and easily to understand.

Priedas 1 – Zenavičių giminės herbas

1. Smurgainių popieriaus dirbtuvių vandenženkliai

(E. Laucevičius Popierius Lietuvoje XV – XVIII a., Atlasas, Vilnius, 1967, p. 517 - 518)

Mažasis Zenavičių herbas

Didysis Zenavičių herbas

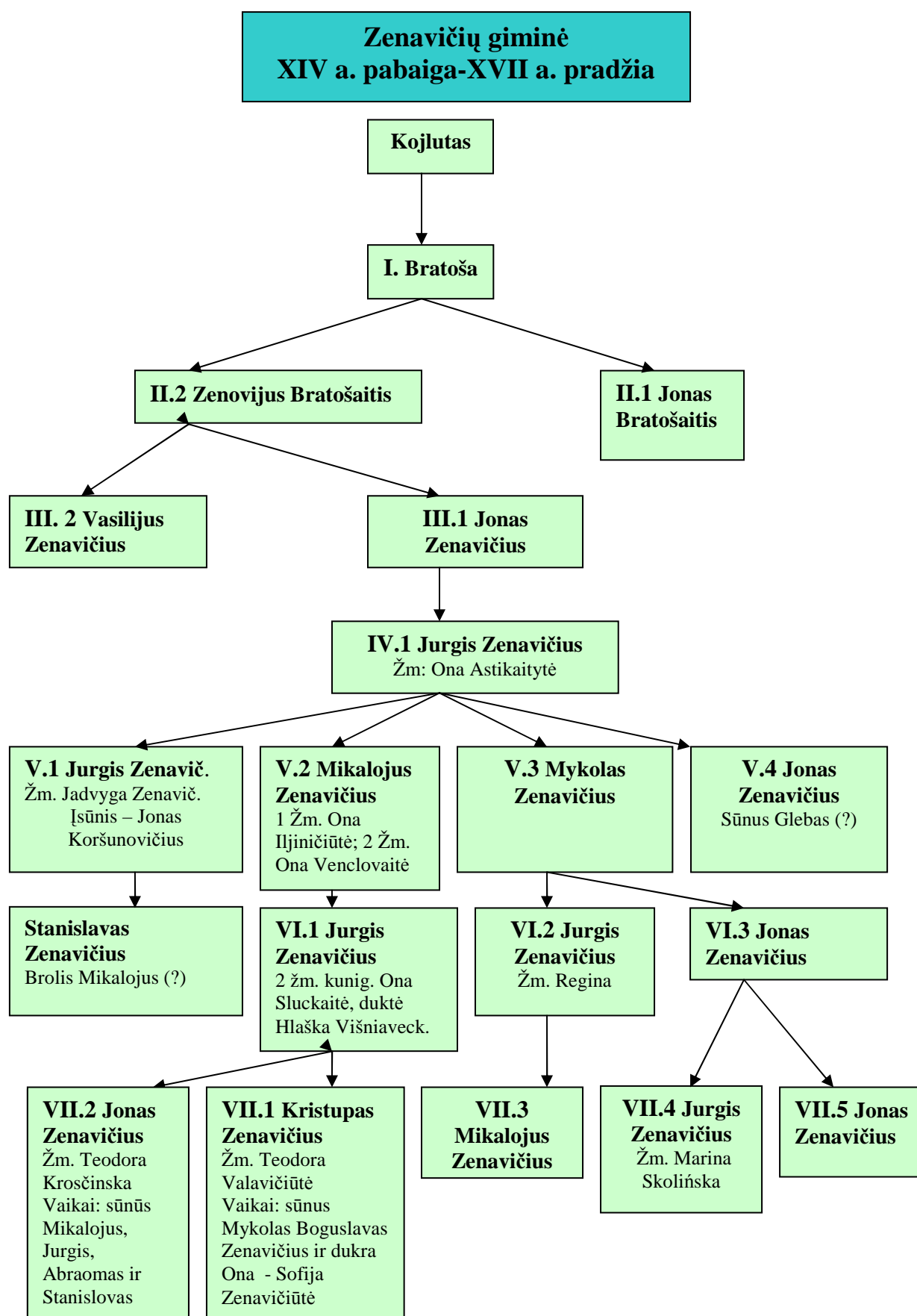
2. Zenavičių giminės herbas

<http://www.herby.umk.pl/wystawa/rody/powiekszenie/?herb=deszpot>

DESZPOT
(Zienowicz)

Priedas 2 – Zenavičių giminės genealogija

Priedas 3 – Zenavičių žemėvaldos lentelė

Vardas	Data	Valdos pavadinimas	Šaltinis
Bratošas	1) XIV a. pabaiga	1) Mišas – valdos tarp Naugarduko ir Slonimo (<i>меж Припетью, Дисною и Мыссою</i>)	1) Petraskas R. Lietuvos disuomenė, p. 217. Пташицкий С. Деспоты Зеновичи, p. 128. Halecki. O. Z Jana Zamoyskiego, p. 23 – 24.
Zenovijus Bratošaitis	1) 1414 m.	1) Mišas, <i>Czordolne, Wisznew</i> prie Spiachlo ežero, <i>Czczelicze</i> su žmonėmis prie Naročes ežero, taip pat ežerai Postava, <i>Mopow, Borowicze</i> prie Byčeco, <i>Niedzielicos, Kurowicos, Łusicos, Olbiecios, Dysnos</i> ir Beresvycos upės.	1) Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 218. Полоцкие грамоты, p. 76. Vitoldiana, p. 74 – 75.
Jonas Zenavičius	1) ----- 2) 1450 07 23	1) Borebronovičių Žemė (<i>за Оленцом</i>) Markovo pavietas 2) buv. Olelkos žemė ir žmonės Krėvoje	1) Акты, Южной и Западной России, p. 21. 2) LM, Užrašymų knyga 3, p. 23, 53.
Jurgis Zenavičius	1) ----- 2) 1486 03 16 3) 1486 08 27 4) 1498 11 26 5) 1503 10 02 6) 1507 m. 7) 1514 05 09	1) valdo Krasnoselje 2) dalį tėvoninių valdų užrašė Kijevo Pečioros vienuolynui 3) Sutkovskio dvaras 4) dvaras Breslaujoje 5) Smurgainių dvaras Steigiama bažnyčia. 6) žemės Polocko paviete 7) Vildos Medile, Čečelicos dvaras, Glubokaje, Mozūrai, Dysna, Kozlovskis,	1) LM, Įrašų knyga 11, p. 139. 2) Petrauskas R. Lietuvos diduomenė, p. 219. 3) РИБ, т. 27, p. 407. 4) РИБ, т. 27, p. 708. 5) KDKW, p. 688 – 689. 6) LM, 8 – oji Teismų bylų knyga, p. 215. 7) РИБ, т. 20, p. 186 – 192.

		Suchoruko dvaras su žmonėmis.	
	8)1516 m.	8) Glubokaja kaimely įkuriamą bažnyčia, minimas Praškovščiznos dvaras	8) LMAB RS F 43 – 14711.
Jurgis (Jurgaitis) Zenavičius	1) ----- 2) 1525 3) 1527 06 30 4)1529 m.	1) Audutiškių dvaras 2)žemė Markovos paviete 3) Ogaponovo žemė ir tvenkinys Viazėje 4) Radomo ir Mstislavlio pilys	1) РИБ, т. 20, р. 108. 2) Мянжынскі В., Дзярновіч А. <i>Historica: Метрыка як крыніца. Шляхта і яе зямельныя ўладанні ў Ацмянскім (Ошменскім) павеце</i> , р. 52. 3) LM, Užrašymų knyga 12, р. 495. 4) Нарбут А. <i>Генеалогія Беларусіі</i> , р. 55.
Mykolas, Mikalojus, Jurgis ir Jonas Zenavičiai (bendrai)	1) 1522 07 23 1529 04 11 2)1522 3)1523 10 11	1)Vaplenos ir Porplisčės valdos 2) nuoraše minima bažnyčia Pastovių dvare ir Praškovščiznos valda 3)Kraisko valda	1) LM, Įrašų knyga 11, р. 103. LM, Užrašymų knyga 15, р. 112. LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, р. 312. 2) LMAB RS, F 43 – 14711. 3) LM, Užrašymų knyga 12, р. 256.
Mykolas (Jurgaitis) Zenavičius	1) ----- 2)1524 11 18 3)1523 10 08 4)1528 12 24	1) Zelva 2)pardavė Iščiolnos dvarą 3) Kraisko ir Goravicos dvarai 4) pardavė dvi dalis valdų Obgove	1) РИБ, т. 20, р. 378. LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, р. 322. 2) LM, Užrašymų knyga 12, р. 352. 3)LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, р. 90. 4) LM, 4 – oji Teismų bylų knyga, р. 416.

Mykolo (Jurgaičio) Zenavičiaus žmona	1) 1509 02 09	1) Ozernicos valda	1) РИБ, т. 20, р. 620.
Nastasja Jakubovna – Ivanovaja Zenavičienė	1) 1529 09 28	1) parduoda sklypą Vilniuje prie Marijos Globos cerkvės	1) LMAВ RS F 2 – 40.
Jurgis (Mikalojaus) Zenavičius	1) 1545 04 08	1) parduoda Krasnoseljės dvarą	1) Описание рукописного отделения, вып. 5, р. 6 – 7.
Mikalojus Zenavičius	1) 1545 09 24	1) dovanoja Maršalkovo dvaro dalį	1) Описание рукописного отделения, вып. 5, р. 7.
Visi Zenavičiai	1) 1545 04 22	1) parduoda Ušakovo valdą (minima ir Viastomo valda)	1) Описание рукописного отделения, вып.5, р. 7.
Jurgis (Mikalajevičius) Zenavičius	1) 1583 10 29 2)	1) Testamente mini visas savo valdas: Smurgainių dvaras, Gavutevičių rūmai, Postavų, Polovo ir Porplisčės valdos, Žemaitijos Kuršėnus, Gluboko, Kisilevičių kaimas. 2)	1) Русская старина, 1878, 7 кнуга, р. 503 – 511. 2)
Kristupas Zenavičius	1) ----- 2) 1586 05 09	1) Mosarz 2) Smurgainių dvaro dalybu metu paminėtos tokios valdos: Ambroževskių rūmai, Šemetovo žemė, <i>дворцы Сморгонские – Бучыловызна, Юхнелевицина, Миколаевщина, Лысовщина.</i>	1) Aftanazy R. Dzieje rezydencji, р. 250. 2) Описание рукописного отделения, вып. 5, р. 38 – 40.
Jonas Zenavičius	1) 1586 05 10	1) parduoda Ambraževskių dvarą Kristupui Zenavičiui	1) Описание рукописного отделения, вып. 5, р. 8.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

I. ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

1) Lietuvos valstybės istorijos archyvas :

F 389 – 17 (1, 2); F 391 ap. Nr. 7 – 289, 3786; F 789 ap. Nr. 1 – 347; F 789 ap. Nr. 7 – 482; F 1135 ap. Nr. 20 – 39.

2) Mokslų Akademijos biblioteka. Rankraščių skyrius:

F 2 – 40, F 2 – 56, F 2 – 68, F 3 – 113, F 3 – 125, F 3 – 126, F 6 – 189, F 43 – 5542, F 43 – 5723, F 43 – 8749, F 43 – 12210, F 43 – 12211, F 43 – 14649, F 43 – 14711, F 43 – 14713, F 43 – 14714, F 43 – 14715, F 43 – 14716, F 43 – 15485, F 43 – 16282, F 43 – 16714, F 43 – 16715 (16716), F 43 – 16717, F 43 – 16720, F 43 – 16721, F 43 – 16723, F 43 – 16909, F 43 – 23129, F 43 – 26497, F 43 – 26498, F 43 – 26500, F 43 – 26501, F 43 – 26751, F 139 – 1775, F 264-1007.

3) Vilniaus Universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius:

F 77 – 1, F 77 – 2, F 77 – 3, F 77 – 4, F 57 – B53 – 1047; F 57 – B53 – 1055; F 57 – B53 – 1301; F 57 - B53 – 1322.

Publikuoti šaltiniai

1) Akta Unji Polski z Litwa 1385 – 1791, wydali Stanisław Kutzeba i Władysław Semkowicz, Kraków, 1932.

2) Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku, wyd. P. Nowak i P. Pokora, Poznań, 2004.

3) Halecki O. Z Jana Zamoyskiego inwentarza archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy, Kraków, 1917.

4) Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej, wyd. J. Fijałek i W. Siemkowicz, Kraków, 1932 – 1948.

5) Katalog rękopisów (seria III) tom II, rękopisy od XVI do XIX wieku. Zbiory biblioteki ordynacji Zamoyskiej, Warszawa, 1991.

6) K S. Wojciecha Wijuka Kojalowicza S J. Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego. Tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach. Poznań, 2002.

7) Lietuvos Metrika :

-Užrašymų knyga 1, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998;

- Užrašymų knyga 3, parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 1998;
 - 4-oji Teismų bylų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997;
 - Užrašymų knyga 5, parengė E. Banionis, Vilnius, 1993;
 - Viešųjų reikalų knyga 7, parengė A. Baliulis, Vilnius, 1996;
 - Užrašymų knyga 8, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995;
 - 8-oji Teismų bylų knyga, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, N. Šlimienė, Vilnius, 1999;
 - Viešųjų reikalų knyga 9, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 2001;
 - Užrašymų knyga 10, parengė E. Banionis, A. Baliulis, Vilnius, 1997;
 - Viešųjų reikalų knyga 10, parengė L. Anužytė, A. Baliulis, Vilnius, 2001;
 - Įrašų knyga 11, parengė A. Dubonis, Vilnius, 1997;
 - Užrašymų knyga 12, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 2001;
 - Užrašymų knyga 15, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002;
 - Užrašymų knyga 25, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998;
 - Užrašymų knyga 51, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2000.
- 8) Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, Kraków, 1858.
 - 9) Strykowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żmojdzkiego i ruskiego, oprac. J. Radziszewska, Warszawa, 1978.
 - 10) Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1386 – 1430, wyd. J. Ochmański, Warszawa - Poznań, 1986.
 - 11) Акты, относящиеся к истории Западной России, том 1, 3. Санкт – Петербург, 1846, 1848.
 - 12) Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, том 1, Санкт – Петербург, 1863.
 - 13) Акты, изданные Виленской комиссией, том XIV, Вильна, 1887; XXIV, Вильна, 1897; XXV, Вильна, 1898; XXXVI, Вильна, 1912.
 - 14) Завещание Юрия Деспота Зеновича// Русская старина, год 9, 7 книга, 1878, стр. 503 – 511.
 - 15) Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. 1, Вильна, 1895; вып. 2, Вильна, 1897; вып. 5, Вильна, 1906.
 - 16) Полное собрание русских летописей:
 - том 18, Симеоновская летопись, Санкт – Петербург, 1913;
 - том 23, Ермолинская летопись, Санкт – Петербург. 1910;
 - том 25, Московский летописный свод конца XV века, Москва – Ленинград, 1949;
 - том 32, Хроники: Литовская и Жомойтская, и Быховца, Москва, 1975.
 - 17) Полоцкие грамоты, сост. А. Н. Хорошкевич, 3, Москва, 1980.

18) Русская историческая библиотека:

-Т. 20, Литовская Метрика. Книги судных дел, Санкт – Петербург, 1903;

-Т. 27, Литовская Метрика. Книги записей, Санкт – Петербург, 1910.

II. LITERATŪRA

- 1) Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, tom 3, Kraków, 1992.
- 2) Augustiniak U. Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585 - 1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė// Lietuvos istorijos metraštis, 2002 m. 1 tomas, Vilnius, 2003, p. 49 – 74.
- 3) Banionis E. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV – XVI amžiais, Vilnius, 1998.
- 4) Baronas D. Stačiatikiai // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai, Vilnius, 2001, p. 674-689.
- 5) Baronas D. Stačiatikiai katalikų valdžioje. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atvejis XIII – XV a. // Lietuvos istorijos metraštis 2004 metai 1, Vilnius, 2005.
- 6) Boniecki A. Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewkiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1883.
- 7) Ciechanowicz J. Rody rycerskie Wielkiego Księstwa Litewskiego, T. 5, Rzeszów, 2001.
- 8) Černius R. Konfesinis ir politinis XV a. pabaigos Bažnytinės unijos aspektas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje // Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. E. Gudavičius 70- mėčiui, Vilnius, 1999, p. 235-260.
- 9) Gudavičius E. Gudai // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai, Vilnius, 2001, p. 197-205.
- 10) Gudavičius E. Kas buvo XVI a. bajorija? Lietuvos valstybė XII – XVIII a., Vilnius, 1997, p. 133-145.
- 11) Gudavičius E. Lietuvos istorija, T. 1, Vilnius, 1999.
- 12) Gudavičius E. Pastabos apie tautą // Naujasis Židinys – Aidai, Vilnius, 1998/3, p. 163 – 168.
- 13) Gudavičius E. Kas sava ir kas skolinta mūsų kultūroje // Kultūros barai, Nr. 11, Vilnius, 1993.
- 14) Gudavičius E. Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai: laimėjimai ir pralaimėjimai // Kultūros barai, Nr. 5, Vilnius, 1994.
- 15) Halecki O. O początkach szlachty i heraldyki na Litwie // Kwartalnik historyczny, t. 29, Warszawa, 1915, p. 177-207.

- 16) Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowe WKL // Rozprawy Akademiji Umiejetności. Seria 2. T 59, Kraków, 1916, p. 3 – 43.
- 17) Jučas M. Lietuvių politinės tautos genezė // Kultūros barai, Nr. 10, Vilnius, 1998.
- 18) Kirkienė G. Chodkevičių vaidmuo LDK politinio elito struktūroje XV – XVI a. Daktaro disertacija, Vilnius, 2005.
- 19) Kuzavinis K., Savukynas B. Lietuvių vardų kilmės žodynas, Vilnius, 2003.
- 20) Laucevičius E. Popierius Lietuvoje XV – XVIII a., Vilnius, 1967.
- 21) Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys, Vilnius, 1999.
- 22) Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje (XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis), Vilnius, 1999.
- 23) Niesiecki K. Herbarz Polski, T. X , Lipsk, 1845.
- 24) Ochmański J. Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI a.// Rytų Lietuva. Istorinių ir etnografinių studijų rinkinys, tomas 4, sudarė A. M. Budreckis, Chicago, 1980, p. 121 – 211.
- 25) Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia, Vilnius, 2003.
- 26) Petrauskas R. Ponas savo žemėje: Lietuvos pareigūnai XIV a pabaigoje – XV a.// Lietuvos metraštis, 2001/1, Vilnius, 2002, p. 9-30.
- 27) Piekosiński F. Studya, rozprawy i materyały z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego, t. 5, zeszyt 1, Kraków, 1899.
- 28) Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku, Poznań, 1995.
- 29) Ragauskienė R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis, Vilnius, 2002.
- 30) Rimša E. Heraldika. Iš praeities į dabartį, Vilnius, 2004.
- 31) Rimša E. Heraldika, I, II tomai, Vilnius, 1998.
- 32) Semkowicz W. O Litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // Lituano – Slavica Posnaniensia. Studia Historica, t. 3, Poznań, 1989, p. 7-139.
- 33) Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza // Zapiski historyczne, t. 48, zeszyt. 1 - 2, 1983, p. 31 – 78.
- 34) Tęgowski J. Powiązania genealogiczne wojewód moldawskich Bogdanowiczów z domem Giedyminowiczów w XIV-XV wieku. Genealogia. Studia i materiały historyczne, t. 3, 1993, p. 45-66.
- 35) Trimonienė R. , Gudavičius E. Bajoriškoji lietuvių tauta ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštija // Dienovidis, Nr. 5 – 9, Vilnius, 1999.

- 36) Trimonienė R. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės vidaus konsolidacijos ir „politinės tautos“ formavimosi problema // Lietuvos istorijos studijos, t. 2, Vilnius, 1994, p. 17 – 33.
- 37) Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386 – 1795, Kraków, 1885.
- 38) Бардах Ю. Штудыі з гісторыі Велікаго Княства Літоўскага, Мінск, 2002.
- 39) Дворянские роды, внесенные в общий гербовникъ всероссийской империи. Сост. Гр. А. Бобринской. Ч. 1, Санкт – Петербург, 1890.
- 40) Федорченко В. Дворянские роды, прославившие отечество. Энциклопедия дворянских родов. Москва, 2001.
- 41) Кром М. М. Меж Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в., Москва, 1995.
- 42) Мянжынскі В., Дзярновіч А. Historica: Метрыка як крыніца. Шляхта і яе зямельныя ўладенні ў Ашмянскім (Ошменскім) павеце ў першай палове XVI ст.//Athenaeum, Volumen IV, Metricana, том 1, Мінск, 2001.
- 43) Нарбут Н. А. Генеалогия Белоруссии. Выпуск 4. Москва, 1996.
- 44) Пташицкий С., Деспоты Зеновичи // Русская старина, год 9, 1 книга, том XXI, 1878, стр. 125-138.
- 45) Русский биографический словарь. Т. 6, 7, Москва, 1999.
- 46)Хорошкевич А. Л. Католики в представлениях русских летописцев XIV – XV вв.// Katolicyzm w Rosji i prawosławie w Polsce (XI – XX w.). Polsko – Rosyjska komisja Historyczna Polskiej Akademii Nauk i Rosyjskiej Akademii Nauk, Warszawa, 1997.

III. INTERNETINIAI PUSLAPIAI

- 1) Kempa T. Magnateria ruska wobec unii lubelskiej (1569)// http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzn/16/16art_kempa.htm
- 2) Kuolys D. Lietuvos respublika: idėjos, ištakos//Senoji Lietuvos literatūra, 19 knyga, 2005 m.//http://www.ilti.lt/e-zurnalai/SSL19/Kuolys_str.pdf
- 3) Liedke M. Szlachta ruska Wielkiego Księstwa Litewskiego a reformacja. Część II: przyczyny przyjmowania nowych wyznań, aktywność reformacyjna oraz motywy konfesji protestanckich//http://kamunikat.net.iig.pl/www/czasopisy/bzh/19/19art_liedke.htm
- 4) Меркурий: Международное общественное объединение. История купечества// <http://Merkury.iatp.by/hist01/htm>
- 5) http://auditorium.ru/books/4510/ch3_2.pdf

6) <http://hlubokaje.narod.ru/smallhistori.htm>

7) http://polotsk.nm/t8_9.htm